

LÅGAN I MÖRKRET

LÅGAN I MÖRKRET

Kampen för de mänskliga rättigheterna
i Sovjetunionen — som jag har sett den

av

VICTOR SPARRE

Översättning av

MONICA HASSLER och E. F. RICHARD CEDERGREN

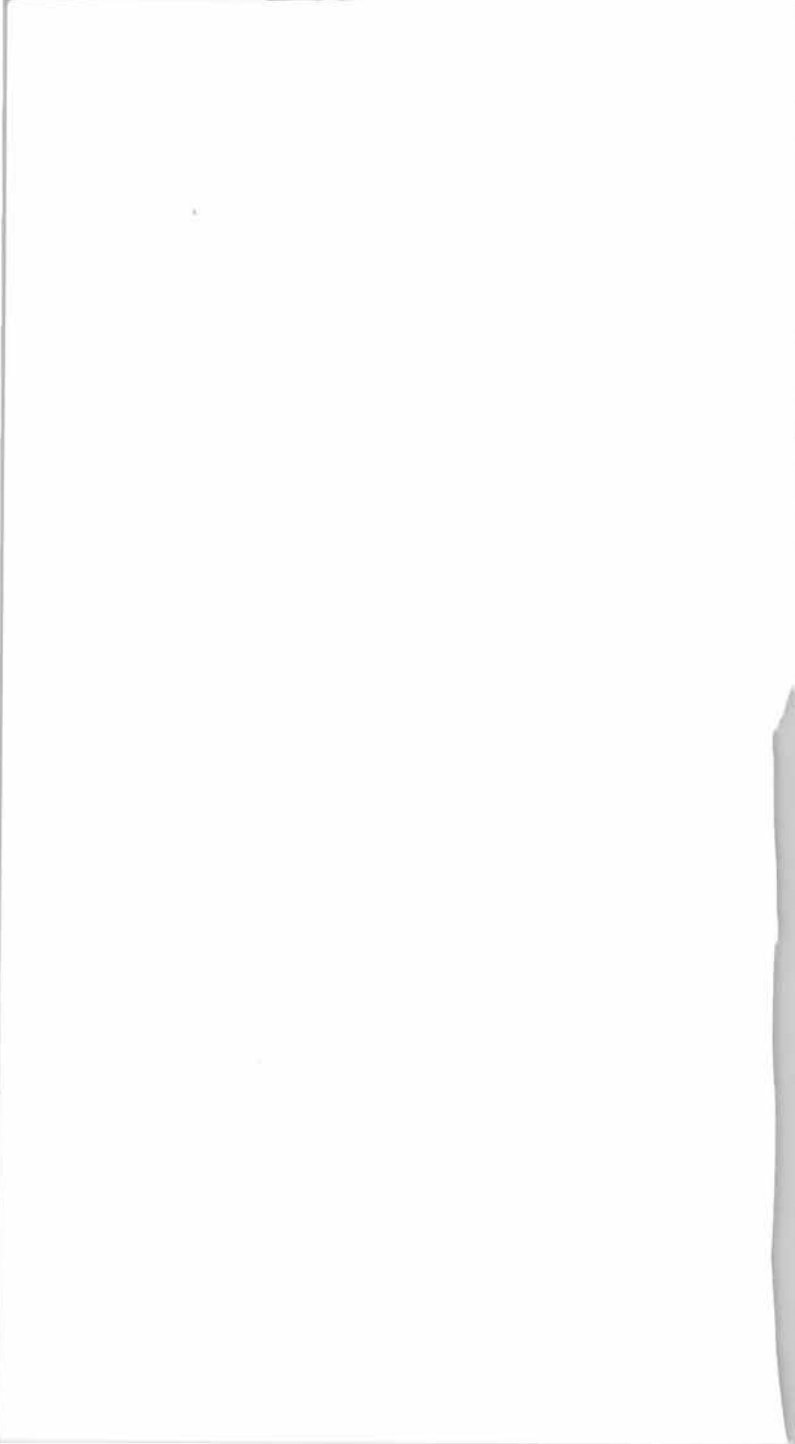
Förord av

SVEN STOLPE

Bokförlaget Pro Veritate
Uppsala

Innehåll

<i>Förord av Sven Stolpe</i>	7
<i>Förord till de engelska upplagorna</i> <i>av Vladimir Maksimov</i>	9
På en skåpdörr	11
De oliktänkande	14
Därborta	22
Te i fru Sacharovs kök	35
Solzjenitsyn på kommandobryggan	52
Vapenbröder	78
Kampen om priset	89
En rysk Antigone	103
Kampen fortsätter	120
När konsten är farlig	136
En sinnets och hjärtats revolution	144
Lågan bärs vidare	164
Inre frihet	180
<i>Register</i>	185
<i>Bildförteckning</i>	196

Förord

När Solzjenitsyn anlände till Oslo var målaren Victor Sparre den förste han efterfrågade.

Vem är Victor Sparre?

Svar: en av det nya Norges finaste kulturpersonligheter.

Han är född 1919 och deltog aktivt i den norska motståndsrörelsen under andra världskriget. Första gången han utställde sin konst var år 1945, det år då kriget slutade. Sedan dess har han haft många utställningar, också i Tyskland, England och Frankrike, och hans oljemåleri finns representerat i Nasjonalgalleriet i Oslo och i Islands nationalmuseum. Han är berömd för sina glasmålningar, bl.a. i Stavanger domkyrka och — i väldigt format — i den s.k. *Ishavskatedralen* i Tromsø norr om polcirkeln. Man kan hitta glasmålningar av honom också i Tel Aviv. Nyligen har han haft en stor framgång i Paris, där han framträtt i Galerie Moscou-Petersbourg.

Sparres konst bygger på hans upplevelser under det mannamördande kriget och på hans kristna genombrott. Hans konst har en metafysisk dimension. Men det tillkommer en tredje upplevelse. Han har länge varit starkt gripen av den ädla truppen av motståndsmän bakom den ryska järnridån. Han korresponderade tidigt med Solzjenitsyn och blev hans vän långt innan de möttes — och han inbjöd ryssen att slå sig ned

i Norge då sovjetregimen utsatte honom för sina vettlösa förföljelser.

Sparre berättar i sin bok om sina möten och sin vänskap med den kristna oppositionens ledare i det förslavade Ryssland som han har besökt. Han utställde i Paris bl.a. en duk där Anatolij Sjtjaranskij och Aleksandr Ginzburg sitter till bords med en Kristus som lyfter brödet. I hans dukar kan man lätt igenkänna hans vänners ansikten: Solzjenitsyn, Sacharov, Maksimov, Bukovskij. Med dem alla är han förenad i en lidelsefull kamp för det andliga, det kristna, det verkliga Rysslands frigörelse.

Kristen konst blir så lätt klichéer och slitna symboler. Victor Sparres konst är av ett helt annat slag. Han är gripen och inspirerad av dagens världstragedi, av det ohyggliga hotet mot europeisk-kristen människobild som den sovjetiska världsterrorismen utgör. Och hans konstnärliga form är präglad av hans inlevelse och deltagande i denna andarnas kamp, på vars utgång vår kulturs öde hänger.

Det är med glädje jag hälsar Sparres bok välkommen på svenska boklådskäp och i svenska hjärtan.

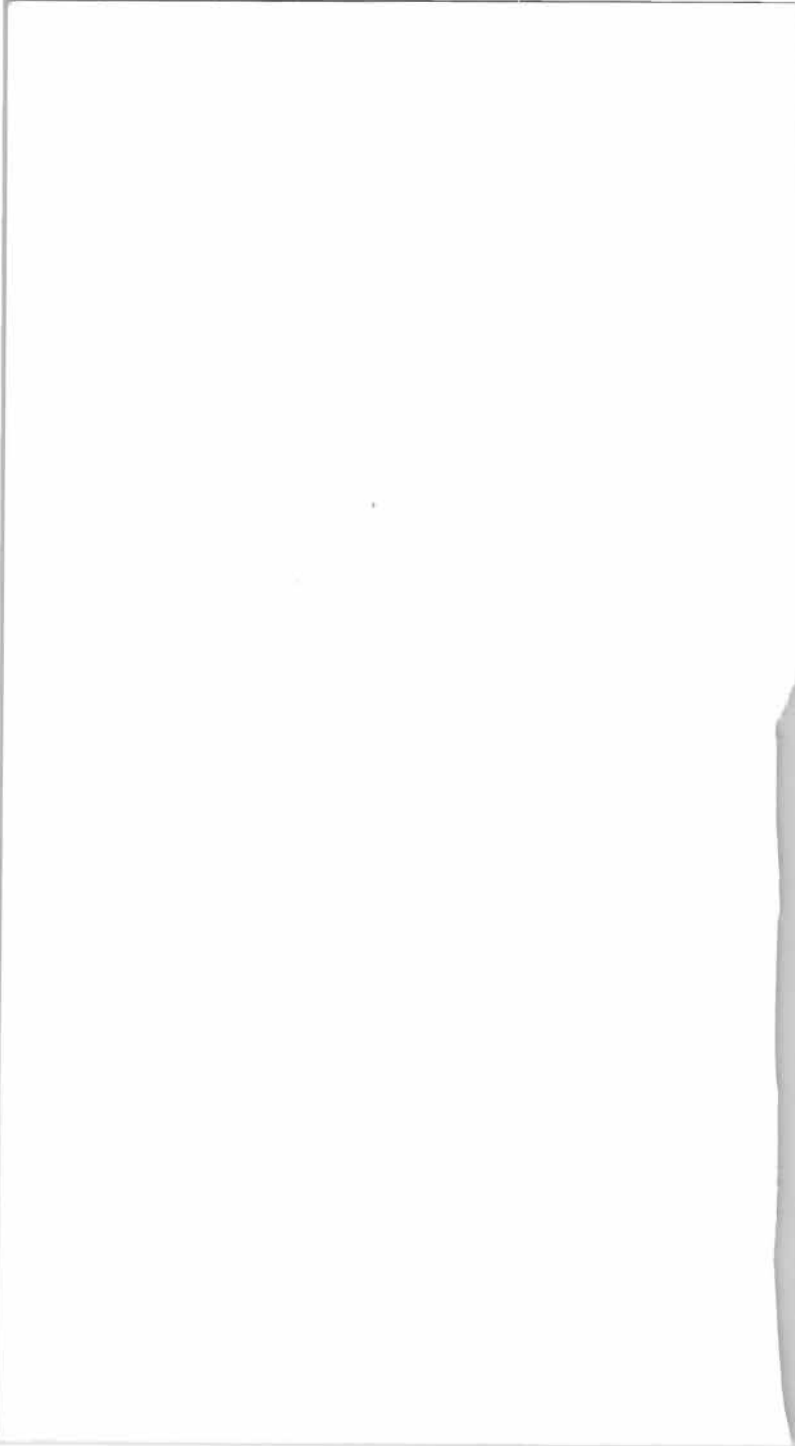
SVEN STOLPE

Förord till de engelska utgåvorna

Jag mötte Victor Sparre första gången i Moskva 1973 i vetenskapsmannen Andrej Sacharovs hem. Vid denna tid hade frihetsrörelsen i Ryssland lidit allvarliga bakslag, och de sovjetiska myndigheterna utövade tryck av alla slag på dem som kämpade för mänskliga rättigheter. Victor utstrålade värme och förståelse. Sådana människor kallas ibland för stora barn. Jag skulle hellre vilja säga att han är som en förständig yngling, som har både klokhet och spontan ungdomlig entusiasm. Så länge som det finns sådana människor i världen, behöver de som lider under förtryck inte känna att de är ensamma.

Sedan dess har Victor gett den ryska frihetsrörelsen och dess förkämpar ett obegränsat och osvikligt stöd, och en lång rad landsflyktiga undan det sovjetiska tyranniet har kommit till hans hem för vänskap och råd. Hans aktiva, jag skulle nästan vilja säga, militanta sympati och de praktiska åtgärder, som han har vidtagit, har varit av största betydelse för oss och har blivit högt värderade.

VLADIMIR MAKSIMOV

På en skåpdörr

På ett skåp som tillhör min dotter Veslemöy finns en klunga namn med rysk skrift. Det är namnteckningar av ryska dissidenter. För ungefär sex år sedan började hon be dem att de skulle skriva sina namn där, då hon förstod att en rad av dem gästade hennes hem.

När vi visar hennes ovanliga autografsamling, brukar vi peka på några av namnen. Där är Andrej Sinjavskij, som fängslades tillsammans med poeten Julij Daniel — rättegången mot dem 1966 markerar det första offentliga framträdandet av den demokratiska rörelsen i Sovjetunionen. Vidare Aleksandr Galitj, pjäsförfattare och en förutvarande playboy — hans ballader om motstånd och frihet sjunges olagligt av ungdom över hela Ryssland idag trots att regimen har förbjudit dem. Bredvid dem finns Leonid Pljusjtj och Vladimir Bukovskijs namn. Pljusjtj är en psykiskt helt frisk vetenskapsman, som nära nog förvandlades till nervvrak genom tvångsbehandling med stora doser psykofarmaka på ett mentalsjukhus 1973-1976. Bukovskij var nära att få lida martyrdöden, därför att han avslöjade det sovjetiska missbruket av psykiatri.

Kring en av namnteckningarna slingrar sig en tecknad blomsterkvist. På det sättet brukade Andrej Amalrik skriva sitt namn. Denne historiker, författare och frihetskämpe, som skrev boken *Kommer Sov-*

jetunionen att bestå till år 1984?, skulle gå bort innan han fick svaret på sin fråga. I november 1980 omkom han i en bilolycka utanför Madrid, dit han var på väg för att tillsammans med sin hustru konstnärinnan Gisselle följa Konferensen om säkerhet och samarbete i Europa.

Men överst på skåpdörren har Jelena Bonner skrivit sitt namn. Hon är maka till Andrej Sacharov, och hon skrev sitt namn, när hon i Oslo 1975 för sin mans räkning tog emot Nobels fredspris.

Dessa högst olika människor har en sak gemensam. De har alla fått lida för att de har varit sig själva och har vägrat att foga sig efter regimens hårda krav.

Solzjenitsyns namn finns inte med bland autograferna. Men Veslemøy lade sin lilla hand i hans valkiga näve en kall vintermorgon på Oslo järnvägsstation i mars 1974, bara två veckor efter hans förvisning ur Sovjetryssland. Solzjenitsyn hade just återvänt från en virvelvindstur runt södra Norge tillsammans med Per Egil Hegge på *Aftenposten* och mig på jakt efter ett hem där han kunde slå sig ner.

Det var under denna resa som Solzjenitsyn plötsligt ställde en fråga till mig som ligger bakom tillkomsten av denna bok. "Varför är du, en upptagen norsk konstnär, en så uthållig förkämpe för frihet i mitt land?"

Jag svarade hastigt: "Därför att jag tror att trons pånyttfödelse ska komma från dem som har lidit mest."

Han grep min arm. "Det räcker", sade han. "Du behöver inte säga mer."

Men egentligen var det bara halva sanningen. Ett fullständigare svar kommer längre fram i denna bok. Här ska jag bara nämna två ting som väckte mitt in-

trasse. Författare, konstnärer och vetenskapsmän föreföll att ta ledningen i samhällsdebatten mer än politiker och arbetare. Vidare tycktes, paradoxalt nog, dessa intellektuella ha funnit det lättare att uppnå inre frihet i sovjetiska fängelser och koncentrationsläger, än vi förmår i det bekväma väst. Själv är jag konstnär och stammar från en konstnärsfamilj, och jag är övertygad om att en sådan inre frihet är det viktigaste i tillvaron. Därför drogs jag oemotståndligt in i de äventyr som jag nu ska berätta om. Men först måste jag kort skildra hur dissidenterna — eller som de själva föredrar att kalla sig, 'de oliktänkande' — och deras rörelse har uppkommit.

De oliktänkande

I mitten av 1930-talet, när Stalins terror stod på sin höjdpunkt, frågade den amerikanske journalisten Ralph Barnes en funktionär i Sovjets hemliga polis, varför oskyldiga människor blev arresterade i Sovjetunionen. Ryssen blev så överraskad över naiviteten i frågan att han skrattade tills tårarna trillade. Sen förklarade han att om bara skyldiga greps, skulle alla andra känna sig säkra och därmed vara potentiella förrädare. Han beskrev den logiska grundvalen för alla terrorvälden tiderna igenom.

Under tioårsperioden 1935-45 fick världen under Hitler och Stalin bevittna en människomassaker utan motstycke. Sedan 1945, när utrotningslägren erövrades av de allierades armeer, har nazisternas gaskamrar fördömts av en hel värld. Men Stalins förintelseläger, bokstavligen inrättade för att låta miljoner människor arbeta sig till döds, har aldrig inräknats i kategorin dödsläger, dit de rätteligen hör.

Samtidigt avrättades miljontals andra sovjetmedborgare, vanligen genom pistolskott i nacken. I *GULAG-arkipelagen* ger Solzjenitsyn perspektiv på dessa avrättningar. Under tsartiden använde man sig under perioden 1876-1905 av dödsstraffet i 486 fall, alltså i genomsnitt sjutton gånger per år. Under de stora oroligheterna under åren 1905-1908 avrättades 2 200 människor, cirka 45 fall per månad. Därefter

avskaffades dödsstraffet av tsaren. Men Lenin återinförde dödsstraffet 1918. Från den tiden ökade dödan- det snabbt. Höjdpunkten nåddes 1936, under Stalin, då man sköt en miljon sovjetiska medborgare. Hälften av dem hade dömts som kriminella. Den andra hälften var politiska fångar.

Härtill kommer alla offren för hungerdöden, och detta inträffade till och med i trakter som tidigare hade producerat mest vete i Europa. Enligt den engelske sovjetologen Robert Conquest var den totala döds- siffran, som kan hänföras till Stalin, mellan trettio och femtio miljoner människor.

Vid det sovjetryska kommunistpartiets omtalade Tjugonde partikongress 1956 tog Chrusjtjov i ett hemligt tal avstånd från Stalin och avvecklade delvis den sovjetiska terrorn. Några miljoner fångar frigavs ur koncentrationslägren i Sibirien och började den långa resan hem, alla med en pappersremsa i handen som visade att de hade fått lida utan skäl. Tillsam- mans med dem gick en allvarlig och utmärglad ex- fånge vid namn Aleksandr Solzjenitsyn, som just ha- de avtjänat ett straff på åtta år.

En försiktig liberalisering började. Men Chrusjtjov var ingen ljusetts ängel. Hans "töväder" förhindrade inte den barbariska förföljelsen av den sjuke roman- författaren och nobelpristagaren Boris Pasternak, som härigenom led en för tidig död. Chrusjtjov ökade också förföljelsen mot de troende, och det var han som började att låta inspärta oppositionella på men- talsjukhus, där man bröt ner dem psykiskt. Stalin ha- de skonat kyrkorna under kriget därför att de bidrog till att upprätthålla försvarsviljan hos folket. Situatio- nen för kyrkorna ändrades inte omedelbart vid Stalins död. Men under Chrusjtjovs fem första år vid makten

rev myndigheterna eller förvandlade till magasin och fabriker 11 500 kyrkobyggnader, vilket var mer än hälften av alla Rysslands kyrkor. Samtidigt blev koncentrationslägren en så vanlig erfarenhet för ryska kristna, att de oregistrerade baptisterna, som mötte den hårdaste förföljelsen, tränade sina församlingsbor i hur de skulle kunna uthärda arrestering och fängelse. Arrestering av troende gjordes, och göres alltjämt, ofta med yttersta brutalitet av grupper av KGB-män, som är beväpnade med stålklubbor.

Solzjenitsyn slog sig ner i staden Rjazan, fjärran från publicitetens bländljus, och blev matematiklärare i läroverket där. Han hade redan börjat sitt arbete som författare, men han vågade inte drömma om att någonsin få se sina verk i tryck. 1961 lämnade emellertid en tidigare medfånge, Lev Kopelev, Solzjenitsyns *En dag i Ivan Denisovitjs liv* anonymt till den litterära tidskriften *Novyj Mir*. Chefredaktören, Aleksandr Tvardovskij, insåg omedelbart att en ny stor författare hade framträtt. Eftersom boken var en anklagelseakt mot regimen, om inte mot hela sovjetsystemet, söktes officiellt godkännande på högsta nivå. Chrusjtjov sanktionerade själv publiceringen av boken.

Det är omöjligt att säga om Chrusjtjovs partiella liberalisering — för vilken tillståndet att publicera *En dag* var ett uttryck — var en taktisk manöver eller hade framsprungit ur en äkta önskan om ett mildare klimat. I varje fall började delar av det tjocka istäcke, som byggts upp under åren, att upplösas, och för första gången blev någon slags opposition möjlig i Sovjet.

Denna förändring var mest påtaglig hos de intellektuella. Hundratals av dem uttryckte på olika sätt sin

längtan efter större frihet, ofta genom att underteckna upprop och manifestationer.

Bland de första dissidenter i Sovjet som underkastades tvångsmässig psykiatrisk behandling var matematikern och poeten Aleksandr Jesenin-Volpin och författaren Valerij Tarsis. Tarsis blev särskilt känd för *Paviljong 7*, en självbiografisk skildring av vistelsen på mentalsjukhuset och ett av de första dokument som nådde väst och fäste uppmärksamheten på det sovjetiska missbruket av psykiatri för politiska syften. Jesenin-Volpin, som numera föreläser vid ett amerikanskt universitet, har haft stor betydelse för dissidenternas kamp och var en av de mest kända medlemmarna i den Demokratiska rörelsen för försvaret av de mänskliga rättigheterna i Sovjetunionen. Han har den ovanliga egenskapen att inte kunna ljuga. När andra "patienter" försökte gömma sina tabletter, svalde Volpin sina omedelbart. Något annat var meningslöst, förklarade han. På läkarnas frågor måste han ju ändå säga vad han hade gjort med medicinen. Volpins geniala drag i kampen mot sovjetmyndigheternas övergrepp var att kräva en strikt tillämpning av bestämmelserna i Sovjetunionens författning. Dessa lagar garanterar en hel del mänskliga rättigheter, och dissidenterna har lärt sig att göra anspråk på dessa rättigheter öppet och offentligt, och de framträder med sina fullständiga namn och adresser.

När Chrusjtjov kom till makten, arbetade den yngste ledamot av Sovjets vetenskapsakademi som någonsin funnits, Andrej Sacharov, med att framställa vätebomben. Sacharov stod högt i kurs hos landets ledare. Men liksom Oppenheimer i Amerika hade han allt mera börjat tvivla på det moraliskt försvarbara i att framställa kärnvapen. Slutligen bad han 1965

Chrusjtjov, till vilken han ständigt hade tillträde, att inte fortsätta proven med vätebomben. Chrusjtjov framlade begäran för ministerrådet. Från den stunden betraktades Sacharov som kritiker av regimen.

Inte långt därefter förmådde Sacharov den sovjetiska vetenskapsakademien att utesluta två biologer, som var anhängare av charlatanen Lysenko, genetikern som hade varit en av Stalins favoriter. Det var modigt gjort, så mycket mer som stalinismen vid denna tid åter började få vind i seglen. Den ideologiske sekreteraren i kommunistpartiets centralkommitte, Leonid Iljitjov, en stalinist som senare blev biträdande utrikesminister, var närvarande när Sacharov talade. "Vem är denne oförskämde unge man?" frågade han ordföranden.

"Det är skaparen av den sovjetiska vätebomben, akademiledamoten Sacharov, tre gånger *Det sovjetiska arbetets hjälte*."

Men det var tydligt att Sacharov hade fått en mycket farlig fiende. Inte långt efteråt fann han sig utestängd från sin arbetsplats.

Regeringen som fruktade att strömmarna från den smältande isen skulle samlas till en mäktig flod som svepte med sig allt i sin väg, började öka kylan igen. Det var 1966. Under de följande åren fick alla de intellektuella som undertecknat kritiska upprop, plikta därför på olika sätt: de avskedades från sina anställningar, nekades bostäder eller fick se sina barns utbildning avbrytas.

Den nya kylan började med en akt av omänsklig hårdhet. Sinjavskij och hans vän författaren Julij Daniel arresterades och sattes i koncentrationsläger för att de hade sänt sina manuskript utomlands för publicering. Detta skrämde de mera räddhågade av frihets-

älskarna men gjorde andra till frihetskämpar. Omedelbart efter processerna sände de båda författarna Aleksandr Ginzburg och Jurij Galanskov ut ett referat av dem. Detta ledde till att även de blev arresterade och dömda, liksom Sinjavskij och Daniel, till fleråriga fängelsestraff i läger med sträng regim. En kedjereaktion hade börjat. I ett öppet brev protesterade Leonid Pljusjtj mot rättegången mot Ginzburg och Galanskov. Pljusjtj arresterades inte omedelbart, men hans yrkeskarriär stoppades.

Två år senare, 1968, upprördes den liberala opinionen i Ryssland av den sovjetiska invasionen i Tjeckoslovakien. Dissidenternas beslutsamhet att göra motstånd hårdnade. Sju intellektuella genomförde en sittstrejksdemonstration på Röda torget i Moskva. KGB slog till omedelbart, och alla sju misshandlades grovt, varefter man arresterade dem. De dömdes till fängelse eller till vård på mentalsjukhus. Några år senare mötte jag en av dem, matematikern Viktor Fainberg, strax efter hans utvisning till väst. När han skrattade, såg man att framtänderna i överkäken saknades, en erinran om den hårdhänta behandlingen vid demonstrationen på Röda torget.

Samma år publicerade Sacharov, som nu hade en reträttpost som lärare, sitt manifest *Tankar om framåtskridande, fredlig samexistens och intellektuell frihet* (utgiven på svenska med titeln *Alternativ till världens undergång*). Det var hans uppfordran till regimen att införa liberala reformer. Detta memorandum blev en sensation i både öst och väst, i hög grad beroende på författarens anseende som sovjetisk vetenskapsman. Regimen reagerade med att lägga nya hinder i vägen för Sacharovs arbete. Han å sin sida uttryckte ytterligare sin avsky för atomvapen och sitt

främlingskap från regimen genom att skänka till ett cancersjukhus den förmögenhet på en miljon kronor, som han hade förtjänat under sitt arbete på vätebomben. Han ägnade alltmer av sin tid åt försvaret av de förföljda, och han och hans vänner bildade Kommitteen för mänskliga rättigheter, som har agerat alltsedan dess.

1969 publicerade YMCA-Press i Paris ett manuskript av Solzjenitsyn, och denne uteslöts ur det sovjetiska författarförbundet. Därmed upphörde varje möjlighet för honom att få några andra av sina verk publicerade i Sovjet. Uteslutningen innebar också ett direkt hot, ty som poeten Osip Mandelsjtam, som dog 1938 i ett av Stalins koncentrationsläger, en gång framhöll: "Vi bör vara glada över att vi lever i ett land där myndigheterna tar litteraturen på allvar. Det är bara här som man dödar människor som skriver den."

Man trodde att även om man inte kunde förmå den fruktansvärde Solzjenitsyn att kräla i stoftet, skulle man åtminstone avskräcka honom från att sända ytterligare manuskript utomlands och få honom att hålla sig tyst på hemmaplan.

Men ingalunda. Han utfärdade sitt berömda öppna brev till dem i Författarförbundet som undergivet hade röstat för hans uteslutning. Han uppmanar dem: "Dra undan de dyrbara, tunga draperierna! Ni anar inte ens, att det har börjat ljusna ute."

Att vid denna tidpunkt försvara Solzjenitsyn i Ryssland fordrade stort mod, men han var inte utan supporters. Jelena Sacharov berättar att hon mötte en känd författare på gatan. Hans ansikte hade ett sådant uttryck av lycka att hon trodde, att han blivit förälskad. "Hans ögon strålade", säger hon. Lite se-

nare fick hon veta, att han hade protesterat offentligt mot uteslutningen av Solzjenitsyn. ”Mannen var verkligen förälskad”, framhåller Jelena Sacharov, ”han var förälskad i sanningen.”

Det var ungefär vid samma tid som jag började undra, om vi från andra länder kunde räcka en hjälpande hand på något sätt.

Därborta

Tanken att jag måste göra något för att hjälpa Solzjenitsyn gav mig ingen ro. Jag kände att om jag inte gjorde något, skulle jag vara en förrädare. Natt efter natt vred och vände jag mig i sängen, tills slutligen en tanke slog mig.

I Norge har vi en 'hedersbostad' som kan upplåtas åt framstående konstnärer. Ursprungligen tillhörde den vår store nationalskald Henrik Wergeland. Efter kriget upplåts den åt poeten Arnulf Överland. Hans dikter hade betytt mycket för att stärka motståndet mot nazisterna och efter kriget tog han lika klar ställning mot kommunistisk diktatur. Bostaden hade nyligen blivit ledig vid Överlands död, och min tanke var att den skulle erbjudas åt Solzjenitsyn.

Jag hoppade ur sängen och formulerade ett *Upprop till norska folket*. Solzjenitsyn tillhör mänskligheten, skrev jag. Om hans fosterland försöker tysta honom, skulle inte då vårt lilla land kunna erbjuda honom en fristad, där han skulle kunna fortsätta sitt författarskap?

På morgonen for jag med utkastet till *Morgenbladets* kulturredaktör Erik Egeland. Han skrev en ledare som stödde förslaget, och han rådde mig att få fler undertecknare. En annan målare och två författare ställde upp tillsammans med mig.

Gesten förblev en gest, men den kan ha bidragit till

att stärka uppfattningen att Solzjenitsyn borde tilldelas Nobelpriset i litteratur, vilket skedde senare samma år.

Journalisten Per Egil Hegge, som var Solzjenitsyns förbindelseman i Moskva till Svenska Akademien om priset — varigenom han föll i onåd hos de ryska myndigheterna och blev utvisad ur Sovjetunionen — berättade för mig, att Solzjenitsyn satte stort värde på vårt förslag. Han berörde det också i sitt nobeltal:

”Under de för mig farofyllda veckor, då jag uteslöts ur författarförbundet, förskonades jag från värre förföljelser genom den SKYDDSMUR, som restes av framstående internationella författare, och norska författare och konstnärer stod gästfritt redo att ge mig tak över huvudet för den händelse man gjorde allvar av hotet att fördriva mig från mitt fosterland.”

I nobeltalet föreslog Solzjenitsyn att man skulle bilda opolitiska kommittéer av konstnärer och politiker som skulle verka för intellektuell frihet. Han vände sig först och främst till sina kolleger inom konsten: ”Mina vänner”, sade han med avväpnande rättfärdighet, ”låt oss försöka hjälpa till, om det är något bevänt med oss!”

Detta fick mig att försöka bilda en frihetskommitté av representanter för konst och vetenskap. Först blev vi två, sedan fem och slutligen nitton, däribland Norges främste moderne skald, Claes Gill. Vi grundade Solidaritetskommittén för intellektuell frihet. Vår första aktion var att sända en protest till den sovjetiska kulturministern, Fru Furtseva, om hennes behandling av Solzjenitsyn.

Claes Gill utformade protesten på engelska, satirisk i tonen och nålvass i formen. Några av oss kom hem till honom en tidig morgon. Trakterade med hans fa-

voritdryck, ingefärsöl av märket Hansa, vilket hade speciellt införskaffats från Bergen, samlades vi runt omkring honom, medan han stående föredrog sitt budskap på oklanderlig engelska med Oxfordaccent. Läsningen åtföljdes av väl anpassade gester, och plötsligt gled den gamla morgonrocken, som skylde skaldens voluminösa gestalt, av honom och han stod där i kalsongerna. Men vad gjorde det? Med en majestätisk armrörelse fästes togan än en gång över axlarna. Åter stod han där som en massiv bild av kultur och värdighet.

Sådant skådespeleri var inte ägnat att förvåna hos en aktör, som nyligen hade skapat sig ett känt namn på Nordens främsta teaterscener. Men jag kunde inte rå för att jag i mitt inre gjorde en jämförelse mellan denne mångsidige bohème och föremålet för hans ordattack, diktatorn över kulturen i Sovjetunionen. Det var en konfrontation mellan ande och naket våld. Den förutvarande textilarbeterskan Fru Furtseva hade knappast öppnat ett litterärt verk intill den dag, då hon gavs den absoluta makten över Rysslands kulturella liv. Föga hade hon gemensamt med sitt lands främsta konstnärer utom svagheten för vodka.

Fru Furtseva svarade inte på vår protest. Claes framhöll för oss att vi inte fick låta oss ledas av de synbara resultaten av våra aktioner: vi fick aldrig underlåta att höja våra röster, när sanningen förtrampades. Han var lika ivrig som en ryss.

Vi skickade också ett telegram till den turkiske premiärministern och protesterade mot de domar på tio år som två professorer dömts till. Den ene professorn hade utgivit en lärobok som betraktades som 'omstörtande', och den andre hade endast uppträtt till hans försvar inför domstolen.

Jag hoppades att vår nästa aktion skulle bli att stödja nomineringen av Sacharov till Nobels fredspris. Detta hade redan föreslagits i mars 1973 från Moskva i ett brev till världspresen undertecknat av Galitj och två av Sacharovs nära vänner och medarbetare, författaren Vladimir Maksimov och matematikern Igor Sjafarevitj.

I juni fick jag besök av en av ledarna för den ryska emigrantrörelsen, Vladimir Poremskij, som överlämnade en redogörelse för Sacharovs arbete för de mänskliga rättigheterna. Han bad mig att vidarebefordra denna information till Nobelkommitten. Med detta i sikte tog jag upp frågan på nästa sammanträde med Solidaritetskommitten.

Det uppstod genast en lång diskussion av den art som är typisk för oss intellektuella i väst, men som den ryska intelligentsian har så svårt att förstå. Tonen angavs av en mycket beundrad författare och humanist, som förklarade: "Fredspriset kan aldrig tilldelas den man som konstruerade vätebomben. Sacharov får bära det korset till livets slut."

Förgäves påminde jag om att Alfred Nobel hade grundat fredspriset med pengar, som han hade förtjänat på att tillverka dynamit. Bara en kollega stödde mig, en kvinna, som emellertid kände Sovjetunionen bättre än någon av oss i sin egenskap av hustru till Norges ambassadör. Hon hade bott i Ryssland under sju år och talade ryska flytande.

Jag var alltså nödsakad att finna andra, med vilka jag kunde arbeta för Sacharovs kandidatur. Främst bland dem var veteranen och arbetarledaren Haakon Lie, en nästan legendarisk gestalt. Han hade lett det norska hjälparbetet till civilbefolkningen under det spanska inbördeskriget, och senare hade han varit det

norska arbetarpartiets sekreterare under tjugo år, när partiet vann sina största valsegrar.

Vi var alla särskilt angelägna om att Sacharov skulle tilldelas priset, eftersom dissidenterna hade lidit svåra bakslag under sommaren 1973. De sovjetiska myndigheterna hade förmått ledande personligheter inom den ryska konstnärliga världen, däribland Sjostakovitj och Chatjaturjan, att underteckna ett brev som fördömde Solzjenitsyn och Sacharov. Sjostakovitj förklarade senare att han pressats till att skriva under medan han var sjuk.

Myndigheterna höll också en presskonferens i Moskva där två kända dissidenter, Pjotr Jakir samt Viktor Krasin som nu är i väst, inför TV-kamerorna fick uttrycka sin ånger över att ha avslöjat regimen. Jakir är son till en sovjetisk general som sköts av Stalin. Pjotr Jakir kastades i fängelse redan som fjortonåring, och han torde ha suttit i fängelser och koncentrationsläger längre än någon annan dissident. Båda har senare förklarat att de avpressades sina ångerrörelser under hårt tryck. Jakir berättade att man hade sagt till honom, att om han inte gav med sig, skulle man arresteras hans dotter, som var gravid.

Nyheten nådde oss från Ryssland att Galitj hade uteslutits ur Författarförbundet. Senare fick vi höra att han även uteslutits ur Filmskaparnas förbund. Det innebar att han var arbetslös och att hans ställning var ytterst prekär. Därför ordnade jag så att han inbjöds att föreläsa vid Norges statliga teater om den framstående ryske teatermannen Konstantin Stanislavskij, som också var specialist på Ibsen. Galitj hade studerat för Stanislavskij. Men sovjetmyndigheterna ville inte släppa ut Galitj och föreslog i stället tre andra namn, som de påstod var mera kvalificerade än Galitj att fö-

reläsa om Stanislavskij.

Det var då som jag bestämde mig för att fara till Ryssland på ena eller andra sättet och själv överlämna till Galitj en personlig inbjudan till Norge och att övertyga Sacharov om att vi var en krets människor, som var fast beslutna att göra allt som stod i vår makt för att han skulle få Nobels fredspris.

Jag förberedde mig för resan genom att kontakta den ryska frihetsrörelsen NTS, Narodno-Trudovoj Sojuz, som arbetar aktivt både utanför och inom Sovjet. Av dem fick jag ett utomordentligt memorandum som beskrev den politiska situationen i Sovjet sådan den tedde sig från väst. Detta tillsammans med en samling pressklipp skulle jag överlämna till Sacharov. De hade också givit mig en karta över Moskva som hade ritats för hand med adresser på dem jag skulle besöka jämte de viktiga telefonnumren, eftersom det inte finns några telefonkataloger tillgängliga för allmänheten i Sovjet. Slutligen ringde jag anonymt till Galitj och bad honom vara hemma en viss kväll — dagen för min ankomst till Moskva — då han skulle få ett viktigt telefonsamtal. Detta var en fint för att försäkra sig om att han verkligen skulle vara hemma, när jag kom för att besöka honom.

Jag fick, som man kunde förutse, avslag på min visumansökan — man uppgav att alla hotell var fullbokade. Men denna svårighet övervanns lätt genom att jag anmälde mig till en gruppresa. Vi flög med SAS till Stockholm, där vi steg ombord på ett reguljärt Aeroflotplan.

När vi hade kommit ombord på det ryska planet, kändes det som om vi redan hade anlänt till Sovjetunionen. Ryska flygplan är lika moderna som deras motsvarigheter i väst, men de ger intryck av att vara

gamla och slitna. De ryska flygvärdinnorna är matronor snarare än unga flickor, och fastän maten är av samma typ som serveras i väst, verkar den mindre fräsch och aptitlig.

De flesta passagerarna var ryssar. Jag hamnade mitt i ett sällskap från Sovjets ambassad i Stockholm. De doftade starkt av dyrbar parfym, och de utgjorde ett av de elegantast klädda sällskap som jag någonsin har fäst mina blickar på. Bredvid mig satt en man med en väldig kroppshydda. Liksom de andra herrarna var han oklanderligt klädd i svart kostym och stank av parfym. För övrigt liknade han mera en boxare än en diplomat.

När man landar i Moskva, möter man genast den välbekanta ryska misstänksamheten mot allt som kommer utifrån. Gravallvarliga passkontrollörer och tulltjänstemän gör sin plikt med största noggrannhet. Varje millimeter av vanliga sovjetmedborgares väskor genomsöktes. Emellertid vinkades vår turistgrupp förbi utan en blick på våra tillhörigheter. Jag drog en djup suck av lättnad, ty i en av mina väskor låg mappen med pressklippen och andra ting som skulle ha intresserat funktionärerna.

Utanför tullkontrollen väntade vår guide i Moskva på att få valla oss. Hon var en ung blond flicka och lika starkt målad som ambassadkvinnorna på flygplanet. Hon presenterade sig som Natasja, och medan hon hjälpte oss upp på flygbussen, tilltalade hon oss på svenska.

Under färden in till stan tittade vi ut över det snötäckta landskapet. Här och var passerade vi grupper av förfallna trähus. Somliga verkade så illa medfarna att de lutade sig mot varandra för att få stöd. Man blev förvånad när Natasja berättade, att dessa var

några av de berömda "datjor" som rika sovjetmedborgare hade som sommarställen.

Det var redan mörkt — datum var den 3 december — när bussen körde in på den snöfyllda gatan framför det gammalmodiga Hotel Berlin. Vi skulle bara stanna tre dagar i Moskva, så jag hade beslutat mig för att sätta i gång genast. Jag stoppade den hemma gjorda kartan i fickan och beredde mig på att gå ut. Kommen halvvägs genom hotellvestibulen hejdades jag av en skarp röst: "Vart ska ni ta vägen?"

Det var en kvinna ur vår grupp. Ett ögonblick greps jag av skräck. Var hon en angiverska som skulle spionera på oss, eller var hon bara en beskäftig människa med skarp röst och misstänksamma ögon? Jag gjorde mitt bästa för att verka oberörd och sade att jag inte var hungrig och hellre ville få en första smakbit av Moskva än att pröva hotellets kök.

Men denna episod oroade mig avsevärt, och jag var full av ängslan när jag steg ut på gatan. Att nästan hälften av de förbipasserande var klädda i uniform, minskade inte mina farhågor. Dessutom visste jag från min karta att hotellet låg bara ett stenkast från KGB:s högkvarter Lubjankafängelset. Jag hade läst att framför fängelset står en staty av grundaren av Sovjets hemliga polis, Felix Dzerzjinskij. Genom att gå ner i en gränd kunde jag se både statyn och fängelset.

Jag gick till tunnelbanan. Att lösa biljett var enkelt, men hur skulle jag finna rätt tåg? I den klart upplysta hallen lade jag märke till en ung man, som satt för sig själv på en bänk. Jag tvekade först men gick sedan resolut fram till honom och frågade om mitt tåg på engelska. Han tittade upp lite ängsligt, och jag observerade att han hade långa känsliga fingrar.

”Var kommer ni från?” frågade han.

”Norge.”

Han såg ut som om han hade blivit stungen av ett bi. Han såg sig hastigt om och utbrast: ”Så underbart! Jag är pianist, och jag har just fogat Griegs pianokonsert i a-moll till min repertoar.”

”Och vi har just haft en Rachmaninov-festival i Norge med hans underbara ryska musik.”

”Ja”, sade han och hans iver växte för varje ögonblick, ”Grieg och Rachmaninov är mina favoriter. Låt mig få hjälpa er.”

Han satte mig på rätt tåg och följde själv med under det att han hela tiden förde en livlig konversation om musik. Men jag observerade också att han ständigt kastade försiktiga blickar omkring sig. Eftersom jag inte ville att han skulle råka i svårigheter för att umgås med en utlänning, bad jag honom säga mig hur jag skulle känna igen stationen jag skulle till. Han förstod vinken och talade om hur jag skulle hitta den, och steg själv av nästa gång tåget stannade.

Från stationen hittade jag lätt med hjälp av kartan till det hyreshus där Galitj bodde. På bottenvåningen fanns en kraftig kvinnlig portvakt, som jag förstod kunde vara angivare till KGB. Utan att tilltala henne fann jag själv vägen till lägenhet nr 37.

Jag ringde på dörrklockan. Att jag inte skulle ha gjort det, förstod jag först efter ett par minuter. Det blev en mycket lång paus. Sen öppnades dörren men bara en liten springa, och någon granskade mig. Jag sade på tyska: ”Jag är det viktiga telefonsamtalet.”

Nu öppnades dörren så mycket att jag kunde stiga in. Framför mig stod en högväxt och ståtlig man med brun mustasch. Hans första ord löd: ”Är ni en troende? Här har vi alla en tro.”

”Naturligtvis. Jag är i högsta grad en troende”, svarade jag.

Sedan förklarade han att hans försiktighet berodde på att jag hade ringt på dörrklockan. Alla hans vänner steg rakt in, ty de visste att dörren stod olåst. När jag ringde på dörrklockan, misstänkte han genast att det kunde vara KGB.

Jag tog fram hans inbjudan till Norge och gav honom den. När han förstod vad det var, omfamnade han mig och tackade mig översvallande. Men eftersom myndigheterna tidigare hade vägrat honom utresstillstånd, visste han inte hur de skulle ställa sig denna andra gång.

Hans fru Angelina kom in från vardagsrummet, och vi blev presenterade för varandra. Oturligt nog talade hon varken tyska eller engelska, och det är så långt som mina kunskaper i främmande språk sträcker sig. Vi steg in i rummet, och Galitj och jag slog oss ner vid ett litet bord, medan Angelina satt i ett hörn och lyssnade och log för sig själv.

Galitj gick rakt på sak: ”Nu måste vi planera för ditt besök här. Vilka vill du träffa?”

”Solzjenitsyn, Sacharov och Maksimov.”

”Det är inga svårigheter för dig att träffa Sacharov och Maksimov. Men med Solzjenitsyn är det...”

Han avbröt sig och såg tvekande på mig. Jag log och sade: ”Ryktena att Solzjenitsyn är en ensamvarg har också nått väst.”

”Om det över huvud taget finns någon som kan hjälpa oss, är det Maksimov.”

Han grep telefonen och störtade sig in i en sådan konversation som man kan ha med en nära vän. När han slutat, sade han, att Maksimov skulle ringa tillbaka.

Jag såg mig omkring i det påvert möblerade rummet. Det enda föremål som såg ut att vara nytt, var en radio. Radioapparater tycks vara statusprylar för ryssarna. På väggen hängde en sjusträngad zigenargitarr. Jag kunde gissa vad den var. Tusentals band med Galitjs sånger cirkulerar olagligt. På de flesta av dem sjunger Galitj själv till eget gitarrackompagnemang. Troligen hördes just då över hela Sovjetunionen musiken från gitarren där på väggen.

Det dröjde inte länge förrän vänner började droppa in, på rätt sätt, utan att ringa på. Angelina bjöd på konfekt. Ett leende ungt par kom fram till mig, och Galitj presenterade mannen som en av Rysslands främsta yngre kompositörer. "Men myndigheterna har förbjudit att hans verk framförs", förklarade han och tillade: "Det beror kanske på att han är en troende liksom du och jag."

Jag frågade den unge mannen vad för slags musik han komponerade.

"Det är symfonier. Men vad tjänar det till? Fru Furtseva har bestämt att det inte är den sortens musik som folket behöver."

När han sagt det, såg han så förtvivlad ut att jag försökte trösta honom: "Du måste fortsätta att skapa. Och du har tro; det är det viktigaste."

Sedan hände något som sällan brukar få hända bland män. Han satt tyst och tårarna vällde upp i hans ögon och började rinna utan att han dolde dem. Till slut sade han: "Jag ska fortsätta att skriva, men utan hopp."

Det var som att se ner i en avgrund av lidande. Hur ofta hade vi inte hemma ganska lättsinnigt sagt att om konst var tillräckligt bra, måste den till slut vinna erkännande. Men detta är inte sant i Sovjetunionen.

Med största sannolikhet skapas i Ryssland idag stor konst som aldrig kommer att ses eller höras eller läsas av en levande själ. Mycket av Mandelsjtams enorma poetiska produktion under stalintiden finns bevarat endast därigenom att hans hustru, Nadezjda, lärde det utantill.

Telefonen ringde. Det var Maksimov som rapporterade att han hade kommit fram till Solzjenitsyn, som bodde utanför Moskva. Solzjenitsyn kom ihåg mitt namn, och ehuru han ogärna avbröt sitt arbete, skulle han fara till Moskva för att träffa mig. Tyvärr skulle vår turistgrupp resa vidare till Leningrad före den dag som Solzjenitsyn kunde komma. Men Sacharov ville att jag skulle komma till hans hem en följande dag tillsammans med Maksimov och Galitj.

De föreslog att Galitj skulle hämta mig med taxi utanför Hotel Berlin. Men jag tyckte att det kunde vara riskabelt, så jag invände: "Kan ni göra det?"

Galitj avfärdade min oro med ett: "Du kan göra vadsomhelst här". Jag återfördes i tankarna till den tyska ockupationen av Norge, då vi i motståndsrörelsen ibland förföll till samma pojkaktiga trots, som till exempel att busvissla i mörkret.

Nästa dag nöjde jag mig med att vara turist. Jag besåg ikonerna i det nya Rubljovgalleriet. Vår grupp hade turen att guidas av en kunnig ung kvinna som också arbetade som konservator av ikoner. Jag berättade för henne att jag var kristen och konstnär och bad henne att vara både vördnadsfull och noggrann i sina beskrivningar. Jag kunde inte klaga på någotdera. Tvärtom. Hon gjorde en utmärkt visning.

Vid slutet av rundvandringen frågade jag henne varför alla ikonmålare använder omvänt perspektiv. När hon famlade efter ett svar, frågade jag om hon

ville höra min förklaring. Uccellos introduktion på 1400-talet av perspektivet gav konstnären möjlighet att skapa illusion om rymd genom att låta linjerna stråla samman vid den punkt där man förlorar sikten. Det är åskådaren som bedömer världen. Men ikonmå-larna vänder perspektivet i motsatt riktning. Alla de-ras linjer möts i en punkt i förgrunden där åskådaren står. Tavlan betraktar tittaren. Det är alltså inte tav-lan utan åskådaren som bedöms.

Ur fickan drog jag upp en färgkort av den största glasmålning som jag har gjort hittills, den målning som upptar hela östra väggen i den stora nybyggda kyrkan i Tromsö i Nordnorge — ofta benämnd *Ishavskatedralen*. Jag visade kortet för den unga gui-den och sade: ”Den föreställer Kristi återkomst till mänskligheten.” Hon höll kortet och tittade på det tills hon fick tårar i ögonen. ”Du håller på att omvän-da henne”, viskade en av sällskapet på norska. Hon frågade om hon kunde få behålla kortet, men jag sva-rade att jag hade reserverat det för Solzjenitsyn. Vil-ken påverkan ikonerna och glasmålningen än kunde ha haft, var det en behärskad och eftertänksam ung kvinna som sade adjö till oss.

Te i fru

Sacharovs kök

Klockan sju följande kväll stod jag utanför Hotel Berlin i decemberkylan och väntade på Galitj. Moskva i varma kläder strömmade förbi. Några kvarter längre bort utstrålade den illuminerade röda stjärnan på Kreml sitt budskap till staden: hopp för somliga, hopplöshet för andra. Sådana stjärnor satt i toppen på alla julgranar i affärerna. Åtminstone officiellt firade man Fader Frost och inte Barnet Jesus.

Jag kände mig åter orolig, delvis därför att jag i ena handen höll en förrädiskt vinröd väska. När jag tog emot den i Oslo, hade jag inte tänkt på färgen, men ju längre jag stod här, desto mer uppseendeväckande tyckte jag att den måste vara. Den innehöll kläder från Fridtjof Nansens släktingar som gåva till fru Grigorenko. Hennes make general Petro Grigorenko satt då inspärrad på ett sovjetiskt mentalsjukhus. Vilket brott hade han begått? Han hade gjort sig till talesman för krimtatarerna, vilka 1944 hade deporterats *en masse* till Uzbekistan i Centralasien. Jag hade också med mig presenter från mig själv till Galitj och Solzjenitsyn samt en portfölj som innehöll mappen med pressklipp.

Jag kände mig lättad när Galitj kom i taxin och leende vinkade in mig. Han riskerade mycket mer än jag, och ändå föreföll han helt oberörd. Dissidenterna balanserar på en knivsegg men är beslutna att inte

längre fegt vika sig. Han hade lagt märke till något som jag inte hade uppmärksammat. När vår taxi startade, påpekade han: "Två bilar följer efter oss. KGB är intresserade av ditt besök."

I bilen utväxlade vi gåvor. Jag var hjärtligt glad över att bli kvitt den röda väskan. Hans gåva till mig var en skiva med gammal rysk kyrkomusik. Slutligen körde vi in på Tjkalovagatan, där Sacharov bodde. Vi steg in i ett stort grått hyreshus och tog hissen upp till sjätte våningen.

Sacharov öppnade själv dörren. Han är en storvuxen blyg karl. Han bar en skjorta som var öppen i halsen, och han hade ärmarna uppkavlade. Han var vänlig, anspråkslös och förtroendeingivande. Han hade hårtestar bak öronen, vilket gav honom ett lantligt utseende. Den berömda vetenskapsmannen kunde ha varit traktorskötare.

Galitj och jag hängde av oss våra rockar och mössor och visades in i vad som uppenbarligen var familjen Sacharovs sovrum. På en dubbelsäng, som upptog större delen av rummet, låg Jelena Sacharov med en filt över sig. Hon hälsade på mig och förklarade att hon var sjuk. Där fanns också två andra män, hopträngda på stolar ganska nära sängen, ty det fanns inget annat utrymme i det lilla rummet. En av männen hade ett stort huvud och ett kraftfullt proletärt ansikte, som han stödde i ena handen. Djupt nersjunkna på sin stol såg han ut som ett monument över tungsinnet självt. Jag förstod att det måste vara Maksimov. Eftersom jag visste att han var expert i ämnet, sade jag: "Det är glädjande att få träffa någon som förstår sig på ikoner."

Han ryckte upp sig lite och svarade: "Ikoner kan man inte förstå sig på. Man måste leva sig in i dem."

Den andre var en gänglig och allvarlig ung man med ett svårt namn som jag inte uppfattade, men jag gissade att han var poet. Det fanns flera stolar runt bädden, och jag erbjöds en av dem. När Sacharov och Galitj också hade kommit in, måste vi ha tett oss som en ikonbild, som visar Maria på en sängliknande tron med lärjungarna sittande tätt omkring henne.

När jag satt där, började jag känna mig djupt gripen. Dessa människor hade tillbragt årtal i de främsta linjerna i kampen för mänskliga rättigheter, med all den oro och alla de faror och umbäranden som det inneburit. Jag visste att det senaste året hade varit fyllt av motgångar. Deras beslutsamma anletsdrag var slitna och grå. Den kända ryska pessimismen fanns inte bara hos Maksimov utan hos dem alla. Skulle jag kunna lätta lite på den?

Jelena, som är läkare och kommer från en armenisk-judisk familj, måtte ha känt min reaktion. Hon log och bad om ursäkt för att hon låg till sängs. "Läkaren kan inte bota sig själv", sade hon. "Jag lider av flera sjukdomar, men mest oroar mig ögonen." Som sköterska i armén under kriget hade hon blivit svårt sårad, och hennes syn var kroniskt nedsatt, och hon hade ingen syn på ena ögat.

Den lilla våningen med de torftiga möblerna är väl känd för många i väst. Många TV-kameror, däribland från BBC, har varit här. Det lilla sovrummet får också tjäna som vardags- och sällskapsrum. Det är också det enda arbetsrummet för en stor vetenskapsman, men det finns inte ens utrymme för ett skrivbord åt honom.

Som akademiledamot hade Sacharov rätt till en rymlig våning, men nu hade han förbjudits att ta den i anspråk. Därför måste han och hans familj tränga

ihop sig i denna lilla bostad, som var avsedd för två och ursprungligen hade varit Jelenas och hennes mors hem. Detta var ett led i den psykologiska press som man utsatte de båda Sacharovs för.

Men deras lilla begränsade boning har blivit en stråle av hopp i hela det väldiga sovjetimperiet — det enda 1800-talsimperium som har expanderat under 1900-talet. Tatarer, ukrainare, litauer, och judar från hela Sovjetunionen, knackar på Andrej och Jelena Sacharovs dörr. Den man som konstruerade vad som kunde ödelägga mänskligheten, har blivit den stora människovännen. I hans våning bor sju personer i tre små rum, och det är inte ovanligt att man har tre eller fyra besökare från avlägsna platser sovande på golvet.

Den unge poeten hade inbjudits för att översätta till franska, som han talade flytande. Men jag kunde ingen franska, och vi var tvungna att fortsätta på min begränsade tyska; jag blev underkänd i tyska i mellanskolan! Galitj försökte agera som lingvistisk mellanhand, något som han klarade med den äran. Han var tydligen nära vän med Sacharovs och hade i själva verket varit en av Andrej Sacharovs närmaste medarbetare i dissidentrörelsen sedan 1970.

Jag gav Sacharov portföljen med pressklippen. De innehöll de viktigaste artiklarna och nyhetsrapporterna om dissidentrörelsen som hade förekommit i den västliga pressen under de senaste sex månaderna. Sacharov kastade sig över dem som en glupande varg. Han blev så fascinerad att han steg upp och gick fram och tillbaka och in och ut ur rummet, medan han hela tiden tog fram och ögnade igenom nya artiklar.

Vi andra fortsatte vårt samtal, tills han slutligen kom tillbaka till oss med ett klipp som han visade

mig. ”Se på den här mannen på bilden”, sade han. ”Han är nog så lojal mot regimen. Ändå röstade han mot att jag skulle uteslutas ur vetenskapsakademin. Jag hade aldrig kunnat drömma om att han hade ett sådant moraliskt mod. Det är sådant som ger en hopp.”

Han satte sig på sin stol och började vad som tycktes vara ett kort anförande. ”De vet att du är här”, började han och betonade varje ord. Jag förstod att han varnade mig, att alla samtal i våningen avlyssnades av en tredje part, KGB. Fortsättningen tycktes direkt riktad till mikrofonerna, som om han ville att KGB särskilt skulle lägga märke till hans ord: ”Vi har ingenting att dölja. Alla talar fritt här. Om vi känner oss ofria, då är vi ofria. Vi måste börja tillämpa våra lagar, som garanterar oss tankefrihet. Vi måste leva som om vi redan hade våra mänskliga rättigheter.”

Det hade sagts mig att när dissidenterna vill hålla något hemligt, går de ut på en promenad bort från bostäderna med deras hemliga mikrofoner. Det händer också att man tyst räcker varandra skrivna meddelanden. Ibland använder sig äkta makar därav i sitt sovrum.

Jag sade att jag skulle vilja lämna en orientering om hur den sovjetiska oppositionen uppfattas av dess sympatisörer i väst. Sacharov frågade omedelbart: ”Vem har skrivit den?”

Jag dröjde ett ögonblick, då jag inte ville nämna NTS i detta sammanhang, och svarade: ”Vänner i väst.”

”Vilka vänner?”

Jag tänkte ett ögonblick och svarade på nytt: ”Vänner i väst.”

Sedan talade jag, utantill — eftersom jag inte hade

vågat ta med anteckningar — i ungefär en timme. De lyssnade intensivt. Jag talade om den skamliga presskonferensen, där Jakir och Krasin hade fått agera inför TV-kamerorna och avge sina falska bekännelser. Jag sade vidare: ”Det tycks inte ha gjort NTS någon skada.” Man utbytte blickar. Jag insåg att det möjligen var första gången som NTS hade omnämnts i Sacharovs våning.

De tycktes uppmuntrade av min framställning, och jag trodde mig märka, att deras tillförsikt steg. Sen tog jag upp en fråga som är av stor betydelse för dem i väst som stöder dissidenternas kamp. Jag framhöll att den sovjetiske biologen Zjores Medvedev en gång i tiden hade varit en modig opponenter mot regimen men att han sedan hade spritt förvirring om dissidentrörelsen. Han hade bland annat hävdade att väst borde ha ett enda mål i sina relationer med Sovjetunionen, nämligen avspänning. Protester mot till exempel arresteringar och tvångsbehandling på mentalsjukhus skadade endast de berörda och hindrade dessutom ytterligare liberalisering i Sovjet. Vilken sanning låg det i dessa Medvedevs påståenden?

”Det är mycket underligt med dessa tvillingar Medvedev”, svarade Sacharov. ”Det finns troligen inga som vi oliktankande har gjort mera för att hjälpa när de var i svårigheter än Zjores och Roj Medvedev. Men se hur de handlar, när andra får lida. De vänder ryggen till och ber väst hålla tyst. Låt mig göra det alldeles klart: Utan det aktiva stödet av opinionen i väst skulle vi alla”, han visade med handen runt rummet, ”vara i fängelse. Utan massmedia i väst skulle ingen utanför Sovjet veta att vi finns.”

Sacharov kan synas blyg och tillbakadragen, men så snart en viktig fråga kommer upp, talar han med

verklig auktoritet. Det är inte en profets auktoritet utan vetenskapsmannens. Hans ståndpunkt är väl genomtänkt och precist uttryckt.

Jag bad honom kommentera påståendet att de i väst som stöder dissidenterna, underblåser det kalla kriget.

”Sådana anklagelser har också riktats mot mig”, svarade han. ”Men jag klargjorde redan i manifestet 1968 *Tankar om framåtskridande, fredlig samexistens och intellektuell frihet* att jag erkänner behovet av att hejda kapprustningen och att sätta samarbete i stället för konfrontation. Emellertid kan vi inte få verklig avspänning, om vi inte samtidigt främjar yttrandefrihet och mänskliga rättigheter. Jag stöder till fullo ansträngningarna att uppnå avspänning genom en konferens om säkerhet och samarbete i Europa” — här syftade han på den förestående Helsingforskonferensen — ”under förutsättning att man samtidigt ger tillräckliga garantier för de mänskliga rättigheterna. Jag kan inte förstå människor som säger att vi måste ha en internationell överenskommelse om begränsning av atomvapen men samtidigt skulle avstå från sådana rättfärdiga krav som att tatarerna skulle få återvända till Krim och en allmän amnesti för politiska fångar.”

Sen talade han åter om vårt ansvar i väst: ”Skriv om oss. Vi ber er därom. Det är vårt bästa försvar. All publicitet om förföljelserna i Sovjet hjälper offren.” Han gjorde en paus och tillade: ”Vi har lagar som särskilt garanterar de mänskliga rättigheterna. Vi vill inte ändra de lagarna, utan vi vill att de tillämpas. Därför är vår kamp inte en politisk kamp, utan det är en moralisk kamp.”

Maksimov, som hade suttit tyst hela tiden, insköt: ”Det är kristendom.”

Än en gång när jag såg mig omkring på de trötta ansiktena, fylldes jag av medkänsla. De var som människor som levde i en istid, där varmare tider syntes så oändligt långt borta. Jag hade gett dem mina informationer och de hade gett mig sina. Kunde jag göra mera? Kunde jag smälta lite av isen?

Jag gjorde något som ett barn kunde ha gjort. Jag vände mig till Andrej och fattade hans händer och sade: "Ni vet kanske inte vilket ljus ni är i en mörk och hjärtlös värld. Ni får inte bära era bördor ensamma. En hel värld är redo att dela dem med er."

"Du tycks förstå oss", sade Andrej.

"Människor kommer hit och intervjuar oss", sade Vladimir. "De kommer för att få något av oss, och vi vill gärna ge dem det. Men det här är annorlunda. Du är en på tio."

"Nej, han är en på hundra", utbrast Jelena och reste sig upp i sängen.

"Vi som har upplevt den tyska ockupationen och haft med Gestapo att göra, förstår vad ni går igenom."

Men Andrej var inte ense med mig. "Ni invaderades av en främmande makt och bara under några år", sade han sorgset. "Här är det våra egna landsmän som är våra bödlar, och vi har fått uthärda det under femtio år."

Både hans ord och ton och de andras instämmanden fick mig med ens att inse den avsky, som det ryska folket känner för sin regering.

Under samtalet hade jag märkt att man då och då sneglät mot det lilla bordet, där det låg en del officiella handlingar. Sacharov tog upp ett papper, som han räckte mig. Det var en inställelseorder från KGB, riktad till Jelena. I själva verket var det femte ordern till

henne att inställa sig till förhör. Efter de två första förhören hade Sacharov förbjudit henne att gå dit igen. Det kan mycket väl ha varit första gången i Sovjetunionens historia, som någon har vågat vägra att lyda en dylik order. "Jag har meddelat KGB att jag tar hela ansvaret för att hon inte inställer sig", sade Sacharov.

Jelena var anklagad för att hon skulle ha smugglat ut en dagbok från en politisk fånge, Eduard Kuznetsov, ur ett koncentrationsläger. Redan vid första undersökningen hade hon gjort klart att hon inte hade haft någonting med detta att göra. Vid det andra förhöret som varade i fem timmar, vägrade hon därför att svara. KGB-översten, som ledde förhöret, var överdrivet artig, vilket var ett dåligt tecken. Han höjde inte rösten förrän under de allra sista minuterna. Rödsprängd i ansiktet vrålade han då mot henne i raseri, innan han väste fram en sista hotelse med mördande tydlighet: "Kom ihåg att ni är mor."

En av hennes döttrar hade därefter avstängts från universitetet, och hennes son som var en begåvad matematiker, hade vägrats tillstånd till fortsatta studier. När Andrej berättade detta för mig, hördes ett halvkvävt skri från Jelena: "Vi kan uthärda allt utom att våra barn får lida. Det är mer än vi kan klara av."

Det hördes en försiktig knackning på dörren: teet var serverat. Vi gick i gåsmarsch längs den trånga korridoren. Jelena steg upp från sin sjukbädd och följde oss. I köket stod bordet dukat till en liten festmåltid. Där fanns stolar och en soffa, och i soffan satt en distingerad och rakryggad gammal dam. Det var Jelenas mor. Köket var hennes hem. Hon log mot mig och fortsatte att sticka.

När Andrej såg alla godsakerna, sade han: "Du

tror kanske att vi lever i överflöd när du ser ett sådant här bord.”

Maksimov bad om ursäkt för att vi inte skulle dricka en välkomstskål. Han förklarade att av princip drack man inte alkohol i Sacharovs hem.

Det vackra vithåriga huvudet, som var böjt över stickningen, lyftes upp. ”Om det blir någon alkohol i det här huset, ska jag dricka upp alltsammans”, skämtade den gamla damen. Jag hade redan fått veta att hon hade deltagit aktivt i den kommunistiska revolutionen. Senare hade hon suttit fjorton år i koncentrationsläger. Hon sade inget mera den kvällen, men jag visste att en skärpt hjärna iakttog allt som hände.

Jelena som tycktes bli bättre för varje minut, letade i en låda. Plötsligt hamnade en stor butelj på bordet.

”Var kommer den ifrån?” frågade vetenskapsmannen.

”Det är min hemlighet”, sade Jelena.

Det fanns inte mycket i flaskan. Utan tvivel kom den från en granne. Maksimov hällde upp i några små glas. ”Vid ett sådant här tillfälle behöver man en symbol”, sade han. Men jag lade märke till att Jelenas mor inte ens drack ’symbolen’ trots sitt skämt nyss. Vi andra klirrade med glasen och skålade.

Maksimov och Sacharov ville höra om mitt arbete, och jag berättade för dem om min målning *Domare Smirnov och fången*. Fångnen är Sinjavskij. Smirnov, domare i Sovjetunionens högsta domstol, sitter och dricker te, en stor däst gestalt som fyller hela mitten av målningen. Sinjavskij är en liten figur som står i mörkret på ena sidan av målningen. Tavlan ställer frågan: Vem är i själva verket fånge, och vem är fri?

Sacharov kommenterade: ”Smirnov har nått trädets topp. Men han är fullständigt död invärtes.”

Jag berättade också om den enmansutställning, som jag hade blivit erbjuden vid den årliga Bergenfestivalen, och frågade Maksimov om han ville skriva ett förord till utställningskatalogen. Han svarade omedelbart med det enda tyska ord han tycktes kunna: "Gewiss."

Därefter diskuterade vi hur Galitj skulle kunna lämna Ryssland. Myndigheterna hade erbjudit honom att få utresetillstånd som jude. Men det fastnade i halsen på honom. Han var född i Ukraina i en medelklassfamilj av judisk härkomst, men hans lidelsefulla kärlek till rysk litteratur och kultur bestämde helt hans nationalitetskänsla. Att stanna i Sovjet var nästan otänkbart på grund av hans angina; han skulle inte kunna överleva en fängelsevistelse.

Inte desto mindre kände jag att jag måste varna honom för förhållandena i väst. Så länge han stod på god fot med regimen, hade han som konstnär i Sovjetunionen en ekonomiskt tryggad ställning. I väst har konstnären fullständig frihet att skapa som han vill, men han måste själv kämpa sig fram med sin talang och genom hårt arbete. "Jag vet, jag vet", svarade Galitj, "jag är rädd för att jag kan komma att ångra mig, om jag får utresetillstånd."

Trots de lyssnande mikrofonerna tog jag upp frågan om Nobels fredspris till Sacharov. Jag berättade att det fanns människor som ville göra allt som stod i deras makt för att Sacharov skulle få priset. Jag sade att en av Norges främsta politiker arbetade härför. Det var Haakon Lie jag hade i tankarna, och jag talade bara om för KGB vad de redan visste.

Konversationen blev allt livligare, och vi talade om mångahanda. En av överraskningarna för mig var att få berätta för dessa ryssar om Aida Skripnikova, flic-

kan som hade dömts till tre års koncentrationsläger för att ha delat ut handskrivna traktater om Jesus i ett gathörn i Leningrad.

”Jag har sett två fotografier av henne”, sade jag, ”det ena när hon var nitton år. En flicka av ovanlig skönhet. En skönhet som kommer ur en intensiv och passionerad tro. Det andra kortet var taget efter hennes tre fängelseår. En gammal kvinnas ansikte, rynkigt och slitet, påminnande om Rembrandts självporträtt, fyllt av vishet och insikt. Trettio års lidande under loppet av tre år! Men ansiktet hade en ny slags skönhet. Trofasthetens skönhet. Tro strålade fram ur detta ansikte. Tillräckligt med ljus flödade från den pannan för att ge liv åt det djupaste mörker.”

Ingen av dem utom möjligen Maksimov hade hört talas om Aida Skripnikova. Om Maksimov, som är den bäst informerade om den kristna delen av oppositionen, verkligen visste något, avslöjade han det i varje fall inte inför mikrofonerna. Jag hade inte vågat se på Jelenas ansikte under redogörelsen, men jag kände att hon var djupt gripen av min berättelse. Aida var nu ute ur fängelset och hade fått ett arbete, sade jag avslutningsvis.

Jag berättade också om den kvinnliga tjänstemannen i Biblioteket för ateism, som en norsk vän hade besökt. Hon var det enda tecknet på liv bland alla dessa berg av böcker. Halvt på skämt gick han fram till henne och sade: ”Är det inte märkligt att Gud alltjämt existerar trots alla dessa ord?”

Kvinnan såg sig försiktigt om mot varje hörn av rummet, och så viskade hon: ”Ja, Gud lever. Jag är också en kristen.”

Sacharovs är inte troende, men de har den största respekt för andras tro. Det är märkligt att så många

av de intellektuella oliktankande i Ryssland har en personlig Gudstro, och jag sade: ”I väst tycks de flesta intellektuella bli kommunister, men här blir de kristna.”

Maksimov var den förste som bröt upp. Han bodde långt utanför stan. Han sade att han hade utvalt en fin ikon ur sin samling och ville att jag skulle ta den med hem som gåva. Jag måste emellertid tacka nej. Det skulle ha varit dåraktigt att arresteras på flygplatsen för smuggling av antikviteter. Men nu vet jag att det finns åtminstone en förnämlig ikon i Ryssland som är min och väntar på min återkomst. Vad jag kunde ta emot, var några roliga bondefigurer till mina barn.

Jag hade tagit med mig en norsk pullover till Solzjenitsyn. Jag ville också att han skulle få kortet av fönstret i *Ishavskatedralen*. Maksimov slog in dem i senaste numret av *Pravda* och gjorde ett så klumpigt paket, att alla skrattade. Jag frågade om det verkligen var dagens *Pravda*, vartill Jelena torrt anmärkte att det var ett bra sätt att använda tidningen, eftersom det inte var någon mening med att läsa den.

Sedan Maksimov hade gått, sade Sacharov, att han hade en sista bön till mig. Han lät mig anteckna uppgifter om två vetenskapsmän som var föremål för regimens förföljelse. Den ena var den 41-årige matematikern Jurij Sjichanovitj, som tio dagar tidigare hade dömts till tvångsbehandling på ett mentalsjukhus. Han var tydligen en nära vän till Sacharovs, ty Jelena böjde sig fram och tog ett fotografi från bokhyllan. Det föreställde en ungdomlig, leende man som lekte med en hund. ”Ser han ut som om han vore mentalt rubbad?” frågade Jelena.

Efter Sacharovs diktamen skrev jag ner sex punk-

ter, där man under rättegången mot Sjichanovitj hade brutit mot sovjetisk lag. Han lät mig lova att jag skulle publicera dessa fakta vid min återkomst. Det gjorde jag i press och TV. Det blev en del av den proteststorm från västvärlden som ledde till att Sjichanovitj frigavs efter några månader. Efter frigivningen återupptog han omedelbart sitt arbete för de mänskliga rättigheterna.

Det andra fallet gällde Leonid Pljusjtj. Det var första gången jag hörde om honom. Han var också en av Sacharovs vänner, och Sacharov karakteriserade honom som en briljant matematiker. Hans brott bestod i att han var en av de fjorton grundarna av Kommitten för mänskliga rättigheter. Under sex månader hade han tvångsinjicerats på det värsta av KGB:s psykiatriska sjukhus, i Dnjepropetrovsk, och behandlingen började visa sin verkan. "De håller på att förstöra Pljusjtj", sade Jelena under stark rörelse.

Vid återkomsten tog jag även upp hans fall. Jag var en av många som protesterade. Det är föga tvekan om att det var aktionerna i väst som ledde till Pljusjtjs frigivning.

Hela tiden hade Jelena uppmärksamtt fyllt på min tallrik med bakelser och andra läckerheter. Jag var så upptagen av konversationen att jag knappast märkte vad jag förtärde. Det var först mot slutet som jag märkte, att jag tydligen var den ende som ätit mer än en liten smula.

Galitj och jag hämtade våra rockar och mössor. När vi tagit på oss ytterkläderna, lade Jelena handen på min axel och sade, att det var omöjligt att skilja mig från en *krestjanin* — det ryska ordet för 'bonde'. Jag var förtjust, särskilt som det liknar det ryska ordet för 'kristen' (*christjanin*).

Utanför väntade KGB-bilarna. När Galitj och jag hade stigit in i vår taxi, följde de efter oss.

Två dagar senare lämnade jag Sovjetunionen. Det visade sig svårare att komma ut än det hade varit att komma in. Jag var inte längre en anonym och oförarglig turist. Mina reskamrater fick passera men jag stoppades. Man vände ut och in på både mina fickor och mina väskor. Den kvinnliga KGB-tjänstemannen, som ledde visitationen, var stenhård. Hon visade inga som helst känslor, förrän hon triumferande höll upp ett uttalande på engelska som stöd för Sacharov. Jag hade haft det med från Norge för att visa det för dissidenterna och borde sedan ha förstört det. Jag försvarade mig så gott jag kunde med att säga: "Det har stått i alla tidningar i väst. Behåll det och studera det."

En manlig KGB-officer med högre rang kom fram till oss. Mitt skissblock var en oemotståndlig lockelse för honom. Innanför omslaget låg ett fotografi av Sji-chanovitj, matematikern som var inspärrad på sinnessjukhus. Lyckligtvis kände han inte igen honom, och jag sade: "Det är en av mina vänner."

Han var vida mer misstänksam mot mina pennteckningar. Han studerade var och en av dem framifrån, från sidorna, och upp- och nervänt. Vad letade han efter? Koder eller kartor? Till slut blev jag arg, böjde mig fram och grep skissblocket och slängde ner det i min väska, som jag stängde med en smäll. KGB-mannen ville öppna den igen, men jag förklarade bryskt: "Jag är konstnär, och jag låter aldrig någon se mina skisser." Han tvekade men tycktes till slut inse, att det inte fanns mera att göra, och jag fick förena mig med resten av sällskapet.

Planet startade och satte kurs mot väst. Det var

natt, men bakom oss låg en blodröd strimma av gryning över det ryska landskapet. O Ryssland, vilka motsatser möts inte på din jord — så besudlad av rött blod och så vit när den täckes av snö! Här framträder människan så hatisk och ond och så ödmjuk och helig. Är det här på din jord som det goda till slut ska segra!

I Dostojevskijs roman *Brott och straff* tar sig huvudpersonen Raskolnikov i sitt högmod rätten att döda en gammal kvinna, som han anser mindre värd än han själv. Utan att förstå varför kan han inte frigöra sig från sitt brott. Det är den prostituerade Sonja som hjälper honom att förstå, att en människa bryter en helig lag och förstör sig själv, när hon beslutar sig för att en annan mänsklig varelse är sämre än hon själv. Sonja säger till honom: "Gå genast i detta ögonblick ut och ställ dig vid en korsväg, buga dig och kyss först jorden, som du har besudlat, och buga dig sedan för alla människor, åt alla fyra väderstrecken, och säg till alla med hög röst: 'Jag har mördat!' Då ska Gud åter ge dig nytt liv."

Har detta börjat hända? Har de intellektuella i Ryssland på sitt lands vägnar ställt sig vid korsvägen? Har Raskolnikovs bekännelse att varje människa har ett oändligt värde, funnit talesmän i dessa ryssar som tänker annorlunda?

Medan vårt plan rusade västerut, djupnade en övertygelse i mitt inre. De fyra timmarna i Andrej Sacharovs hem hade förvandlat mitt liv för andra gången. Den första förvandlingen hade gett mig en kristen tro. Denna andra förvandling hade bundit mitt liv för alltid till en grupp av män och kvinnor. Jag beslöt att efter bästa förmåga ägna återstoden av mitt liv till att

tjäna dem i deras kamp för frihet. Dessa två upplevelser kompletterar varandra.

Solzjenitsyn på kommandobryggan

När jag kommit tillbaka till Norge, kastade jag mig in i uppgiften att skapa en opinion bland allmänheten att Andrej Sacharov borde tilldelas Nobels fredspris. Förutom att tillställa nobelkommittén material som motiverar kandidaturen är en fri opinionsbildning det enda sättet att påverka prisutdelningen. Att kontakta någon av de fem kommitteledamöterna strider mot reglerna och skulle ha motsatt verkan. Jag skrev en serie tidningsartiklar och uppsökte stortingsledamöter. Flera av dem ville nominera Sacharov för 1974 års fredspris.

I vissa kretsar blev jag en märkt man. Strax efter min återkomst från Moskva deltog jag i ett sammanträde för konstnärer. En skulptör, som var stalinist av den gamla typen, ropade hånfullt: "Här kommer han som vill döda alla kommunister." Jag svarade: "Jag är inte ute efter att döda kommunister; det gör kommunisterna själva bäst. Jag är ute efter att ge både kommunister och kapitalister något större att leva för."

Det var en olämplig tidpunkt för mig att engagera mig i en offentlig kampanj. Bara tre månader återstod till Bergenfestivalen, som jag hade talat med Maksimov om. Det är Norges främsta musik- och konstfestival. Inbjudan att utställa mina verk där var min största framgång dittills som konstnär. Jag ville visa

det bästa av mitt skapande och framför allt utställa målningar som var verkligt representativa för mitt tänkande. Några lämpliga tavlor fanns i min atelje och andra kunde jag få tillbaka som lån. Men jag var också angelägen om att ha några nya arbeten, och jag satte i gång med en serie stora kompositioner. De flesta måste jag måla på nätterna, eftersom dagarna togs i anspråk av kampanjen för fredspriset.

De två största dukarna visade undertryckandet av friheten i öst och missbruket av friheten i väst. Den ena målningen, *Vladimir Bukovskijs påtvingade resa*, avbildar den unge författaren som tvångsbehandlas med injektioner på ett av KGB:s mentalsjukhus. Ämnet för den andra tavlan, *Bakom den fria världens kulisser*, var den falska friheten i väst där man frivilligt tar injektioner av narkotika.

Men ett annat skeende hade påbörjats, som inom kort skulle göra stora ingrepp i min arbetstid. Första delen av *GULAG-arkipelagen* hade just publicerats på ryska. Eftersom boken är en förkrossande anklagelse om femtio års sovjetisk terror, måste man räkna med Kremles raseri. Världen satt på parkett och såg dramat utvecklas mot sin kulmen.

Solzjenitsyn hade planerat att publicera boken först när alla vittnen, som han intervjuat för att få material, var döda. Men KGB förmådde en av kvinnorna, som gjort utskriften på maskin, att röja var manuskriptet fanns. I förtvivlan över vad hon hade gjort hängde hon sig. En djupt bedrövad Solzjenitsyn såg då inte längre något skäl till att dröja med publiceringen.

Han väntade nu att stormen skulle bryta lös. På en presskonferens i Moskva förklarade han: "Jag och min familj är beredda på allt. Jag har gjort min plikt

mot de döda. Man har dömt sanningen om dem till döden, dränkt den, bränt den till aska. Men här i *GULAG-arkipelagen* lever sanningen, och ingen ska någonsin kunna utplåna den.”

Strax före nyår fick jag ett meddelande via Tel Aviv och Paris, att jag skulle ringa ett bestämt nummer i Moskva. När jag gjorde det, fick jag höra Andrej Sacharovs trygga röst, som sade: ”Gott nytt år!”

Han befann sig i Galitjs våning tillsammans med Maksimov. Galitj tog luren och sade att KGB på många sätt demonstrerade sin makt och visade att de inte var att leka med. Kampanjen mot de oliktankande, som hade börjat under sommaren, höll på att trappas upp, och ingen visste vad som skulle hända härnäst.

Denna oroväckande rapport var en av de många paradoxerna i mina förbindelser med ryssarna. Här talade förföljda dissidenter öppet med ett annat land via en avlyssnad telefonlinje om den förföljelse som pågick mot dem själva. Galitj sade vidare att han nu skulle göra skriftlig ansökan om utresetillstånd och att han befann sig i en farlig mellanställning tills han hade fått svar.

Mitt under dessa ovissa förhållanden och faror hade dessa vänner inte glömt mina behov. Maksimov berättade att han hade skrivit ett förord till katalogen för festivalen och skulle sända det till mig. Han nämnde inte i telefon *hur* han skulle göra det.

Några dagar senare fick jag bland min post ett brev som tydligen hade smugglats ut ur Ryssland. Det låg i två kuvert, och det inre av dem var av den dåliga kvaliteten som är typisk för ryskt papper. Det var emellertid inte från Maksimov utan från Solzjenitsyn. Det var en hel månad gammalt och avsett att nå mig innan jag

lämnade Moskva. Det var skrivet på ryska, och det löd:

”Jag är mycket rörd över er omtanke och er gåva. Jag räknar med att få träffa er idag.

Jag tror att Norge och Ryssland har mycket gemensamt i fråga om livet på landsbygden i norr (som det var förr och inte som det är idag). Hos er var det tydligen vanligt att man hade hushållsredskap av trä alldeles som hos oss.

Nyligen har jag också kommit till den slutsatsen att den norska andan är en av de finaste och mest beslutssamma i Europa.

Ett hjärtligt handslag! Framför mitt varma tack till era kolleger, som på ett så gripande sätt var beredda att ta emot mig för fyra år sedan.

Hjärtliga hälsningar, A. Solzj.”

Tanken började surra i mitt huvud att Norge var det land Solzjenitsyn skulle komma till, om han tvingades i landsflykt.

Med detta i sinnet började jag måla ett helpporträtt av Solzjenitsyn till utställningen på festivalen. Jag kallade det *Den nya människan*. Jag hade precis avslutat målningen, när nyheterna kom i radio att han hade arresterats.

Läget tycktes så dåligt som det över huvud kunde bli. I radion meddelade man, att han anklagades enligt paragraf 64 i den sovjetiska strafflagen, dvs för högförräderi. Straffsatserna var femton års straffarbete eller dödsstraff.

Det var den trettonde februari 1974. Resten av dagen arbetade jag desperat med mina olika uppgifter, medan jag intensivt tänkte på vad som kunde göras för att hjälpa honom. Samma kväll skulle filmen om *Ishavskatedralen* visas, varpå skulle följa en föreläs-

ning av Erik Egeland om mitt arbete. Kvällen inleddes med en tyst minut för Solzjenitsyn, och därefter läste jag upp en resolution som enhälligt antogs. Den var ställd till Kosygin och inleddes med orden: "Aleksandr Solzjenitsyn älskar sitt folk så högt att han vågar se sanningen om det. Han fullföljer därmed den djupa kristna traditionen i Ryssland, som har betytt så mycket för vår civilisation."

Tidigt nästa morgon ringde jag till Galitj. Han berättade att Sacharov och Maksimov hade tillbragt föregående kväll tillsammans med fru Solzjenitsyn och barnen. Alla var djupt skakade, och Galitj själv var nära förtvivlan.

Klockan tolv gick jag till Sovjets ambassad tillsammans med ordföranden för mötet föregående kväll för att överlämna resolutionen. Vi möttes av två norsktalande tjänstemän vilka vägrade att ta emot den. När vi kom tillbaka till centrum, möttes vi av nästa uppskakande nyhet: Solzjenitsyn hade satts på ett sovjetiskt flygplan, som skulle landa i Frankfurt om en timme.

Jag telefonerade till en rysk vän i Tyskland: "Var snäll ordna så att det första som möter den landsförvisade när han lämnar flygplanet, är en varm hälsning och en försäkran om att inbjudan till Norge fortfarande gäller."

Två timmar senare kom ett telex från Norsk Telegrambyrås korrespondent i Tyskland: "Planet från Moskva landade för en timme sedan i Frankfurt. När Solzjenitsyn lämnade flygplanet, överräcktes ett telegram till honom med inbjudan från hans vän den norske målaren Victor Sparre att komma till Norge."

Solzjenitsyn hade satts på planet utan att ha en aning om destinationen. Han trodde att det kanske

var Wien, något som föreföll sannolikt när han såg att man gick ner över en stor stad vid en bred flod. När planet landat, reste han sig men tvingades tillbaka i stolen. En av de åtta KGB-män som vaktade honom, gick ut men återvände om ett par minuter och gav order: "Sätt på honom kläderna." Sedan sade han: "För ut honom." Männerna bildade en halvcirkel kring Solzjenitsyn och föste honom som ett djur till dörren. Sedan knuffade de honom genom dörröppningen. När Solzjenitsyn började gå ner för flygplanstrappan, tittade han sig om. Ingen följde honom. Nedanför stod en man och log mot honom och sade, att han representerade Västtysklands utrikesdepartement. Han var nu i Frankfurt, sade mannen, och fri att gå vart han ville. Men författaren Heinrich Böll väntade på honom och om Solzjenitsyn så önskade, skulle han gärna köra honom dit. Solzjenitsyn svarade, att han ville fara till Böll, som också var nobelpristagare i litteratur.

Min inbjudan till Solzjenitsyn att bosätta sig i Norge understöddes av ett antal ungdomsorganisationer, som dagen därpå anordnade en demonstration för att visa sin solidaritet med dissidenterna. Välkända personligheter — en skådespelerska, en biskop och en författare — talade vid demonstrationen, och jag ombads att ge slutappellen. Den hölls på den stora Universitetsplatsen i Oslo centrum och hade samlat stora folkmassor.

Jag slutade med Solzjenitsyns egna ord: "Dra undan de dyrbara, tunga draperierna! — ni anar inte ens, att det har börjat ljusna ute."

En lastbil med facklor stod i närheten. Människor tog dem och tände dem, och ett imponerande fackeltåg med tvåtusenfemhundra personer marscherade

långsamt nerför Drammensveien mot Sovjets ambasad. I spetsen bars ett banér med texten: "Välkommen till Norge, Solzjenitsyn." Ett budskap lämnades vid ambassaden, som hela tiden förblev som ett dödens hus.

Solzjenitsyn stannade en vecka hos Böll. Han belägrades av pressen men vägrade att ha med den att göra och gav ingen antydning om vart han ämnade bege sig. Inte desto mindre spreds rykten att han skulle bosätta sig i Norge. I norska tidningar förekom stora rubriker, och man diskuterade saken ur alla synvinklar. En rubrik löd: "Kommer Solzjenitsyn att bli bergensare?" På uppdrag av de fyra ursprungliga inbjudarna av Solzjenitsyn till Norge 1970 försökte Erik Egeland finna ett hus. Han fick erbjudande om det hus, som tillhört den norska författarinnan Sigrid Undset som fick nobelpriset i litteratur på 1920-talet. Huset kallas *Bjerkebakken* och ligger bland bergen vid Lillehammer.

Två dagar senare skickades Per Egil Hegge av sin tidning *Aftenposten* ner till Frankfurt. Vi bad honom tala om för Solzjenitsyn att *Bjerkebakken* var tillgängligt. I motsats till andra journalister blev Hegge genast insläppt till Böll och kunde rapportera till oss, att Solzjenitsyn var glad att höra om huset och rörd över att vara välkommen till Norge.

Strax efter hörde vi på nyheterna att Solzjenitsyn var på väg på ett norrgående tåg. Sent på kvällen fick jag ett telefonmeddelande från *Aftenposten*: Solzjenitsyn befann sig på båten från Köpenhamn till Oslo och hans 'sista order' innan han drog sig tillbaka för natten var, att jag skulle möta honom på kajen vid båtens ankomst.

I gryningen nästa morgon anlände jag till hamnen

och fann en polisspärre som höll tillbaka en stor skara pressfolk och allmänhet som ville välkomna Solzjenitsyn. Jag hade en blomsterbukett, som Aase Marie hade gjort i ordning på natten. En annan man, som såg lite vilsen ut — också han hade en blomsterbukett — kom fram och presenterade sig som Solzjenitsyns förläggare Trygve Johansen. Han ville också välkomna Solzjenitsyn men hade hindrats av säkerhetsmännen. Jag föreslog att han skulle följa mig. Vi fick passera, och där stod vi med våra buketter och såg den stora danska båten stäva uppför Oslofjorden i morgonljuset. Fem bredaxlade karlar i internationella säkerhetsvakternas uniformer med långa överrockar som misstänkt putade ut under armarna, ställde upp en meter bakom oss. En svensk journalist ropade till mig: "Vad tänker du säga till honom?"

"Ingenting", svarade jag sanningsenligt.

När båten sakta gled till kaj, såg jag till min förvåning att Solzjenitsyn stod på kommandobryggan. Den man som för tio dagar sedan hade försmäktat i Lubjankafängelset, stod nu där i pälsmössa och med en stor mässingskikare och såg ut som om han behärskade inte bara båten utan hela situationen. En sådan man kan inte landsförvisas, ty hela världen är hans fosterland.

Jag skyndade uppför landgången, åtföljd av förläggaren, och i närvaro av den leende kaptenen, redarna och de danska säkerhetsvakterna — lika iögonfallande som om de hade varit klädda i medeltida rustningar — fick jag en kraftig rysk omfamning och en kyss på vardera kinden.

Journalisterna hade brutit genom avspärningen och trängdes vid landgången. Solzjenitsyn, Hegge och jag pressade oss förbi dem och satte kurs på den bil,

som *Aftenposten* ställt till förfogande, och åkte i väg följda av de norska säkerhetsvakterna. Journalisterna, som rasade över att bli lurade på den intervju som de ansåg vara deras rättighet, rusade till sina bilar och satte kurs på järnvägsstationen i den i och för sig riktiga förmodan, att Solzjenitsyn skulle fara till Lillehammer och att han skulle göra det med tåg.

Solzjenitsyn var förbryllad. Han trodde att om han såg bister ut och sade till journalisterna att inte skriva om honom, skulle de lugnt ge sig av. Han visste allt om KGB men ännu ingenting om den västerländska pressen. Hegge visste allt om pressen och försökte övertala Solzjenitsyn att om han bara kastade ett litet köttben till journalisterna, skulle de — åtminstone för ögonblicket — bli nöjda och försvinna. Men Solzjenitsyn slog ifrån sig: han hade inte råd att ödsla någon tid på tidningar, sade han.

Eftersom vi inte i onödan ville utsätta oss för pressens folk, körde vi runt i Oslo till strax före tågets avgång och visade Solzjenitsyn sevärdheterna. "Vad är det för en borg?" frågade han och pekade; och nu hade vi både tid och frihet att stiga ur bilen och ta en närmare titt på det kungliga slottet.

De mera förutseende av journalisterna hade bokat platser på tåget, medan det ännu fanns, och reste med oss. När vi kom fram till Lillehammer, tog de taxi och följde efter men hölls på ett visst avstånd av säkerhetsvakterna i deras bilar. Vårt mål var en liten bondgård, där vi skulle övernatta. Det fanns bara en väg upp till gården med en meter djup snö på båda sidor av vägen, så när vi hade kommit fram, ordnade vakterna en ogenomtränglig spärr.

Emellertid öppnades spärren efter långa förhandlingar och femtio flämtande män och kvinnor med

kameror, mikrofoner och anteckningsböcker välldes fram på vägen till bondgården. Solzjenitsyn hade roligt och sade: "Nu ska vi låta dem få några bra bilder. Låt oss göra en charad. Ge mig de underligaste klädesplagg du kan hitta här, och sätt själv på dig något utländskt." Vi var ett egendomligt par, när vi efter några minuter gick ut för att möta världspresen. Solzjenitsyn roade sig med en röd tomteluva.

Pressen hade nu äntligen fått något att gnaga på och for tillbaka till Lillehammer och Oslo, där det var varmare. När de farit, blev allt så underbart tyst och stilla som det kan vara i ett landskap med djup snö. Solzjenitsyn och jag tog en promenad för att njuta av det. Vi gick också till ladugården, där djuren stod inne för vintern, och lyssnade på hur de förnöjt tuggade sin halm.

Solzjenitsyn betraktade dem under tystnad. Plötsligt spottade han häftigt framför sig och utbrast: "Tänk på allt elände som det förbannade kolchozsystemet har ställt till med i mitt land! Vi skulle ha sådana jordbruk som ni — att varje jordbrukare har sin egen gård."

Vakterna meddelade att två svenska studenter hade anlänt. Solzjenitsyn sade att de kunde få passera. När de kom in på gården, frågade den ene om jag var Victor Sparre och om jag hade fått ett brev från Solzjenitsyn. Det var han som hade haft det med från Ryssland. Solzjenitsyn och studenterna som båda talade ryska flytande, gick avsides för att samtala ostört. Under tiden såg jag på TV. När det var tid för nyheterna, ropade jag på Solzjenitsyn att komma och se vårt muntra upptåg från eftermiddagen. Det fick honom att vrida sig av skratt. Jag gjorde mina reflexioner över den lilla pantomimen. Vid de sällsynta tillfäl-

len när Solzjenitsyn låtit sig fotograferas i Ryssland, hade han alltid sett allvarlig ut, ja nära nog bister. Han sade mig vid ett tillfälle, att han tyckte detta passade bäst samman med allvaret i hans budskap. Men han hade också humor. När han inte drevs av sin tyranniska drift att författa, var han livlig, pratsam och charmerande. Hans humor sträckte sig från skarpaste ironi till groteskt clowneri. Uppenbarligen var humorn, sade jag till mig själv, bryggan till djupare kontakt med denne ensamvarg.

Senare talade jag med svenskarna på våra egna språk och de berättade för mig om sitt ärende. De skulle fara till Moskva för att från bibliotek och från Solzjenitsyns egna arkiv hämta material för det arbete han höll på med, en omfattande historisk serie. De insåg att de offrade sina möjligheter att någonsin komma till Ryssland igen, men de ansåg det vara värt det priset.

Hegge och jag var uppe tidigt nästa morgon, men inte så tidigt som vår reskamrat. När vi åt frukost klockan åtta, hade han redan skrivit en timme. Vårt dagsprogram var att titta på hus som han skulle kunna hyra eller köpa. Svenskarna skulle vänta tills vi hade farit för att undgå pressen, och sedan ge sig av obemärkta.

Först for vi till Sigrid Undsets hus. Erik Egeland var där, och när jag berättade för Solzjenitsyn om Egelands insats för fyra år sedan, fick också han en björnkram. Sigrid Undsets son bjöd på något som han stolt påstod vara rysk vodka. Men Solzjenitsyn hävdade att den var polsk, och i varje fall ville han inte ha något starkt. Vi besåg huset noga, men Solzjenitsyn ville inte köpa det. Skälet var uppenbart: huset var närmast ett museum över Sigrid Undset. En allt

genomträngande ande måste först läggas till vila, innan ett annat kraftfullt väsen kunde flytta in. Vi fortsatte vidare.

Jag upptäckte snart att Solzjenitsyn använde varje ledig stund på dagen till att skriva med en mycket spetsig blyertspenna och med så finstilt skrift att knappast någon annan kunde läsa den. Under färden, då vi följdes av våra trogna säkerhetsmän, berättade Hegge och jag för honom om våra gamla seder och bruk, gamla byggnadsverk och historiska händelser. Allt hamnade i anteckningsböckerna med den spensliga stilen. Medan bilen med sina dubbdäck forcerade en brant fjällväg, berättade vi om vikingakungen Olav den helige, som kristnade Norge genom att krossa de gamla avgudarna med stridsklubbor och tvingade bönderna att välja mellan Kristus och döden. "Alldeles som i Ryssland", utbrast han. "Även hos oss var ett svärd enda sättet att göra oss till kristna."

Pengar var Solzjenitsyns minsta bekymmer sedan han väl hade lämnat Sovjetunionen. Han hade snabbt stigande royalties från sina böcker för att inte tala om nobelprispengarna. Han kunde ha köpt vilken egendom som helst i Norge och ha levt på stor fot.

Ett mycket vackert hem tillhörde en konstsamlare, som äger den finaste samlingen av modernt franskt måleri i Norge. Hans bostad utgöres av en grupp sällsynt fina gamla stocktimrade hus med praktfullt moderniserade interiörer. Husets värdinna, en äldre distinguerad dam med laxrött hår, tog emot oss i sin lyxösa salong, där en stockvedsbrasa sprakade i den väldiga öppna spisen. Vi bjöds på champagne och rysk kaviar, som serverades av en vitklädd hovmästare. Jag sneglade på mannen, som nyss suttit i ett ryskt fängelse, för att se hans reaktion inför allt detta. Men

hans ansikte var outgrundligt.

Vi gick sedan från rum till rum som man vandrar genom ett förtjusande intimt museum. Slutligen visade hon oss in i sitt sovrum. I handsnidad guldrum hängde där en tavla som jag kände igen. "Jag älskar den målningen", anförtrorde hon Solzjenitsyn, "och jag skulle aldrig vilja skiljas från den."

Dittills hade hon ägnat hela sin uppmärksamhet åt nobelpristagaren i litteratur. Men när hon fick veta att hennes älskade tavla hade målats av norrmannen som hon inte hade tagit någon notis om, stirrade hon häpet på mig och förlorade tillfälligt sin aristokratiska högdragenhet.

När vi hade farit därifrån, berättade jag för Solzjenitsyn att försäljningen av den tavlan, vilken hade skett när jag var helt utan pengar, hade räddat mig från att svälta. Han anmärkte: "Hur kan du uthärda att skiljas från dina tavlor? Jag har alltid mina verk med mig."

Solzjenitsyn ville inte förvärva den magnifika egendomen. "Jag tycker inte om lyx", sade han. "Jag har ingen känsla för det." Vad han sökte var lugn och enkelhet.

Kaviaren var det enda vi åt på hela den dagen före kvällen, och förutom vatten var champagnen allt vi fått att dricka. Solzjenitsyn betraktade det som slöseri med tiden att äta eller dricka under arbetsdagen.

Ett hus som vi besökte, tillhör en berömd norsk målare. Eftersom Solzjenitsyn ofta skriver om målning i sina böcker, ville jag utröna om han hade någon djupare förståelse för ämnet. Vi stannade inför en av mannens abstrakta målningar och jag frågade Solzjenitsyn, vad han tyckte om den.

"Den är bara tomhet", svarade han.

”Men han är den mest ryktbare av alla nu levande norska målare”, protesterade jag.

Solzjenitsyn pekade på de vackra möblerna i rummet. ”Han har gamla stolar men målar moderna tavlor”, anmärkte han och lämnade inget tvivel om vilket han själv föredrog. ”Jag är antagligen för gammaldags”, tillade han.

På eftermiddagen for vi till det berömda friluftsmuseet Maihaugen i Lillehammer. Där finns en stavkyrka från 1100-talet, och framför den står en skampåle på kyrkbacken. Eftersom jag kände till platsen, skyndade jag i förväg och ställde mig själv vid pålen, med mina händer kedjade och med halsjärnet fäst kring min egen hals. När Solzjenitsyn kom fram runt hörnet, fylldes hans pokeransikte för en gångs skull av häpnad. Eftersom det gamla pinoredskapet hindrade mig att tala, fick Hegge förklara vad det var. Förr i världen fick man stå vid skampålen för att ångra vad man gjort sig skyldig till.

”Ställde sig den arme syndaren där av egen fri vilja, eller dömdes han av andra till att stå på det sättet?” frågade Solzjenitsyn.

När Hegge måste medge att ingen frivilligt ställde sig vid skampålen, var ryssen tydligt chockerad över att få veta hur vi brukade behandla våra olik tänkande. Han lossade kedjorna så att jag kunde bli fri, och sedan prövade han själv dessa bojor. Efteråt antecknade han frenetiskt i den lilla boken.

Klockan hade blivit åtta på kvällen innan vi kompenserade vår långa fasta, men då gjorde vi det desto rejälare. Efter att ha ätit upp maten skrapade Solzjenitsyn tallriken och putsade den med en brödbit, så att inte en enda kalori gick förlorad.

Jag sade något som visade, att jag antog att det var

en vana från fängelsetiden. Men han tänkte efter och skakade på huvudet. Det var en vana från hans tidigaste år. I hans hem hade man levt under ytterst knappa villkor. Ända tills han var fyrtio år, hade han aldrig bott i vad vi i väst menar med ett hus utan i ett skjul. Och han hade aldrig haft nog bränsle för att hålla sig dragligt varm under vintern.

Det var ingen brist på bränsle på bondgården. Efter maten satte han sig vid den flammande stockvedsbrasan i vardagsrummet och gick igenom dagens anteckningar. Somliga kasserade han och kastade på elden. Det var en annan vana som han inte kunde sluta med, förklarade han. Under tjugo års tid hade han vid dagens slut sorterat bort allt som kunde vara farligt, om KGB skulle göra en oläglig påhälsning.

Han hade också den moderna ryska vanan att regelbundet lyssna på nyhetssändningarna i radio. Överallt bar han med sig en stor batteriradio som han hade fått i Tyskland. Han visste tiderna för nyhetssändningarna på ryska från Radio Liberty i München, och han lyssnade med stor iver. Mycket av det handlade om honom. Varenda steg på vår resa rapporterades.

Solzjenitsyn och jag måste tala tyska med varandra, om vi inte ville att Hegge skulle översätta allt från och till ryska. Båda talade vi tyska lika dåligt, och Hegge anmärkte leende: "Ni skulle kunna driva en tysklärare till vansinne."

"Vi klarar oss helt utan grammatik", medgav den berömde författaren glatt, "men vi förstår varandra fullständigt."

Liksom de flesta norrmän använder jag snart det familjära tilltalsordet *du* till dem jag möter. Redan från början hade jag tilltalat Solzjenitsyn så, fast på tyska faller det sig inte lika naturligt. Hegge var

chockerad. Solzjenitsyn såg på mig som om han ville säga: "Tilltalar man verkligen en nobelpristagare på det sättet?" I Ryssland säger ingen du, 'ty', till honom utom hans fru Natalja. "I Ryssland sparar vi *du* för Gud och tsaren", anmärkte han. Jag påpekade: "Men nu, min käre Aleksandr Isajevitj, är du i Norge."

Under kvällen ringde han till Natalja. Det gjorde han varje kväll, berättade Hegge. Hon och barnen var fortfarande i Moskva. Han var mycket orolig för dem och visste inte om de skulle få tillåtelse att komma till honom. Han var också djupt bekymrad för sina arkiv, som var så nödvändiga för hans litterära arbete och närsomhelst kunde beslagtogs av KGB.

Nästa morgon tillkännagav Solzjenitsyn vid frukosten: "Idag vill jag se en norsk fjord."

Vi befann oss i östra Norge, skilda från fjordarna av fjäll, som vid denna årstid bara kunde passeras antingen långt norrut eller söderut. Men både Hegge och jag visste att det var lönlöst att komma med invändningar. Vi packade våra väskor och påbörjade vår långa resa till Åndalsnes, med traktens polisman som chaufför och med eskort av säkerhetsmännen i deras bil. Vi skakade snart av oss pressens bilar, eftersom vår förare kände alla bakgator i Lillehammer.

I Åndalsnes låg dimman tät över fjorden, och det fanns föga att se i det lilla samhället mellan de höga fjällsidorna. Jag hade inte varit i Åndalsnes sedan kriget, då jag befann mig ombord på ett lasarettsfartyg, som bombades ute på fjorden.

Den dagen unnade vi oss en kopp kaffe. Vi drack det på järnvägsstationens kafé. Solzjenitsyn lyssnade på nyheterna. "De kallar oss de tre musketörerna", rapporterade han.

Vi gick över en bro, när vi lämnade stationen, och såg ett godståg passera nedanför. Solzjenitsyn berättade: "En man i en av Moskvas förstäder brukade passera en liknande bro på väg till sin arbetsplats. Han tyckte om att titta på tågen. Han fick tio år för spioneri."

Nästa afton var vi inbjudna till kvällsmat hos ett äldre par. Redan i hallen började den äldre mannen visa idrottspriser och sportbilder och berätta historier som var förbundna med dem. Hegges översättning gjorde skildringarna av dessa gamla bragder dubbelt så långa, och jag förstod av Solzjenitsyns rynkade panna att han räknade hur många trofeer som var kvar och hur många sidor han kunde ha skrivit, om han hade varit kvar på sitt rum. Snart avbröt han med oförställd otålighet: "Har ni inga gamla norska furumöbler?", vilket var hans ständiga intresse.

Frun i huset hörde detta ute i köket och stack förvånad in huvudet och sade: "Det där bordet måste vara minst femtio år gammalt."

"Jag måste gå", tillkännagav författaren, "jag har så ont om tid." Och han gav sig i väg med en väldig fart mot hotellet där vi bodde, följd av säkerhetsmännen, som för en gångs skull råkade i vild ordning. Hegge och jag bad om ursäkt så gott vi kunde, och följde efter. När Solzjenitsyn travade nerför stigen, två steg före alla oss andra, var han den ende lugne i sällskapet.

Ett sådant uppförande är egentligen inte svårt att förstå. Stalin hade stulit tio år av denne mans liv. Kriget tog ytterligare fyra. Och cancer, fastän den var under kontroll, kunde skära bort ytterligare några år mot slutet. Han känner att hans livsverk måste göras på halva tiden. Hans inre lokomotiv rusar fram mot

tron och *sanningen*, och ingenting som kan försena resan får stå hindrande i vägen. För att få Hegge att förstå hur lite tid han hade, höll han fram sina stora, grova händer med den skadade tummen och förklarade: "Se! Mina händer brinner av de böcker som jag ännu inte har skrivit."

Vid middagen i det lilla hotellet sade jag till Solzjenitsyn, att jag hade frapperats av att han alltid var på attack. Han tog emot min komplimang med att gripa hårdare om kniv och gaffel och skuggboxa omkring sig. "Jag sitter inte och väntar på att fienden ska träffa mig", sade han. "Jag slår först. Jag räknar ut fiendens nästa drag. Jag låter inte honom bestämma slagfält. Jag angriper, när han minst väntar det och där jag är starkast. KGB ska inte tro att de har gripit initiativet genom att deportera mig. Jag har någonting redo för dem vilken dag som helst." Vad han syftade på var hans *Brev till de högsta ledarna* i Sovjet, vilket publicerades strax efteråt.

Senare när vi var för oss själva, frågade jag honom hur han hade kommit till tro. Han var döpt, sade han, i Den helige Panteleimons kyrka i byn Kislovodsk, där han var född. Hans tidigaste minnen var förknippade med kyrkogång. En dag stormade revolutionärer in mitt under gudstjänsten och konfiskerade kyrkans egendom. När han var sex år gammal, flyttade familjen till Rostov-vid-Don. Vid gatans slut fanns en väldig mur. Varje dag under tio års tid på hemväg från skolan passerade han långa köer av kvinnor som hade stått där i timmar. Vad fanns bakom muren? Alla visste det: det var hemliga polisens högkvarter. Kvinnorna var hustrur, som hoppades få lämna paket till de sina.

Men liksom många andra sovjetmedborgare gjorde

han sig efter hand en skev bild, av vad som försiggick bakom muren. Den hemliga polisen utrotade klassfänder och möjliggjorde skapandet av en ny människotyp i en ny arbetarnas stat. Fastän han aldrig var partimedlem, blev han marxist, en idealist som var redo att tjäna den socialistiska staten.

”Hur fann du din tro på en Gud som leder dig genom livet?” frågade jag — ty han hade sagt till mig, att det var Gud, inte KGB, som hade sänt honom till väst.

”Det hände i fånglägret”, svarade han. ”Liksom så många andra, i eländet i lägret, fann jag vägen tillbaka till min barndoms tro, så småningom, utan någon plötslig förändring.”

När han hade berättat detta, räckte jag honom en ikon, som ett ungt ryskt par hade bett mig lämna till deras store landsman. Ikonen var inte särskilt gammal eller vacker men den betydde mycket för dem. Den var en bröllopsgåva och hade välsignats av den ortodoxe prästen vid vigselakten.

Solzjenitsyn tyckte att det inte var rätt att ta emot gåvan, men han ville behålla den över natten. Nästa morgon hade han skrivit en varmhjärtad hälsning till det unga paret.

Vi beslöt att återvända till Oslo med tåg, varför jag erbjöd mig att lägga ikonerna i min väska och ge den tillbaka till honom senare. Men nej, Solzjenitsyn ville behålla den lite till. På tåget såg jag ikonerna igen, i hans portfölj. ”Ska jag ta den nu?” frågade jag. Men denna gång svarade han: ”Jag vill behålla ikonerna. Den är bra för mig.” Han tog den försiktigt ur portföljen och ställde den mot kudden på soffan.

Jag kände att jag kunde våga ställa en fråga om hans böcker, som jag försiktigtvis inte hade berört ti-

digare. ”Damen som tillsammans med sin man har velat ge dig den här ikonen, skriver en avhandling om kvinnorna i dina romaner. Men det finns faktiskt ganska få kvinnor i dem.”

”Du har helt rätt”, medgav han. ”Du måste be damen vänta några år. Jag har ännu inte hunnit att göra rättvisa åt kvinnorna.”

Under resan tittade han på mig över anteckningsboken som han skrev i och yttrade: ”Jag kan inte förstå hur du som är målare kan leva i tre dagar utan att röra dina penslar.” Jag kunde ha berättat för honom att jag en gång i tiden, för Sanningens skull, hade levt inte i tre dagar utan i hela två år utan att röra en pensel.

I Oslo bodde vi i lyxsviten i Grand Hotel, men han kände sig inte väl till mods i en sådan omgivning. I det norska stortinget togs vi emot av de fyra talmännen, en sällsynt heder. Han provsatt en ledamots bänk. ”Om du slår dig ner i Norge, ger dig kanske väljarna en plats i stortinget en dag”, påpekade jag, varvid ordföranden i nobelkommitten, Aase Lionaes, insköt: ”Aleksandr Solzjenitsyn ska få min plats.”

Men Aleksandr Solzjenitsyn bosatte sig inte i Norge. Nästa morgon, fyra dagar efter det att han hade satt sin fot på Norges jord, tog min hustru och jag och våra tre döttrar farväl av honom på Oslo järnvägsstation. Han slog sig ner i Schweiz. Han hade varit där under vistelsen hos Böll, och kanske insåg han att det landet kunde erbjuda vad han mest sökte: fred, ro, anonymitet, och möjlighet att känna Europas och västvärldens puls. Olyckligtvis har nu ytterligare en faktor, kravet på trygghet från KGB, drivit honom från Europa till att bo i Amerika.

På den egendom i Vermont i nordöstra Amerika, där han slutligen har slagit sig ner med sin familj,

finns en liten sjö med en klippig udde. ”Från den klippan ska vi en dag flyga hem till Ryssland”, har han sagt till sina söner.

Solzjenitsyns karaktär är mångfacetterad. Det finns någonting melankoliskt och introspektivt kring hans ögon, men hans panna är hög och klar. Ovanför hans högra ögonbryn finns en fördjupning. Har den tillkommit genom en olyckshändelse eller i kriget? Jag tror snarare att det något han är född med. Den ger åt ett ansikte, som annars skulle vara total klarhet och balans, ett drag av disharmoni och förmåler att mannen med detta ansikte är mer komplicerad än man först hade tänkt. Hans sinnesstämningar växlar från älskvärdhet och charm till omedgörlighet och isole-ring.

Hans böcker är en handlingsmänniskas verk. Han ger sig aldrig in i abstrakta diskussioner. Han beskriver människor och deras erfarenheter, verkliga människor och verkliga erfarenheter. Själv säger han, att han inte är författare i vedertagen mening: han gör inte fantasiskapelser, utan han återinsätter sanningen.

Det sätt på vilket Solzjenitsyn skrev sitt första litterära verk, säger mycket om mannen. Han befann sig i ett sibiriskt fångläger och måste arbeta tolv timmar om dagen i ett stenbrott. Födan var otillräcklig för att man i längden skulle kunna överleva. Papper och penna fanns inte att få. Ändå hade denne till synes dödsdömde man en sådan lidelse för diktning att han författade i huvudet. Eftersom det är lättare att memora poesi än prosa, valde han poesin som sitt medium, och han författade i allt tio tusen versrader. Han gjorde ett slags halsband av små stenar. På kvällen lät han stenarna glida mellan fingrarna. Varje sten representerade en versrad. När han frigavs ur lägret, skrev han

ögonblickligen ner diktcykeln *Segrarnas gästabud*.

Liksom han själv hade gjort det, genomgår personerna i hans böcker prövningar och lidanden, vilka han skildrar i deras ursprungliga brutalitet. Ändå förblir hans gestalter, liksom han själv, på ett förunderligt sätt obefläckade av det onda.

Då hans första roman *En dag i Ivan Denisovitjs liv* kom ut 1962, framhölls detta i själva *Pravda* när recensenten ställde frågan: "Hur kommer det sig att när vi läser denna märkliga roman, våra själar fylls inte bara av sorg utan av ljus? Det beror på den djupa medmänskligheten: människorna förblir människor, vilken förnedring de än får gå igenom."

Detta är en så inspirerad beskrivning av Solzjenitsyns verk, att man skulle kunna tro att den hade skrivits av en djupt religiös människa. Men orden kommer från en dogmatisk marxist, Vl. Jermilov, som själv deltagit i Stalins utrensningar.

De flesta konstverk tillkommer som uttryck för konstnärens personlighet. Men den största konsten, som ikonerna, uppstår när jaget får träda tillbaka och inspirationen fyller dess ställe. Solzjenitsyn började redan som fjortonåring att samla material för en episk trilogi, vars första del är *Augusti fjorton*. Trilogin skulle bli hans livs storverk. Men i femtioårsåldern förmåddes han att skriva ett helt annat men lika mäktigt verk, *GULAG-arkipelagen*. Hans motiv var inte längre att skapa stor litteratur utan en känsla av högtidlig förpliktelse mot de döda och de levande i fånglägren. Han kände, att den Allsmäktige hade lagt på honom uppgiften att bevara i skrift sanningen om dessa olyckliga.

GULAG-arkipelagen är den mäktigaste framställningen av vår tids största tragedi. Genom att lyda ett

bud från ovan har Solzjenitsyn gett sitt mest storslag-na bidrag till världslitteraturen.

När hans första roman publicerades, sände den sovjetiska nyhetsbyrån *Tass* ut biografiska uppgifter om författaren, något som man senare bittert måste ha ångrat:

”Aleksandr Isajevitj Solzjenitsyn föddes 1918 i Kislovodsk. Hans far dog, och han uppfostrades av sin mor från sina tidigaste år. Han genomgick mellanskolan, och 1941 avlade han examen vid Rostovs universitet i fysik och matematik.

1941 blev han inkallad till armén som menig. Efter avslutad kurs vid artilleriskolan 1942 utnämndes han till befälhavare över ett batteri. Samma ställning hade han vid fronten till februari 1945. Vid två tillfällen fick han medalj. I februari 1945, då han var kapten och hade ryckt fram till Ostpreussen, arresterades han på ett falskt politiskt vittnesmål. Han dömdes till åtta års straff, som han avtjänade, varefter han blev förvisad. Han återvände 1956. 1957 gavs han full rehabilitering på grundval av att han inte hade gjort sig skyldig till något brott. Han arbetar nu som lärare i fysik och matematik.”

Allt detta är med sanningen överensstämmande. Senare sattes propagandaapparaten i gång för att åter svärta ner honom, inte bara i det sovjetiska folkets ögon utan i hela världens.

Fastän han tjänar miljoner på sina böcker, är hans livsstil oförändrad. När han bodde i Zürich, hade han en bil, men han föredrog att ta spårvagnen. Han hämtade själv mjölken på morgnarna. När han framträdde i fransk TV, bar han den pullover som jag hade gett honom i Moskva två år tidigare. Alltjämt saknar han känsla för lyx.

Pengarna som rullar in från förläggare över hela världen, inbetalas till största delen till Solzjenitsyn-fonden i Ryssland. De sovjetiska myndigheterna tillåter fonden därför att den hjälper upp deras betalningsbalans, och Solzjenitsyn låter pengarna gå till Ryssland för att stödja de förföljda och deras familjer. Fonden förvaltades ursprungligen i Ryssland av Aleksandr Ginzburg. Sovjets regering tar upptill 75 % i skatt på inbetalningarna till sådana fonder.

Solzjenitsyn skriver sina böcker stående, lutad mot en hög skrivpulp. Den är gammal och sliten, och den har förts över från Ryssland. Han använder bläckpenna. Arbetsrummet är sparsamt möblerat: ett stort snidat bord, två stolar som tillhört hans mor, och två ikoner.

Den fyrtioåriga Natalja är hans viktigaste medarbetare. Hon har gjort sin mans författarskap till sin livsuppgift och går igenom alla hans manuskript. Hon vakar också över att han får lugn och ro. Alla som vill tala med författaren, måste till att börja med passera det första hindret, som heter Natalja. Hon är långt ifrån någon obetydlig person. Hon är matematiker till sin utbildning, och hon var på sin tid en skicklig bergsbestigerska.

När sovjetmyndigheterna 1974 förvisade Solzjenitsyn, trodde de antagligen, att de en gång för alla hade gjort sig kvitt en besvärlig röst som oroade deras samveten. Utan tvivel hoppades de också att rikedom och smicker snart skulle förstöra honom. De misstog sig, och det gjorde också de människor i väst som trodde att den firade nobelpristagaren skulle visa sig vara en behaglig och foglig gäst.

Jag erinrar mig att Olof Lagercrantz, *Dagens Nyheter*s dåvarande chefredaktör, i ett studiosamtal i

norsk TV kort tid efter utvisningen hävdade, att nu när Solzjenitsyn inte längre kan skriva i Sovjet, kommer han att mista sin betydelse, och att detta kommer kanske att bli sista gången som han diskuteras i ett massmedium i väst.

Lagercrantz måste snabbt ha glömt sitt uttalande, ty bara ett par månader senare dök han på nytt upp i norsk TV för att diskutera Solzjenitsyn, då denne hade kommit med den första av sina många utmaningar till väst.

Av de ryska dissidenterna är det endast Sacharov som är jämbördig med Solzjenitsyn. Det råder nära vänskap mellan dem. Jelena berättade för mig att när Solzjenitsyns första barn föddes, var han överväldigad av lycka. Detta berodde delvis på att han hade trott, att Stalin hade bestulit honom på möjligheten att bli far genom åren i fängelse och förvisning.

Han kände därför att han måste fira sin förstfödde. Han kom och knackade på Sacharovs dörr och hade med sig en flaska vodka och sade, att han kunde kosta på sig två timmars ledighet. Dessa två män, som vanligen inte rör alkohol, slog sig ner för att prata och skåla. Efter exakt två timmar reste sig Solzjenitsyn, satte korken i flaskan och återvände till sitt författande.

Mannen som uppenbarar så mycket om den mänskliga naturen i sina verk, är förtegen om sig själv. Men i den bön, som han formade efter publiceringen av *En dag i Ivan Denisovitjs liv*, finner vi måhända det mest äkta och sanna i Solzjenitsyns personlighet. Vi möter den ödmjuka och uppriktigt troende människan.

BÖN

Hur lätt är det inte för mig att leva med dig, Herre!

Hur lätt är det inte för mig att tro på dig!

När mitt sinne gripes av villrådighet eller förstummas,
när de klokaste människor inte ser längre än till

denna dags afton

och inte vet

vad de skall göra i morgon

— då sänder du ned till mig en klar förvissning om
att du finns

och att du kommer att sörja för

att inte alla godhetens vägar blir stängda.

På höjden av jordisk ryktbarhet ser jag

med förundran

tillbaka på den väg,

som jag aldrig av mig själv hade kunnat uttänka,

en förunderlig väg genom hopplösheten —

hit, varifrån även jag har kunnat sända

mänskligheten

ett återsken av dina strålar.

Och allt som behövs för att jag skall återspegla detta
skall du giva mig.

Och allt det som jag inte hinner med — det betyder
att du för det har utvalt andra.

Vapenbröder

Ett par veckor efter Solzjenitsyns utvisning ur Sovjetunionen följde honom Maksimov till väst. Hans avresa var frivillig. Tydligen hade det nu blivit officiell politik att skicka obehagliga oppositionella utomlands eller låta dem själva fara. När Maksimov hade fått en inbjudan från den franska PEN-klubben att bo i Paris, ansökte han om visum och fick det nästan omgående. Han gifte sig strax innan han for och fick tillstånd att ta sin fru med sig. Han skulle ha varit ganska hjälplös utan henne. Han talar bara ryska, medan hon är en betydande lingvist.

I sin uppmärksammade roman *Sju dagar av skapande* använder sig Maksimov av sina erfarenheter från tidiga år. Han föddes 1932 i en arbetarfamilj i Leningrad. Vid tolv års ålder måste han lämna hemmet, därför att hans far fängslades under Stalin. Fadern stupade senare i kriget. Maksimov tillbringade många år i olika barnhem och senare i uppfostringsanstalter, därför att han rymde den ena gången efter den andra och anslöt sig till kriminella gäng.

Vid 18 års ålder utbildades han till byggnadsarbetare och blev murare. Hans kraftiga armar vittnar fortfarande därom, men de slutar med små och spinkiga händer. Det har inte alltid varit så. Ursprungligen var de stora och kraftiga, men efter ett flyktförsök från ett fångläger bröt vakterna sönder hans händer, så att

de blev som de är idag, då de alltid ser ut som om de var slutna.

Ibland har jag funderat över dem. Armarna och händerna berättar hans livs historia: från en mycket hård proletär bakgrund en hart när otrolig utveckling till den konstnärliga och intellektuella personlighet han är i dag.

Hans karriär som författare började med publiceringen av en diktsamling 1956. Senare skrev han skådespel och romaner, och han blev redaktör för den litterära tidskriften *Oktjabr* (Oktober).

1967 ströks hans namn utan förklaring från listan över författare som får publiceras i Sovjetunionen. 1973 uteslöts han ur Författarförbundet — han anklagades för antisovjetisk propaganda, eftersom han hade låtit publicera två av sina böcker utomlands. Solzjenitsyns kommentar var: ”Ja, Vladimir Maksimov tillhör inte Författarförbundet. Han har sett för mycket av sanningen.”

Storväxt och allvarlig ler Maksimov sällan. Men när han gör det, går leendet nästan från öra till öra. Han är mycket öppenhyrtig, och kanske är det skälet till att han är mycket älskad. Samtidigt är han en farlig fiende för alla slags lögnare och kompromisser.

Från Paris reser han outtröttligt runt i Europa liksom han en gång gjorde i Sovjetunionen. Nu som då är han den sammanhållande kraften mellan de starka ryska personligheter, som dissidentrörelsen består av. En del ryssar slites sönder när de rycks upp ur sin miljö, men Maksimov och Solzjenitsyn står fram som ledfyrrar. De tror på framtiden. En gestalt i en av Maksimovs romaner är hans språkrör: ”Jag visste, att floden en dag skulle återvända till sin fåra, om inte i vår livstid så åtminstone i våra barns.”

Liksom Solzjenitsyn kom Maksimov till väst med stora förhoppningar. Båda trodde att de skulle återvända till ett annorlunda Ryssland inom tio år. Båda trodde att tänkande västerlänningar skulle ge dem sitt fullaste stöd i kampen för en moralisk renässans. Båda blev besvikna. De fick inse, att det enda som de kunde göra var att själva med hela sin kraft kämpa för sanningen och lägga utgången i en högre makts händer.

Maksimov blev redaktör och den drivande kraften för dissidenternas litterära tidskrift, *Kontinent*. Den är nu internationellt erkänd och kan med rätta betecknas som språkrör för den demokratiska oppositionen i Östeuropa. Genom att utge *Kontinent* följer vår tids exilryssar en tradition. För mer än hundra år sedan publicerade Aleksandr Herzen den anti-tsaristiska tidskriften *Kolokol* (Klockan), som smugglades in i Ryssland. På liknande sätt smugglas nu *Kontinent* in i Sovjet med 1 500 exemplar av varje nummer av den ryska upplagan, och därjämte sprides den över hela det övriga Europa, och den tryckes på nio olika språk.

Ingen av dissidenterna är mer representativ för det ryska kynnet än Maksimov, men samtidigt företräder han det mänskligt allmängiltiga. Därför talar han med auktoritet till båda sidor om järnridån. Gevär och bomber är inte hans vapen utan obetvinglig sanning som uttryckes med skärpa. "Sovjet ledes av människor som inte väjer för någonting", säger han. "När andra äter svamp, äter de människokött — jag talar bildligt för att understryka att människoliv inte betyder något för dem. Men politiska och andra mafior är, egendomligt nog, mycket angelägna om andras uppskattning och känsliga för negativ publicitet.

De vill vara människoätande tigrar med ett mänskligt ansikte. Därför säger jag åter och åter, när människor i väst frågar hur de bäst kan hjälpa oss: 'Genom publicitet, publicitet och åter publicitet'."

Märkligt nog såg Maksimov en gång Galitj åratal innan de blev vänner som dissidenter. Det var under Galitjs tidiga år med lättvunnen framgång som komediförfattare för Sovjets statliga teater. En dag steg han av ett tåg på tunnelbanan, mustaschprydd, elegant klädd och svängande på en promenadkäpp med silverkrycka. En ungdomlig Maksimov, klädd i trasor, såg dandyn gå förbi.

Efter Maksimovs avresa till väst fortsatte KGB att låta Galitj förstå att de skulle släppa honom också, men bara som jude. Vid den här tiden ringde jag till Moskva varje vecka för att kontakta Galitj. Jag brukade fråga hur han mådde. I bästa fall kom det: "Jo, någorlunda", — men ibland var svaret: "Jag är slut!" I själva verket var han i en desperat situation, med dålig hälsa och utan utsikter till ett arbete, och för att få pengar till mat måste han sälja av möblerna. Jag var emellertid övertygad om att endast han själv skulle besluta, huruvida han skulle gå i landsflykt eller ej. Min enda antydning till övertalning var att säga honom att jag hoppades, att han skulle sjunga vid öppnandet av min utställning i Bergen. Från den andra ändan av tråden kom det: "Det låter som en saga, men det kan bli verklighet. Redan denna vecka ska jag söka visum."

Men han gjorde det ändå inte. Slutligen ringde jag Maksimov i Paris och lade fram situationen för honom. Nästa gång jag ringde Galitj, var hans ton helt annorlunda. Maksimov hade talat med honom så som bara en ryss kan tala med en ryss. Vladimir hade gett

honom ordentligt på pälsen, sade han, och efteråt hade han omedelbart begett sig till emigrationskontoret och lämnat in sin ansökan om att få utresa som jude.

Visum beviljades nästan omedelbart, och han och Angelina fick bara tre dagar på sig att packa och ordna alla sina angelägenheter. För judar som emigrerar från Sovjet till Israel användes Wien som transitplats. Jag tog kontakt med den norske ambassadören i Wien och ordnade, så att paret Galitj efter ankomsten i stillhet skulle hämtas i flyghallen, där emigranterna väntade på planet till Israel, och föras till norska ambassaden. Där skulle de få Nansenpass och fortsätta till Norge.

När de lämnade Moskva, försökte en tjänsteman ta ifrån Galitj det dopkors av guld som han bar kring halsen. Galitj förklarade att om man tog ifrån honom detta kors, skulle han inställa flygresan. Vidare hotade han med att han skulle informera alla ackrediterade utlandsjournalister i Moskva om "denna oerhörda smädelse och detta övergrepp mot den personliga integriteten". Hotelsen gjorde verkan, och han fick behålla sitt kors.

Några dagar senare välkomnade Aase Marie och jag med öppna armar de båda Galitj på Oslo flygplats. Aleksandr bar sin gitarr i ett gammalt grått fodral. "Här är min gitarr i fångdräkt", sade han. Under sin första månad i väst bodde de hos oss.

Aleksandr Galitj och jag *blev* aldrig vänner, ty vi hade alltid varit det — även innan vi möttes. Han var tolv dagar äldre än jag, och tolv dagar visare. Han var en produktiv skådespelsförfattare, och fjorton av hans — som han själv kallade dem — "värdelösa" pjäser hade uppförts på de statliga teatrarna. Men när han skrev sitt första allvarliga och hederliga stycke,

blev det refuserat. Han var också en framstående filmregissör.

Sedan Galitj uteslutits ur Filmskaparnas förbund, fanns bara svarta remsor på hans filmer där hans namn hade stått. Därmed var han arbetslös och riskerade att arresteras och dömas som "parasit". Han påpekade för mig: "I Sovjet har man ett mycket praktiskt sätt att kasta folk i fängelse. Först berövar man en människa hennes arbete, och sedan arresterar man henne för att hon inte gör någonting."

Trots detta hade han aldrig haft någon önskan om att lämna Ryssland, om det på något sätt kunde undvikas.

Jag vet att detta beror på ryssarnas välkända uppfattning, att författare och konstnärer kan uppnå storhet endast om de stannar i sitt födelseland.

I Norge härskar en motsatt uppfattning. Där känner man, att ingen tillåtes växa utöver medelmåttan. För att bli stor måste man fara utomlands. Ibsen var misslyckad i Norge, och det var först när han etablerat sig i Rom, som hans landsmän prisade honom som en av samtidens främste.

Vid sjutton års ålder började Galitj studera teater hos Stanislavskij. Efter tre års studier fick han följande betyg: "Aleksandr Galitj kommer en dag att bli något stort, men inte som skådespelare." Galitj förstod vinken och studerade poesi i stället. Alltsedan dess, även under perioden med hans tomma farser, har han fortsatt att skriva dikter och sånger.

Pasternak gav en ny vitalitet åt den ryska poesin genom att använda vardagsspråk. Men i Stalins koncentrationsläger föddes ett nytt språkbruk, jordnära, brutalt, cyniskt, och likväl med sin egen skönhet. När miljonerna strömmade tillbaka från lägren efter Sta-

lins död, förändrade de det ryska idiomet. Galitj var en mästare i att använda detta nya språk.

Varma försommarkvällar brukade vi sitta på vår veranda med utsikt över Oslofjorden och lyssna medan Galitj sjöng sina sånger. Först översatte han dem för oss och sedan utgöt han all sin vända och sina förhoppningar till gitarrens toner.

MISSTAGET*

Vi är begravda nånstans nära Narva
nära Narva, nära Narva
vi är begravda nånstans nära Narva
vi levde — men finns inte längre
vi ligger som vi marscherade, två och två
två och två, två och två
vi ligger som vi marscherade, två och två
en hälsning till er alla!

Ej fiende stör oss, ej revelj
revelj, revelj
ej fiende stör oss, ej revelj
oss frusna pojkar
blott en gång hör vi, som det synes
synes, synes
blott en gång hör vi, som det synes
trumpeterna ljuda igen.

Så res er upp, ni kreti och pleti
kreti och pleti, kreti och pleti
så res er upp, ni kreti och pleti
blodet är tjockare än vatten!
Om på sina döda kallar Ryssland
Ryssland, Ryssland
om på sina döda kallar Ryssland
måste det vara illa ställt!

Så steg vi upp med grader och galoner
galoner, galoner
så steg vi upp med grader och galoner
i den rykande snön
vi tittar och inser misstaget
misstaget, misstaget
— vi duger ju ingenting till!

Där infanteriet stöp fyrtyotre
infanteriet, infanteriet
där infanteriet stöp fyrtyotre
meningslöst och utan chans
där på nysnön går jakten
jakten, jakten
där på nysnön går jakten
— jägarna trumpetar!

Där infanteriet stöp fyrtyotre
infanteriet, infanteriet
där på nysnön går jakten
— jägarna trumpetar...

Galitj skrev denna dikt efter en händelse som han läste om i *Pravda*. När en kommunistledare från ett av Warszawapaktsländerna var på besök i Sovjet tog Brezjnevs sin gäst med på ett jaktparti. Vad de höga herrarna inte visste om eller också inte respekterade var att jakten ägde rum på ett känt slagfält från andra världskriget där tusentals soldater hade offrat sina liv.

*Galitjs dikt *Misstaget* ingår i hans diktsamling *Pesni (Sånger)*, utgiven på Posev-förlaget i München 1976. Den ingår också i hans sångsamling på ryska på gramfonskivan *A Whispered Cry /SLP 1427 stereo/* som producerats av Arne Bendiksen Studio i Oslo.

Han skrev själv både ackompanjemanget och melodierna, vilka ofta byggde på folkvisor. Han hävdade att han egentligen bara tycktes sjunga, medan han i själva verket talade orden.

Galitj själv satt aldrig i koncentrationsläger, men det gjorde hans bror under tjugofem långa år. Galitj sjöng om bekymren och lidandena i sovjettillvaron utanför lägren.

Hans stora berömmelse som poet och sångare började i slutet av sextioalet vid en riksomfattande sångfestival i Novosibirsk. Sångare från hela Sovjetunionen samlades till denna de stora skogarnas stad, belägen trehundra svenska mil öster om Moskva. På flygplatsen hälsades de med en tvetydig slogan, som säkert fick många att känna kalla kårar längs ryggraden: "Sibirien väntar er!"

Galitj vann första pris vid festivalen — och blev omedelbart förbjuden att framträda offentligt.

Han svarade med att hålla konserter i hemmen. I privata våningar trängdes folk för att få höra honom. Då han sjöng, brukade minst tio bandspelare vara i gång. Från de tio banden kopierades ytterligare tio, och så vidare. Man räknar med att idag cirkulerar en miljon band med Galitjs sånger. De är populära även i officiella kretsar.

Hans sånger är fulla av indignation och satir och gnagande sorg men också av tro. När han började bli känd som sångare, skrev en biskop i den Ortodoxa Kyrkan utanför Sovjetunionen om honom att han var den mest kristne av sin samtids diktare. Galitj blev förvånad. Jag antar att han aldrig tvivlade på att Gud trodde på honom, men att han skulle tro på Gud var något nytt för honom!

Han fick en period av djup depression och fundera-

de på att göra slut på allt. Han for ut på landet och sökte glömska i vodka. Då hörde han mitt i natten en röst som ropade till honom: "Stig upp." Rösten återkom: "Stig upp." Denna gång lydde Galitj och steg upp och klädde på sig. "Gå ner till floden", löd nästa anvisning. Galitj gjorde det. "Tag ett steg åt vänster." Och där, mellan hans fötter, låg en ikon av *Gudsmodern och barnet från Kazan*.

Galitj återvände till stan, sökte upp en präst och blev döpt. Om halsen hängde han det kors, från vilket han inte ville skiljas vid gränsen.

Aase Marie och jag erfor av Angelina och Aleksandr Galitj att de intellektuella i Sovjetunionen lever ett mycket privilegierat, somliga skulle till och med vilja säga aristokratiskt liv, under förutsättning att de lydigt tjänar regimen. De tar aldrig i en sådan simpel sak som ett verktyg. Deras fruar rör aldrig en skurborste. Medan Galitj bodde hos oss, fick en av våra flickor anställning i en skoaffär. Paret från proletärens land var förfärade. Tänka sig att dottern till en intellektuell skulle arbeta i en skoaffär! Som Aase Marie framhöll för mig, är klasskillnaderna tydligen mycket större i Sovjetunionen än i Norge.

Överallt i Ryssland, också i skogarna, på bergsstigar och stränder, ja, på de mest oväntade och olämpliga ställen, ser man stora plakat som högtidligt manar sovjetmedborgaren: "Arbetet förädlar människan!" Men i verkligheten är arbete ofta föraktat i "arbetarnas stat".

Slutligen fick familjen Galitj en våning utanför Oslo. Nya sängar, som man själv lätt kunde montera samman, sändes till dem från det största varuhuset i Oslo. Men mitt i natten under det första dygnet i det nya hemmet ramlade poeten ner på golvet. På morgo-

nen ringde han mig i sin nöd: "Vi måste omedelbart få hit en snickare."

"Nej, nej. Jag ska komma över och fixa det", sade jag. När jag kommit bad jag att få hammaren som jag hade gett honom tidigare. Han hämtade den motvilligt, medan han stirrade på den som om den vore en orm och han inte visste, om han skulle ta den i huvudet eller i stjärten. Allt som behövdes för att laga sängen var att spika fast ett par klossar som hade lossnat!

Nästa morgon ringde han igen, mycket förtjust och tydligen mer imponerad av mig som snickare än som målare. "Jag har sovit underbart hela natten", försäkrade han. "Du är en riktig Leonardo da Vinci."

Nästa gång jag reser till hammarens och skärans land, kommer jag att ta med min egen hammare!

Kampen om priset

Hela denna tid debatterades Nobelpriset med mer än vanlig frenesi. Andrej Sacharov visade sig vara en högst kontroversiell kandidat. Det var ibland faktiskt svårt att föreställa sig att denne älskvärde och blide man kunde vara orsak till sådana bittra diskussioner. Mer än sextio parlamentsledamöter från olika länder föreslog hans namn. Samtidigt var majoriteten av norska politiker och största delen av den norska pressen mot hans kandidatur. De påstod att han liksom Solzjenitsyn företrädde så extrema åsikter, att de riskerade både den internationella avspänningen och liberalisering inom Sovjetunionen.

När beslutet om vem som skulle utses till pristagare skulle fattas, vållade Zjores Medvedev stor förvirring. Under mitt Moskvabesök hade Sacharov uttalat sig synnerligen kritiskt om Medvedev. Medvedev betecknade sig som dissident. I Oslo framträdde han med en föreläsning om dissidenternas rörelse i Sovjet utan att ens nämna Sacharov och hans insatser. Som svar på en fråga från auditoriet hävdade han, att det över huvud taget var oklokt att ha ett fredspris, eftersom politiska bedömningar ofta påverkade valet av pristagare. Beträffande Sacharov ville han bara framhålla att det var Nobelkommittens uppgift att avgöra huruvida en man, som hade uppfunnit vätebomben, verkligen hade gjort något för freden.

Senare talade han i TV, varvid han påstod att ryska intellektuella inte var intresserade av religion och att den sovjetiska regimen var på väg mot demokrati. Man refererade för honom ett fall av tvångsbehandling på ett sinnessjukhus och bad honom redogöra för det aktuella läget i Sovjet med missbruk av psykiatri för politiska syften. Han svarade, att han inte kände till "något sådant fall under det senaste året" — vilket var en skicklig undanflykt.

Solzjenitsyn bemötte Medvedevs åsikter i en artikel i *Aftenposten*. Medvedev å sin sida menade, att Solzjenitsyn hade lagt i hans mun sådant som han inte hade sagt. Men jag lyckades få en kopia av bandet med TV-intervjun och publicerade i *Aftenposten* och *Morgenbladet* de omdebatterade uttalandena ordagrant på engelska, det språk som hade använts i intervjun. Medvedevs uttalanden var i allt väsentligt sådana som Solzjenitsyn hade angett.

Under tiden kom tillkännagivandet av 1974 års fredspris. Det gavs gemensamt till Sean Mac Bride och Eisaku Sato.

I ett brev tackade Solzjenitsyn för min artikel och tillade: "Det är särskilt viktigt för den ryska frihetsrörelsen, att opinionen i väst rätt förstår vad som försiggår i Sovjetunionen. Medvedev förvränger systematiskt sanningen inför opinionen i väst. Jag kan inte längre sticka under stol med vad jag anser om detta, så mycket mer som Medvedev låter påskina att han skulle vara en av mina vänner. Det måste vara slut på ett sådant hyckleri!"

Sedan kommenterade Solzjenitsyn frågan om Nobels fredspris: "Det är tydligt att Medvedev har lyckats skada Sacharov genom sina uttalanden. Det gör mig ont. Vad hände med Nobelkommittén i Oslo?"

Nåväl, det blev en svår motgång för Sacharov och en seger för sovjetregeringen.”

Men vi som var Sacharovs vänner, fortsatte vår kamp för att han skulle få Nobels fredspris. Vi hade förlorat första rondan, men vi gick in i andra rondan med ny kampanj. Vi begränsade inte vårt samarbete till nobelpriset. Vi tog till exempel också upp försvaret av Georgij Vins, en av ledarna för de icke registrerade baptisterna i Sovjet.

Familjen Vins, som kommer från Ukraina, har lidit förföljelse av de sovjetiska myndigheterna under fyra generationer. Det började med Georgijs farfar. Hans mor har suttit i fängelse i många år, och hans son Peter, också en av ledarna för de oregistrerade baptisterna samt medlem av Helsingforskommitten i Ukraina, berövades sitt arbete och anklagades sedan för ”parasitism”.

I mars 1974 arresterades Georgij Vins för andra gången och ställdes inför domstol för sitt religiösa arbete. Han begärde att få en kristen försvarsadvokat och vädjade om att få en advokat från utlandet. En erfaren jurist, domare Alf Haerem, med vilken jag hade nära samarbetat i Moralisk upprustning, vidtalades av den norska missionsorganisationen, Misjon bak Jernteppet. Haerem ställde sig till förfogande och accepterades av Vins. Tre norska riksdagsmän erbjöd sig att åtfölja Haerem som observatörer, och jag blev ombedd att följa med för förbindelsen med Sacharov, som också hade vädjat till förmån för Vins. Sovjetambassaden återsände våra visumansökningar med nästa postlägenhet utan kommentar. Både ansökningarna och avslaget ägnades stor uppmärksamhet i massmedia.

Sacharov gjorde två framställningar om stöd för

Vins. Under september vände han sig till Kyrkornas Världsråd och bad dem inskrida. Han meddelade också att Vins hade hungerstrejkat en längre tid. Den andra appellen, i oktober, undertecknades av Sacharov och hans tre kollegor i *Kommitten för mänskliga rättigheter*, och den var ställd till Kyrkornas Världsråd och Amnesty International. Detta ledde till åtgärder från Kyrkornas Världsråd, vars generalsekreterare Philip Potter skrev till såväl den sovjetiske justitieministern i Moskva som justitieministern i Ukraina, där Vins stod inför rätta. Då Potter inte fick något svar, gjorde han en ny framställning, denna gång till den sovjetiska regeringen.

Vins rättegång började den 27 januari 1975 inför en domstol i Kiev. Några medlemmar av Vins familj lyckades ta sig förbi militärvakterna under de fem dagar som rättegången varade, medan andra troende var samlade utanför domstolsbyggnaden hela tiden i den isande kylan. Vins gavs tillfälle att yttra sig inför rätten, men han inskränkte sig till att säga: "Mitt försvar skulle ha skötts av Alf Haerem, men nu lägger jag hela min sak i Herren Jesu händer."

Vins dömdes till fem års läger med sträng regim åtföljt av fem års intern förvisning. De troende hade blommor gömda under ytterkläderna. När domen avkunnades, kastades rosor, nejlikor och påskliljor till Vins, och hans fru ropade: "Du har vunnit den här rättegången." Och hans dotter Natasja klev upp på bänken och ropade: "Nej, pappa. *Kyrkan kommer inte att dö.*" De sista fem orden är ett citat från en dikt av Vins. Sedan citerade hon ur ett brev som Vins far hade skrivit när han satt i koncentrationsläger under stalintiden: "Med Kristus är du fri även i fängelset, men frihet utan Kristus är fängelse."

Utanför domstolsbyggnaden samlades cirka fem hundra människor. När Vins fördes bort, blottade de sina huvuden och sjöng en av hans älsklingspsalmer: *För tron på evangeliet*. Vins hade en gång i tiden varit en påfallande stark och stilig man, men redan den första fängelsevistelsen hade försvagat hans hälsa. Hans vänner undrade, hur han nu skulle kunna klara ytterligare en fängelsevistelse.

Sacharovs vädjanden för Vins är av särskilt intresse. Det var nämligen första gången som Sacharov gjorde ett separat uttalande till försvar för en religiös ledare. Under lång tid fanns det ringa kontakt mellan de två stora vågor av opposition som sköljde över Sovjetunionen, å ena sidan de oliktankande intellektuella, även de kristna bland dem, och å andra sidan den underjordiska kyrkan. Men Sacharov hade alltmer kommit till insikt om att religionen skulle bli ett avgörande slagfält i kampen för mänskliga rättigheter. Efter rättegången mot Vins har han engagerat sig helt för att stödja förföljda kristna. Han har samma medkänsla för alla som lider, vare sig de är kristna eller kommunister.

Solzjenitsyn arresterades den 13 februari 1974. Följande dag riktade Sacharov och andra ledare för dissidenterna en *Appell till mänskligheten*, i vilken man krävde att Sovjets brott mot de mänskliga rättigheterna skulle tas upp inför en internationell domstol. Detta föranledde en grupp östeuropeiska emigranter som bodde i Danmark, att på våren 1975 ta initiativ till den *Internationella Sacharov-Hearingen*. Ordförande för förberedelsekommitten var en hetlevrad ungrare, Ernö Eszterhas, som hade representerat sitt land i fäktning. Under det ungerska upproret stod han på barriaderna i Budapest. Han var svår att övertyga

om att detta var ett annat slags kamp och att värjan och inte sabeln var det lämpligaste vapnet, när man hade KGB till motståndare.

Han och hans emigrantvänner hade massor av entusiasm men saknade pengar, strategi och ett sekretariat. Norge satsade hälften av den behövliga summan. Mycket av pengarna kom in efter ett upprop i pressen vilket hade undertecknats av Haakon Lie, biskop Monrad Norderval och mig själv. Danska riksdagsmän ställde expertis till förfogande. Vidare utverkade de att den danska riksdagen upplät en del av riksdagshuset för denna hearing. Presidiet hade tidigare upplåtit det för både en Vietnamtribunal och en Chiletribunal, men det fordras mod av en annan dimension för att gå i spetsen för en aktion som uppfattas som fientlig av Sovjetunionen. Frågan om sekretariatet löstes genom att en rysk dam, som drev en skrivbyrå i Köpenhamn, stängde denna under en månad och påtog sig att utan kostnad leda hearingens sekretariat. I själva verket arbetade alla som organiserat hearingen utan betalning.

Hearingen planerades att pågå tre dagar i oktober, med vittnen som nyligen kommit ut ur Sovjetunionen, inför en undersökningspanel sammansatt av olika nationaliteter. Det beslöts att begränsa vittnesmålen till att gälla förhållanden under de senaste tio åren.

I augusti, två månader före hearingen, öppnades Helsingforskonferensen om säkerhet och samarbete i Europa (ESK) med deltagande av trettiofyra statsöverhuvuden.

Sacharov var mån om att väst skulle vara på sin vakt. "Jag välkomnar avspänning och nedrustning", sade han till pressen i Moskva, "såvida det inte innebär ensidiga och utomordentligt farliga eftergifter för

diktaturregimer. Jag tror inte att jag skadar fredens sak genom att säga sanningen om mitt lands ambitioner. Den bittra sanningen är bättre än fina lögner eller tystnad.''

I Helsingfors utverkade Brezjnev av väst ett *de facto*-erkännande av de existerande gränserna i Europa, eller med andra ord, av Sovjetunionens permanenta herravälde över Östeuropa. Västmakterna gick också med på en avspänningspolitik och ett ekonomiskt och tekniskt samarbete, som med hänsyn till parternas ojämna förutsättningar i dessa områden innebär, att väst i praktiken bidrar till att bygga upp Sovjets industri och den sovjetiska krigsmaskinen. Överenskommelsen var alltså till stor fördel för Sovjet på västmakternas bekostnad.

Emellertid fanns det en omedelbar vinst för väst. Portugal befann sig i stark politisk spänning. Väst kunde varna Sovjetunionen för att ingripa, om man inte ville riskera avspänningen. Ryssarna måste därför hålla sig passiva, medan deras kommunistiska bröder i Portugal led ett förödmjukande nederlag.

Dessutom visade det sig efter hand allt klarare att väst hade vunnit några viktiga segrar vid konferensen. Som motprestation för att gå med på Brezjnevs önskingar förmådde de honom att underteckna en långtgående förklaring om respekt för mänskliga rättigheter. Utan tvekan trodde Brezjnev att väst inte skulle ta detta allvarligt, men i längden kan det visa sig vara av väldig betydelse för frihetens sak i världen, dock endast under förutsättning att demokratierna intar en fast hållning och fordrar att Helsingforskonferensens slutdokument förverkligas i dess helhet.

En bedrövlig syn i Helsingfors var en rysk violinist, som hade hoppat av från en sovjetisk jazzorkester i

Japan. Det var för många år sedan, och under tiden hade alla hans ansträngningar misslyckats att få utresitillstånd för hustrun och dottern. Han var desperat, och under konferensen gick han genom gatorna med en banderoll "Rädda min familj". Han brukade rusa fram till delegaterna för att lägga fram sitt fall. Han lämnade också in petitioner till Brezjnev och president Ford. När han inte fick svar från någon av dem, skrev han till den sista tillflykten för de förtryckta i Ryssland, Andrej Sacharov.

Efter många månaders irriterande byråkratism fick Jelena vid denna tidpunkt, efter påtryckning från väst, tillstånd att besöka Italien för en ögonoperation. Samma morgon som hon skulle fara ankom kuvertet till violinistens brev till Sacharovs lägenhet. Men en KGB-tjänsteman hade tagit ut brevpapperet och ersatt det med ett fotografi av ett ansikte, där ögonen hade rivits ut och ersatts med dödsallar.

Det var med denna demoniska hälsning från KGB som Jelena gav sig iväg på sitt sökande efter ny syn. Emellertid lyckades operationen över all förväntan. För första gången efter kriget kunde hon se klart med båda ögonen.

Efter sin konvalescens hade hon samtal med ledande italienska kommunister och vänstersocialister. De upptäckte, att hon var blixtnabb i repliken. Ett meningsutbyte mellan Jelena och den vänstersocialistiske borgmästaren i Milano, Aniasi, och den kommunistiske vice borgmästaren, Korach, har bevarats av en reporter.

ANIASI: Jag hoppas få hälsa er man välkommen till Milano.

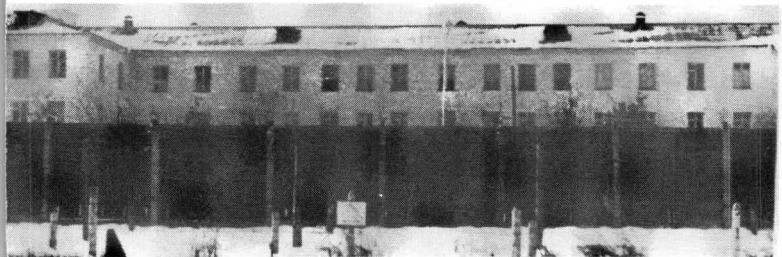
JELENA: Var min man än befinner sig, talar han rent ut om fred och varnar för farorna av diktatur. Jag är

Nobelfredspristagaren Andrej Sacharov och hustrun Jelena Bonner i köket i deras lilla våning på Tjkalovagatan i Moskva som har blivit "en stråle av hopp" för förföljda människor i hela Sovjetunionen.

I januari 1980 förvisades Sacharov till industristaden Gorkij, dit inga utlänningar får tillträde, och han berövades sitt ledamotskap av Sovjets vetenskapsakademi och övriga utmärkelser som hade tilldelats honom.

foto: Peter Reddaway

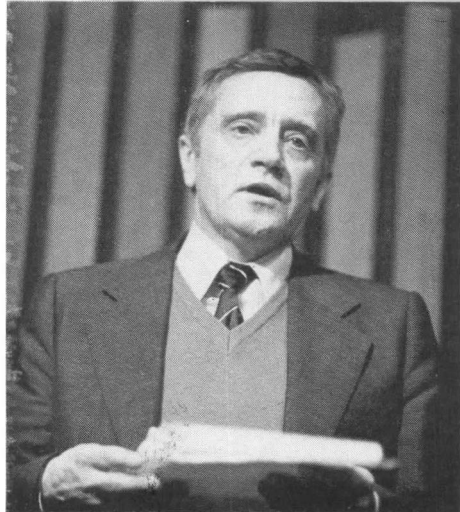

Det psykiatriska specialistsjukhuset i Talgar, 25 kilometer från Alma-Ata, Centralasien. På skylten står: "Förbjudet område. Ej tillträde." Mellan taggrådsstängslet och träpalissaden patrullerar beväpnade vakter med hundar. I dessa anstalter inspärras oliktkänkande som fallit offer för den politiska psykiatri, "psichusjka".

foto: Chronicle of Current Events No 51

Sparre framför Moskvas universitet vintern 1973.

Vladimir Maksimov växte upp på barnhem och utbildades till murare. Senare blev han romanförfattare med internationellt rykte och är nu redaktör för den litterära tidskriften *Kontinent* med säte i Paris. Den utkommer på nio språk. Av dess ryska upplaga föres 1 500 exemplar på hemliga vägar in i Sovjetunionen.

foto: Lars Rengfelt

Aleksandr Galitj, poet och pjäsförfattare. Sovjetregimen har förbjudit hans sånger om hopp och motstånd mot det onda, sjungna till eget gitarrackompanjement, men upptagna på kassettband cirkulerar de underjordiskt i hela Ryssland i uppskattningsvis en miljon exemplar. Här intervjuas Galitj av en engelsk journalist i Caux i Schweiz.

foto: Freeman

Jelena Sacharov under fackeltåget på Karl Johans gate i Oslo som anordnats till hennes och hennes mans ära, sedan hon vid nobelhögtiden på sin mans vägnar mottagit Nobels fredspris 1975. Samtidigt med att nobelfestligheterna pågick i Oslo, demonstrerade Andrej Sacharov utanför en domstolsbyggnad i Litauen i protest mot rättegången mot katoliken Sergej Kovaljov, en av förkämparna för mänskliga rättigheter. Kovaljov dömdes till tio års fängelse och förvisning.

foto: Verdens Gang, Oslo

Ordföranden för den norska nobelkommitten Aase Lionæs (till höger) med Jelena Sacharov och Sparre.

foto: Gunnar Moe

rädd för att ni i väst inte har läst hans nya bok ordentligt. Eller har jag kanske fel?

ANIASI: Olyckligtvis publicerades den bara i utdrag i en reaktionär tidning.

JELENA: Herr Korach, ni är den första kommunist jag har träffat i Italien som inte tycks vara rädd för mig. Har ni läst min mans bok?

KORACH: Nej, ty jag läser inte sådana tidningar. Ni är läkare, eller hur?

JELENA: Ja.

KORACH: Och ni arbetar i Moskva?

JELENA: Under de två senaste åren har jag inte arbetat.

KORACH: Varför?

JELENA: Jag vill inte göra er förlägen, men jag tillhör Amnesty International och är min mans hustru. Ordföranden för den ryska Amnesty-kommitten, en betydande matematiker, är också utan arbete, därför att han i september 1973 protesterade när min man berövades sina medborgerliga rättigheter. Och det finns inget arbetslöshetsunderstöd i vårt land. Vänner hjälper honom så mycket de förmår. Men alla vanliga människor har mycket små inkomster. Ni kamrater i det italienska kommunistpartiet borde ta reda på hur vanliga människor lever i vårt land. Ni borde inte bara träffa offentliga personer. Har ni varit i Ryssland?

ANIASI: Korach har inte varit där fastän han är parlamentsledamot, men jag har varit där.

JELENA: Besökte ni någon privat lägenhet?

ANIASI: Ja.

JELENA: Vems?

ANIASI: Det kan jag inte minnas exakt. En flicka. Hon ville ha skivor. Hon bodde tillsammans med några vänner.

JELENA: Nå? Hur bodde de?

ANIASI: En hel del tillsammans.

JELENA: Men hur levde de materiellt?

ANIASI: Ja, enkelt.

JELENA: Det är kanske inte rätta ordet.

ANIASI: Nå, de bodde i ett kök... ganska fattigt.

JELENA: I själva verket mycket fattigt. Och ni borde veta att människor har det mycket sämre ute på landet.

ANIASI (byter samtalsämne): Men vi tror att alla måste arbeta tillsammans för avspänning och fred och för öppna gränser.

JELENA: Och vad arbetar Sovjetunionen för enligt er mening?

ANIASI: Det skulle ta för lång tid att säga. Men jag tror att Sovjetunionen arbetar för detta mål tillsammans med USA.

JELENA: Jag är rädd för att det bara är USA som söker goda relationer med Sovjetunionen. Och jag är rädd för att Italien inte arbetar tillräckligt hårt för goda förbindelser med Amerika. Jag är rädd för att något liknande som hände med Tjeckoslovakien också kan hända med Italien.

ANIASI (byter åter samtalsämne): Har ni varit i USA?

JELENA: I elva månader har jag måst kämpa mot varje tänkbar svårighet för att få visum för en ögonoperation i Italien, och till och med detta blev endast möjligt tack vare pressen och den allmänna opinionen i väst. Om jag också hade haft tio ögon som hade behövt opereras, skulle det säkert ha varit ännu större svårigheter för mig att få fara till Amerika.

ANIASI: Jag har sett fruktansvärda ting i New York. Vi vill arbeta för socialism i demokrati och frihet.

JELENA: Alla människor har drömt om det sedan Bibelns dagar. Min största dröm är att vår socialistiska stat ska skaffa oss en lägenhet med ett tredje rum i vilken vår familj på sju personer kan bo.

ANIASI: Men i Västeuropa finns det socialism med frihet.

JELENA: Jaså, verkligen? Vem kan förklara vad kommunism och socialism egentligen är? Ingen i vårt land vet det. Brezjnev säger att vi nu för första gången håller på att bygga upp socialismen. Men inte heller han vet vad den är.

ANIASI: Vi vet åtminstone vad fascismen är. Vi har erfarit den.

JELENA: Vi har också erfarit fascismen under invasionen av vårt land. Och jag lever i ett land där de säger att de bygger socialism och kommunism. Men det liknar mera fascism.

Tidigt i oktober höll Jelena en presskonferens i Florens i en villa på den berömda sluttningen ovanför stan. Jag gick dit med den danske sekreteraren för Sacharov-Hearingen. Det eleganta rummet var fullpackat med åttio representanter för världspressen. En TV-kamera rullade, fotoblixtar lyste och bandspelare spelade in. Mitt i alltsammans satt Jelena oberörd och läste upp ett budskap från sin man, som inträngande bad västvärlden förmå Sovjet att tillämpa alla bestämmelserna i Helsingforsavtalet. Efteråt besvarade hon frågor.

En fråga var: "Borde ni inte hålla tyst om sovjetiska misslyckanden, när ni har fått tillstånd att lämna landet för er operation?"

Jelena slog tillbaka hårt: "Jag står inte i tacksamhetsskuld till KGB, om det är det ni menar. Enligt

Helsingforsavtalet skall utlandsresor vara en rättighet och inte ett medgivande.”

Efteråt satt några av oss, däribland Maksimov, kring ett bord i trädgården och överlade med henne om Sacharov-Hearingen, som skulle äga rum om några veckor. Hon gick omsorgsfullt igenom alla arrangemangen. Hon var angelägen om att nationalitetsproblemet skulle få en riktig framställning, och hon framhöll att även om olika kulturer och folk i hög grad var offer för sovjetregeringens russificeringspolitik, har också ryssarna själva som nationell grupp fått sin kultur ödelagd av sovjetsystemet. ”Kom ihåg att Andrej är ryss”, sade hon.

”Hearingen får inte främja hat och hämndkänslor”, fortsatte hon. ”Vi kan inte uppnå fred i världen genom hat utan endast genom omsorg om människor. Vi måste säga sanningen om förtryck och lidande, och vi måste söka ett nytt sätt att leva tillsammans. Fördömandet av dem som handlar fel är inte vår sak. All vår kraft måste ägnas åt att sörja för dem som lider.” Hon tillade att hon hade öppnat ett bankkonto i Paris för understöd av barn till politiska fångar.

När vi satt där, frågade Maksimov, om Sacharov skulle få fredspriset. Alla stirrade genast på mig. Jag svarade att jag skulle bli mycket, mycket, mycket förvånad om Sacharov inte fick det denna gång.

Men inte alla hans supportere var så säkra därpå. Strax innan hade jag på gatan i Oslo mött förre statsministern Per Borten, en av de många stortingsledamöter som hade nominerat Sacharov. Han var inte hoppfull. ”Jag tror inte att de vågar ge Sacharov priset”, anmärkte han.

Gissningen världen över var att den finske presiden-

ten Kekkonen, som hade varit värd för Helsingforskonferensen, skulle få det. Finlands radio och TV hade kommit till Oslo med all sin utrustning i förväntan på att Kekkonen skulle få priset.

Nobelkommittens ordförande, Aase Lionæs, är en stor konstälskare. Under sommaren såg jag henne ofta, och vi talades vid ibland på utställningar. Vid ett tillfälle på en egyptisk utställning befann vi oss i en modell av en grav, i vilken det var så mörkt att vi nästan snubblade över varandra. Men varken då eller vid något annat tillfälle tog vi upp det ämne, som vi båda var lidelsefullt intresserade av. Vi talade ett par gånger om vår gemensamme vän Solzjenitsyn. I graven berättade hon för mig att efter hans utmaning till demokratierna i väst hade hon legat vaken en stor del av natten.

Strax innan tillkännagivandet skulle komma, föreläste Sinjavskij vid Nobelinstitutet och kallade Sacharov "den störste mannen i Ryssland idag".

Tillkännagivandet om priset kom, när jag var på väg hem från Florens. Jag måste besöka London, bland annat för att hålla en föreläsning, huvudsakligen om konst, över ämnet *Farlig för det onda* i Westminsterteaterns konstcentrum.

Medan publiken samlades, kallades jag till telefonen. Det var Aase Marie i Oslo som nästan skrek: "Sacharov har fått priset." Hon hade talat med en vän, som var närvarande vid tillkännagivandet. Det var vanligen en stel och formell tilldragelse. Men Aase Lionæs hade brutit med denna tradition. Hon hade kommit in i salen, där tillkännagivandet skedde, med två fotografier av Sacharov i handen och strålande av glädje. Det rådde ingen tvekan om var hennes sympati

låg vid valet.

Jag gick tillbaka till föreläsningssalen i London, där alla väntade på att jag skulle börja. Jag stod framför mikrofonen och öppnade munnen. Men inte ett ljud kom fram. Från mina ögon rann något som bara kunde vara tårar. Inför ett norskt eller ännu mer ett ryskt auditorium skulle det ha accepterats som ganska normalt. Men engelsmännen har en sådan förmåga att behärska sina känslor.

Situationen räddades på ett märkligt sätt. Plötsligt skakade hela rummet av en våldsam explosion. Det var en IRA-bomb på Piccadilly, en kilometer bort. Den dödade en människa och skadade tjugo. Explosionen förde mig tillbaka till verkligheten omkring mig.

Det var en åskådlig inledning till en föreläsning, i vilken jag också talade om nobelpriset. Ty priset finansierades ju av dynamit, en uppfinning av stor betydelse för krig, industri och terrorism.

En rysk Antigone

Några dagar senare reste jag från Oslo till den Internationella Sacharov-Hearingen i Köpenhamn tillsammans med Aase Marie, som är lika starkt engagerad i kampen för ett fritt Ryssland som jag. Att Sacharov hade fått fredspriset ökade hearingens betydelse. Så stort var intresset att deltagarna fick turas om att sitta i salen med dess trehundra sittplatser och i angränsande lokaler med hörlurar. Tvåhundra-tjugo journalister kom från olika delar av världen, och för skyddet av de många framstående personligheterna vid hearingen fanns femtio säkerhetsmän förutom uniformerad polis.

I juryn var vi två från Norge, Haakon Lie och jag. Bredvid mig satt Simon Wiesenthal, ledare för den *Judiska Dokumentationscentralen* i Wien. Det var hans organisation som spårade upp de ansvariga för nazisternas gaskamrar. Deras största framgång var gripandet av Eichmann. Vid en måltid visade han för Aase Marie och mig en liten behållare som såg ut som en reservoarpenna. ”Om jag någonsin tvingas använda den här tingesten”, sade han, ”måste jag komma ihåg att vända bort huvudet. Annars är det jag som blir medvetlös i stället för min angripare.”

Bakom mig satt en man med ett djupt sår i huvudet. Han hade slagits ner och nästan dödats ett par dagar tidigare i London. Hans läkare hade förbjudit honom

att fara. Men här var han, professorn i nationalekonomi Z. Stypulkowski, en av de polska officerare i ryska händer som undgick massakern vid Katyn. Rysarna lät honom leva för att de skulle kunna pressa honom på fakta om det tyska ekonomiska undret på 1930-talet, på vilket han var expert.

Före hearingen, som var begränsad till förhållandena i Sovjet under de senaste tio åren, höll Stypulkowski ett föredrag om Katyn i vilket han klargjorde, att det inte rädde något tvivel om att det var Stalins soldater som sköt de över fyra tusen polska officerare, vilkas kroppar sedan hittades i massgravarna i Katynskogen väster om Smolensk.

Vid de nordiska kvinnornas fredsmarsch 1982 i Sovjet arrangerades en utflykt till en plats med ett snarlikt namn, Chatyn, där Sovjet har ett av sina många krigsmonument från andra världskriget. Många uppfattade det som ett nytt ryskt försök att undgå ansvaret för massakern i Katyn. Men det finns inget tvivel om ryssarnas skuld. När Hitler i september 1939 ryckte in i västra Polen, besatte Stalin den östra delen av Polen, och ryssarna tillfångatog 12-15 000 polska officerare och intellektuella. De fångna polackerna placerades i tre läger: Kozelsk, Starobelsk och Ostaszkov. Officerarna från de två sistnämnda lägren har aldrig återfunnits, medan fångarna från Kozelsklägret återfanns i massgravarna i Katynskogen.

En av fångarna i Kozelsklägret var professor S. Swianiewicz, professor vid Vilnius universitet och nu bosatt i Kanada och en av medlemmarna i frågepanelen vid Sacharov-Hearingen. I sin bok *In the Shadow of Katyn* redogör han för att han den 29 april 1940 var med om transporten till Katyn och att han på järn-

vägsstationen Gniezdovo nära Katyn skildes från sina kamrater på begäran av NKVD i Moskva. Före sin avtransport bevittnade han hur NKVD hämtade hans kamrater i omgångar och körde dem i camouflerade bussar ut i skogen.

Tjugofyra vittnen, alla före detta sovjetmedborgare som nyligen hade kommit till väst, hade kallats till denna första Sacharov-Hearing. Panelen fann det bevisat att såväl tanke- och yttrandefriheten och rätten att fritt röra sig inom och utom Sovjetunionens gränser som religionsfriheten samtliga hade inskränkts under den undersökta perioden 1965-1975 och att de påstådda lagöverträdelserna från de sovjetiska myndigheternas sida hade medfört straffåtgärder i fråga om arbete, bostad och utbildning. Vidare fann juryn att minoriteternas intressen hade åsidosatts, och det gällde särskilt deporterade grupper som krimtatarerna och volgatyskarna. Slutligen fastslogs att människor berövades sin frihet under omänskliga förhållanden i fångelser, koncentrationsläger och psykiatriska sjukhus.

De sovjetiska myndigheterna fruktade tydligen den verkan som hearingen kunde få. Medan hearingen pågick, höll de en presskonferens på sovjetiska ambassaden, till vilken de hade sänt nio pålitliga intellektuella som försökte motbevisa vad som framkommit vid hearingen. En av dem presenterades som rabbi för den judiska församlingen i Moskva men var i själva verket KGB:s övervakare av synagogan och inte rabbi överhuvudtaget. En annan var fysikern B. M. Vul, som kände Sacharov sedan trettio år tillbaka. Vul hävdade att om en ledande vetenskapsman plötsligt intresserade sig för mänskliga rättigheter i en sådan utsträckning att han riskerade sin vetenskapliga karri-

är, kunde det bara förklaras med mental ohälsa.

Den viktigaste talaren vid Sovjetambassadens presskonferens var Ruben Nadzjarov, en av de psykiatrer som alltid tillmötesgår KGB när de vill döma en 'oliktänkande' till intagning på mentalsjukhus.

Denna straffmetod mot samhällskritiker har systematiserats i Sovjetunionen. Den politiska psykiatrins främste teoretiker är Andrej Snezjnevskij, chef för medicinska vetenskapsakademins psykiatriska institut, Kasjtjenkoinstitutet, i Moskva. Nadzjarov är hans närmaste medarbetare.

Snezjnevskij är upphovsmannen till en ny sjukdom. Som den svenske psykiatern Harald Blomberg framhåller i sin bok *Opposition en sinnessjukdom? Om rysk politisk psykiatri*, har Snezjnevskij gjort en utvidgning av det i Västeuropa gällande schizofrenibegreppet till att omfatta något som han kallar "smygande schizofreni", som är osynlig och utan yttre symptom men kan yttra sig i idéer om att reformera världen eller samhället eller en "falsk livsuppfattning". En annan sovjetisk psykiater anger just "oliktänkande" som det enda symptomet vid denna sjukdom.

Snezjnevskijs "smygande schizofreni" är en bekväm och användbar teori för de sovjetiska myndigheterna vid undertryckandet av opposition mot det rådande systemet. Diagnosen schizofreni är den som vanligen användes för att sinnessjukförklara oliktankande.

Den finske konstnären och författaren Carl-Gustaf Lilius, ofta kallad "Finlands samvete", påpekar i en artikel *Det etiska sinnet* att den hippokratiska eden, som avlades av tsarrikets läkare på samma sätt som i Västerlandet, avskaffades efter bolsjevikrevolutionen

som "oförenlig med sovjetisk anda" och att läkaren i Sovjet i första hand arbetar för staten. Sovjetiska psykiatrer har i allt större omfattning engagerats som ett politiskt instrument som används vid Sovjets statsregims förföljande av oppositionella medborgare.

Undersökningarna sker ofta på det centrala forskningsinstitutet för rättspsykiatri, Sebskijinstitutet, i Moskva. Dess fjärde avdelning leddes länge av professor Daniil Lunts men han har numera efterträts av Margita F. Taltse, vars ställföreträdare är Jakov L. Landau. Hela personalen har nära anknytning till KGB. Lunts har tillsammans med Georgij V. Morozov ingått i flera psykiatriska kommissioner som undersökt dissidenter, och utlåtandena brukade rutinemässigt avslutas med formuleringar som "farlig för samhället" och "bör erhålla tvångsbehandling" eller "bör bli föremål för tvångsintagning på psykiatriskt specialsjukhus" et cetera. På grundval av utlåtandena har oppositionella, friska människor sinnessjukförklarats, frångåtts rätten att närvara vid domstolsbehandling och för obestämd tid inspärrats.

Den politiska psykiatrin i Sovjet är så vanlig att den har gett upphov till ett särskilt begrepp, "psichusjka", ett ryskt slangord för de speciella sinnessjukhusen och en term som håller på att få internationell status liksom Gulag och samizdat.

Vid Sacharov-Hearingen fanns två vittnen med personlig erfarenhet av Lunts klinik. Den ene var Viktor Fainberg, som hade arresterats vid demonstrationen mot den sovjetiska invasionen i Tjeckoslovakien. Sedan KGB-männen hade grovt misshandlat honom, körde de honom till Serbskijinstitutet, där man började behandla honom med injektioner. Han räddades från att förvandlas till idiot av en ung kvinnlig läkare

som när hon förstod att hon injicerade droger på en frisk människa, i tysthet avbröt behandlingen. Hon hette Marina Voichanskaja och var det andra vittnet från Sebskijinstitutet, som talade vid hearingen.

När Nadzjarov steg upp för att tala vid presskonferensen på sovjetambassaden, reste sig också Viktor Fainberg som var bland publiken och sade: "Kommer ni ihåg, dr Nadzjarov, att förra gången vi träffades var på Serbskijinstitutet?" Han fördes omedelbart ut från ambassaden, medan Nadzjarov förklarade att Fainberg var en sjuk människa.

Dr Voichanskaja fick betala ett högt pris för att hon hade vittnat vid hearingen. När hon lämnade Sovjetunionen, fick hennes son Misja stanna kvar på villkor att han snart skulle tillåtas följa efter henne. Men myndigheterna kvarhöll pojken i fyra år, och det var först 1979 som de till slut lät honom fara till modern i Cambridge, där hon nu praktiserar.

När vi återkom till Oslo efter hearingen, var den stora frågan, om Sacharov skulle tillåtas komma och motta sitt pris. En av de viktigaste överenskommelserna i Helsingforsavtalet var ju det fria utbytet av människor och ideer. Men sovjetmyndigheterna hittade snart en förevändning för att inte släppa i väg Sacharov, nämligen att han hade tillgång till statshemligheter.

Förgäves föreslog Sacharov att han skulle åtföljas av en KGB-man under hela Oslobesöket, förgäves påpekade han att han inte på årtal hade haft med militär forskning att göra. En förmiddag i mitten av november var det en djupt besviken vetenskapsman som kom ut tomhänt från passkontoret i Moskva.

Emellertid fanns Jelena fortfarande i väst och hade i själva verket stannat kvar för denna eventualitet. Sa-

charov uppdrog åt henne att ta emot priset på hans vägnar.

Naturligtvis skulle det betyda mycket för den ryska allmänheten, om ett fortlöpande reportage kunde sändas i radio på ryska med inriktning på Sovjetunionen. Radio Liberty i München var angelägen att göra detta och beviljades sändningsmöjlighet av Norsk Rikskringkasting, NRK, liksom andra radiostationer världen över som hade sänt sina representanter till Oslo. Emellertid informerades Radio Liberty i telegram den 8 december, två dagar före prisutdelningen, om att NRK av tekniska skäl inte kunde ställa den utlovade utrustningen, en studio och en radiolänk, till förfogande.

Lyckligtvis ringde direktören för Radio Liberty till mig från München och berättade vad som stod på. Jag ringde i min tur till direktören för Nobelinstitutet som meddelade den norska radion, att om utrustningen inte ställdes till förfogande, skulle NRK få lämna en offentlig förklaring. De tekniska svårigheterna löstes snabbt.

Den 10 december var Oslo universitets magnifika banketthall, vars väggar prydes av Munchs berömda målningar, fylld till brädden. I mitten satt den kungliga familjen och runt dem regeringen, större delen av stortingsledamöterna, representanter för kulturlivet, ambassadörerna utom de som representerade kommunistiska länder som hade avvisat inbjudan, och vänner till pristagaren. Många av dem var ryssar, däribland Maksimov och Galitj och författaren Viktor Nekrasov.

Orkestern spelade en livlig norsk komposition, *Marcia del coraggio* (De tappas marsch), och därefter framträdde ordföranden för nobelkommitten, Aa-

se Lionæs, bland politikerna i FN känd som 'lejoninnan'. Lionæs har hela sitt liv kämpat för de fattiga och för kvinnornas rättigheter. Denna socialdemokratiska förkämpe har inte gått genom livet utan att det har satt sina spår. Hennes ansikte är fårat och rynkigt, och draget kring munnen är ofta strängt och bestämt vid sådana offentliga arrangemang. Men denna dag stod hon på talarstolen i triumf. Alla visste att fredspriset till Sacharov för henne var höjdpunkten i hennes livslånga kamp mot orättvisor. Den sista delen av hennes tal höll hon på flytande ryska. Det hårda ansiktet mjuknade och utstrålade värme och lycka.

Sedan reste sig Jelena och gick fram till talarstolen. Men det var inte den vanliga Jelena med de skadade ögonen och det gråstrimmiga håret. Det var *Antigone* som stod där. Stolt och vacker var hon i det ögonblicket inkarnationen av motståndet mot tyrannen.

"När jag här talar till er", började hon, "står min man Andrej Sacharov ensam och skakande av köld utanför de stängda portarna till en domstol i Sovjetunionen." Hon fortsatte med att säga, att samma dag som hon anlände till Oslo, öppnades rättegången mot en av deras närmaste vänner, biologen Sergej Kovaljov, i Vilnius i Litauen. Han var anklagad för att ha publicerat material i dissidenternas tidning *Krönika över aktuella händelser*, för att ha spritt information från en underjordisk katolsk tidning i Litauen och för att ha lämnat ut kopior av *GULAG-arkipelagen*. Dessa var, sade hon, 'brott' som kunde ge Kovaljov många år i fängelse och läger.

Vad var det för en stor dramatiker som hade skapat denna tragedi? Sacharov, den ryske patrioten, *Det sovjetiska arbetets hjälte*, mottagare av sitt lands högsta utmärkelser Leninorden och Stalinpriset, stod

ensam och avvisad i ett sovjetockuperat baltiskt land, medan han samtidigt hedrades av hela den fria världen, då ordförande Lionæs överlämnade Nobels fredsmedalj till hans hustru.

Kung Olav hälsade efteråt på Jelena med större värme än vanligt. Nu var alla Sacharov-entusiaster. Oppositionen mot ryssens kandidatur hade varit vida spridd bland vänstersneglande politiker, och den hade varit allmän i pressen. Men allt detta hade nu glömts. Generaldirektören för Norsk Rikskringkasting var på sitt allra bästa humör, när han gick omkring bland de leende gästerna.

På kvällen anordnades ett fackeltåg till Sacharovs ära. Det hade organiserats av Solidaritetskommitten, som hade övervunnit sina invändningar mot att Sacharov skulle få priset. I spetsen gick Eigil Nansen, sonson till polarforskaren Fridtjof Nansen, en annan framträdande förkämpe för frihet och nobelpristagare för sitt hjälparbete i Ukraina efter inbördeskriget.

Jelena beskådade fackeltåget från balkongen på Grand Hotel med en schal om huvudet mot den bitande kylan. När deltagarna, bland dem Haakon Lie som föredrog att marschera med folket framför att delta i banketten, tågade förbi Jelena, ropade de på norska och ryska: "Länge leve Jelena och Andrej Sacharov!"

Men jag undrade om Sacharovs skulle leva länge. Jag tänkte på den tyska pacifisten Carl von Ossietzky som 1936 tilldelades Nobels fredspris när han satt i ett nazistiskt koncentrationsläger, där han senare dog. Och på Albert Luthuli, som tilläts komma till Oslo för att motta priset men dog strax efteråt i den lilla by, där han hölls under husarrest av Sydafrikas regering. Och Martin Luther King, som lönnmördades av

lejda mördare året efter han hade fått fredspriset. Andrej Sacharov är ett liknande fall, och hans omgivning är lika fientlig som deras. Om han skulle sitta tyst och inte göra något, skulle han snart vara glömd, och hans skydd mot undergång skulle vara borta. KGB skulle föra bort honom, man skulle höra några skall i pressen i den fria världen, och han och Jelena skulle inte höras av mera. Han är emellertid besluten att inte låta initiativet ryckas från sig. Han kan bli arresterad inte bara en gång utan många gånger. Men så länge han är aktiv, kommer han att ha skydd. Och han kommer inte att vara mindre farlig för KGB i fängelse än utanför.

Vid banketten var vi alla utom de ryska gästerna klädda som pingviner i våra frackskört. Ryssarna, i vanliga mörka kostymer, skrattade åt oss, och Maksimov kallade oss för 'kapitalister'. Efteråt fick jag tillfälle att presentera honom för talmannen i stortinget, Guttorm Hansen, som var lika mycket 'proletär' som Maksimov. Talmannen kommer visserligen i rang näst efter kungen, men Hansen hade börjat sin bana som mekaniker på verkstadsgolvet.

Vid middagen höll Hansen ett uppmärksammat tal: "Arbetet för fred måste börja i våra egna liv. Ska vi kunna bygga en värld utan fruktan, måste vi själva vara fria från fruktan. Ska vi kunna skapa rättvisa, måste vi själva handla rätt. Vi kan inte kämpa för frihet, om vi inte själva är fria i våra sinnen. Vi kan inte begära offer av andra, om vi inte själva är redo att offra. Nobelkommitten har hedrat en man, som företräder denna tradition."

Han slutade med ett citat ur en dikt av den ryska poeten Anna Achmatova:

"Efter min död vill jag att människor skall minnas

mig då jag stod i kön dag efter dag utanför fängelset där mina kära led.”

Tystnad föll runt de överlastade borden, medan var och en tänkte på Sacharov, som stod utanför en domstolsbyggnad i Litauen.

Jelena stod där som en symbol för en segrande idé. Men hon visade också att hon var kvinna. Sedan hon hade föredragit sin mans kraftfulla nobeltal, som hälsades med stående ovationer, måste hon vända sig om och hålla händerna för ögonen för att dölja tårarna.

Nästa dag var det presskonferens och intervju för TV. Dagen därpå, när pressen och allmänheten antog att Jelena hade lämnat Norge, körde jag henne ut till vårt hem. Vi följdes av tre beväpnade vakter i en bil bakom oss, medan landskapet runt omkring oss låg i fullkomlig frid och fjorden var silverblank så att stjärnornas stilla ljus återspeglades.

Då vi anlände, knastrade en brasa av torr björkved på härden och doften av Aase Maries kokkonst låg i luften. Vakterna förenade sig med barnen i TV-rummet, medan vi andra gick in i vardagsrummet för att njuta av det som lyfts fram från ugnen.

KGB gäckade oss. Telefonen ringde med nyheten, att Sergej Kovaljov hade dömts till sju års fängelse och tre års intern förvisning. Maten ställdes tillbaka i ugnen, och vi satte oss ner för att hjälpa Jelena att formulera ett uttalande för pressen i väst.

”Det är precis som hemma i Moskva”, anmärkte hon. ”Vi har gjort oss i ordning för att avnjuta en måltid med våra vänner, men så kommer några nyheter, och vi får ta av oss igen och skriva appeller och protester, medan maten kallnar.”

En timme senare hade jag telefonerat in till nyhetsbyråerna Jelenas sista budskap från Norge, i vilket

hon protesterade mot domen över Kovaljov. Ännu en timme senare stack en av vakterna in huvudet och sade att vi kunde komma och höra uttalandet i TV.

Efterrätten bestod av hallon från frysen. ”Å, detta är Andrejs älsklingsrätt”, utropade Jelena, ”men vi har inte smakat hallon på många år. Om han bara hade varit här”, sade hon och tårarna rann.

Senare talade hon om för oss att hon hade lyckats komma fram på telefon till sin dotter i Sovjet. ”Och vet ni vad. De hörde hela nobelhögtiden med fortlöpande kommentar på ryska från Radio Liberty.”

Cigaretterna kom fram, Jelenas enda svaghet. Andrej röker inte, men under de fyra månader som Jelena hade varit borta, hade han varje vecka sänt henne de ryska papyrosser som hon tyckte bäst om.

I detta fridfulla ögonblick bad vi Jelena berätta sin egen historia för oss. Hon var fjorton år, när under Stalins stora terror båda hennes föräldrar arresterades 1937. Fadern sköts och modern sändes till Sibirien. Jelena var äldst av barnen, och även äldre än något av barnen i lägenheten bredvid, vilkas föräldrar också hade arresterats. Därför hade hon många små människor att ta hand om och stå i köerna för.

Båda hennes föräldrar hade varit revolutionära kommunister, men Stalin höll hennes mor — den fina gamla damen som jag hade träffat i Moskva — bakom galler i fjorton år. Inom några månader efter föräldrarnas arrestering hade barnet Jelena utvecklats till en klok kvinna som, när det var hennes tur att kallas till förhör, var nog skarpsinnig att säga: ”Jag vet ingenting. Jag är bara en liten flicka.”

Men förhören fortsatte varje natt till klockan tre på morgonen. Då fick hon gå hem i mörkret. ”Det var det värsta av allt. Jag var fruktansvärt rädd. Jag kun-

de ha våldtagits och mördats.”

Sen kom kriget. Jelena var redan van vid ett liv av omsorg för andra människor. Därför föll det sig naturligt för henne att anmäla sig som sköterska. Hon tjänstgjorde vid fronten och fick medalj för tapperhet men blev svårt sårad. Under konvalescensen fick hon möjlighet att utbilda sig till läkare och specialisera sig på förtidigt födda barn.

Jag frågade henne när hon hade lämnat kommunistpartiet. Men hon skrattade och sade: ”Jag vet inte om att jag har lämnat partiet. Under invasionen av Tjeckoslovakien 1968 meddelade jag min partigrupp, att jag inte längre kunde kvarstå som medlem. De svarade att jag bara inte kunde avgå på det sättet, utan jag måste delta i ett partimöte där allt som rörde Tjeckoslovakien skulle förklaras. Vid detta möte talade ledande partikamrater, och mot slutet frågade ordföranden om alla de närvarande accepterade partiets ståndpunkt. Alla applåderade utom jag. Jag reste mig och sade, att jag inte ansåg förklaringarna vara tillfredsställande och att jag ville gå ur partiet. Men fortfarande fick jag inte min avsägelse accepterad. Jag beskylldes bara för förvirrat tänkande och hotades med repressalier. Men jag kallades inte till några fler partimöten.”

Hon engagerade sig i arbetet för mänskliga rättigheter på grund av sin känsla för enskilda människor. Fler och fler unga intellektuella vågar nu tänka själva och visa att de är ’oliktänkande’. Hon började hjälpa unga människor som utsattes för förföljelse. Varje gång någon av dem sändes till koncentrationsläger, ställde Jelena upp bland dem som sände paket eller brev till dem i lägret. ”Jag ser att du har en ny ’brorson’ att se efter”, brukade folk säga till henne. Viktor

Fainberg var en av hennes 'brorsöner'.

Men om Jelena kom in i dissidentrörelsen genom praktisk omsorg om människor, drogs Andrej in i den genom teoretiska överväganden. Vetenskapsmannen, som under hela sin karriär hade levt mer eller mindre isolerad från människor i sin värld av formler, kom till den filosofiska slutsatsen att vetenskapen kunde bli en dödlig fara för mänskligheten, om den inte leddes av moral.

Han var då, i slutet av sextiotalet, änkeman. Vid denna tid blev han och Jelena bekanta med varandra men träffades bara när de skulle underteckna någon appell. En dag samlade Jelena några vänner för att fira sin födelsedag. En blyg Andrej ringde upp för att fråga, om han fick komma med.

Det första som fångade hans uppmärksamhet när han kom in i hemmet — den lägenhet som de senare kom att bo i — var ett kuvert fäst på väggen med texten: "För barnen."

"Vilka barn?" frågade han.

"Barnen till människor som sitter i fängelse, naturligtvis", svarade Jelena. I många år var ett sådant kuvert uppsatt och gästerna lade i några slantar.

Den lilla händelsen fick Andrej att tänka, och han började bli övertygad om att omsorg om den enskilda människan var lika viktig i kampen för mänskliga rättigheter som filosofiska ståndpunktstaganden.

En tid efteråt berättade han för Jelena att när han hade förstått att det kunde ha varit fel att arbeta på vätebomben, hade han gett alla pengarna som hade tjänat på projektet, till ett sjukhus.

Jelena var inte imponerad. "Att tänka sig att du gav alla de pengarna till statsapparaten, som undertrycker människors rättigheter! Du skulle ha lagt dem

i kuvertet för barnen.”

Idag är omsorgen om enskilda lidande och förföljda människor huvudlinjen i Sacharovs arbete. Det är ett mycket mödosamt liv. Han tar emot en ström av besökare i den lilla lägenheten och han reser långa sträckor för att stödja människor, som ställes inför domstol. Han har haft två mindre hjärtattacker till följd av överansträngning. Vid ett tillfälle avdelades vännerna Galitj att ta honom ut på en promenad, bort från den mikrofonfyllda lägenheten, och övertala honom att göra mindre. Skulle han inte prioritera mera? Bara syssla med viktiga fall?

”Vem är jag som skulle avgöra, vems fall som är viktigare än någon annans?” frågade Andrej. ”Jag kan inte rå för det, men varje gång som jag ser en orättvisa begås mot någon av mina medmänniskor, måste jag och vill jag säga ifrån.” Det välplanerade försöket att förmå honom att skona sig själv blev ett fiasko.

Å andra sidan nämnde Sacharov, som aldrig hade varit utomlands, i början av 1973 i förbigående vid en tidningsintervju, att han hade ansökt om visum för sig och hela sin familj för ett besök i Förenta staterna, dit han hade blivit inbjuden att föreläsa vid Princeton universitet. Detta gav upphov till en omedelbar och skarp reaktion bland hans vänner och anhängare i Sovjetunionen. Med Solzjenitsyn i spetsen uppmanade de honom enträget att lägga resplanerna åt sidan. Han var lätt att övertala, kommenterade en av dem.

Han är nu övertygad om att hans uppgift är att stanna i Moskva som ett stöd för oppositionen. ”Jag vill inte fara utomlands och jag avser inte att fara utomlands”, sade han nyligen till en journalist från väst. Men han tillade att ”ett normalt samhälle skiljer

sig från ett sjukt samhälle däri att människor kan fritt resa utomlands, se världen och återvända hem”.

Med detta avslutade Jelena berättelsen om en man och en hustru som har påtagit sig uppgiften att ha omsorg om en hel nation. Det hade blivit sent. Storkarna glödde ännu på härden, men stearinljuset höll på att brinna ner. Vi gick till ateljen för att se på mina tavlor. Jelena ser på målningar på samma sätt som hon ser på människor — hon letar efter stämningen.

När hon såg på den stora duken *Ryssland vaknar*, anmärkte hon: ”Du har precis fångat atmosfären vid vårt möte i Moskva.” Som en gåva att ta med sig hem bad jag henne välja mellan ett Kristushuvud och en tavla med ett ensamt flämtande ljus. Hon valde ljuset, väl vetande att det symboliserade henne själv och hennes man som håller en låga vid liv i Sovjetrysslands mörker.

Viktor Nekrasov, som hade tillbringat kvällen med oss, tog Kristushuvudet. Nekrasov, som deltog i striderna vid Stalingrad, hade modet att skriva sin stora roman *I Stalingrads skyttegravar* utan att nämna den generalissimus, efter vilken staden har fått sitt namn. Emellertid var till allas förvåning Stalin så imponerad av boken, att han själv skrev ut handlingarna som avgjorde att Nekrasov tilldelades Stalinpriset.

I trappan mellan ateljen och hallen fick Jelena syn på min skiss till fönstret i *Ishavskatedralen*. ”Det är ju samma tavla som du gav mig i Moskva”, utropade hon. ”Vet du vad jag gjorde med den? Jag sände den till Kuznetsov i lägret. Den hänger nu ovanför hans brits.”

Kuznetsov är en annan ’brorson’. Han är en judisk aktivist och dömdes till femton år i fångläger för att ha planlagt att stjäla ett flygplan för att fly till Sveri-

ge. I lägret skrev han en dagbok om sina upplevelser, vilken har medtagits i en rapport av Amnesty International. Det var i förbindelse med utsmugglandet av denna dagbok, som Jelena hade förhörts av KGB strax innan jag besökte dem i deras våning. När jag hörde att Jelena och hennes 'brorson' hade värderat bilden så högt, kände jag mig stoltare än jag hade varit över fönstret som pryder katedralen.

Vi gick på tå förbi barnens sovrum och samlade samman säkerhetsmännen som spelade kort i TV-rummet. Vi tog farväl av varandra, och Jelena gav sig iväg med sina vakter — i Norge hennes beskyddare.

Obemärkta av pressen och även av säkerhetsmännen gick följande morgon en liten grupp av oss, däribland Aase Lionæs, tillsammans med Jelena till hennes plan. Högst uppe på flygplanstrappan vände hon sig om och sade: "Om ni glömmer oss, är vi förlorade."

Kampen fortsätter

I januari 1976 fick Pljusjtj — som Sacharov hade kämpat så hårt och länge för att han inte skulle bli glömd — både exil och en fristad. Han anlände till Wien i strålkastarljuset av press- och TV-publicitet direkt från dessa sinnessjukhus, där man förvandlar friska människor till vansinniga.

Pljusjtj stötte först ihop med myndigheterna 1968, när han protesterade mot felaktigheterna vid rättegången mot Galanskov och Ginzburg. För detta avskedades han från sin anställning som matematisk ingenjör vid Institutet för kybernetik i Kiev. Trots ständiga ansträngningar var det sedan omöjligt för honom att få anställning.

Han arresterades 1972 på grundval av flera åtalspunkter om att inneha och skriva antisovjetisk litteratur och för medlemskap av rörelsen för mänskliga rättigheter. Han blev sålunda själv föremål för den olaglighet, mot vilken han tidigare hade protesterat. Han hölls i arrest under mer än ett år innan han ställdes inför rätta, och under denna tid förvägrades hans hustru att besöka honom. När rättegången slutligen ägde rum, skedde den bakom lyckta dörrar. I alla dessa avseenden bröt man mot sovjetisk lag.

Efter tre rättspsykiatriska undersökningar, varav den sista skedde under ledning av den beryktade psykiatriprofessorn Snezjevskij, förklarades Pljusjtj

vara sinnessjuk och innebära en fara för samhället, varför han borde sändas till specialistsjukhus för tvångsbehandling. Den 5 juli 1973 beslöt domstolen att Pljusjtj skulle intagas på psykiatriskt specialistsjukhus på grund av sin "antisovjetiska verksamhets speciellt farliga natur".

Under häktningstiden hade Pljusjtj först, som framgår av hans brev, vidmakthållit sin höga intellektuella kapacitet. Hans vittomspännande och originella begåvning föranledde honom att arbeta med psykologiska problem, men läkarna såg detta som ytterligare bevis på en 'paranoid störning'. Hans försök att tillämpa matematiska begrepp på medicinen ledde till följande kommentar från den fientligt inställda kvinnliga läkaren: "Patienten har visat en tendens till att matematisera psykologi och medicin. Jag är läkare och jag vet, att matematik inte har något att göra med medicin."

På den psykiatriska avdelningen av sjukhuset i Dnepropetrovsk, av dissidenterna ansett som det värsta av KGB:s sinnessjukhus, började tvångsinjektionerna. Pljusjtj gavs första stora doser haloperidol. Sacharovs berättade för mig när jag var i Moskva, att Pljusjtj var så påverkad av droger att han inte längre kunde känna igen sin hustru. Sanningen var ännu värre: när Tatjana besökte honom den 22 oktober det året, kunde hon inte känna igen honom. "När de förde in Leonid Ivanovitj i besöksrummet", skrev hon i en redogörelse för sina upplevelser, "var det omöjligt att känna igen honom. Hans ögon var fulla av smärta och lidande. Han talade med svårighet och med brunten röst och lutade sig ofta mot stolsryggen för att söka stöd." När han hade talat en stund, började han "andas tungt och knäppa upp sina kläder på ett tafatt

sätt... hans ansikte drogs ihop i konvulsioner och han fick kramp i armar och ben... det var han som bad att besöket skulle avbrytas, tio minuter före besökstidens slut.”

Vid denna tid kunde han inte längre skriva eller läsa. I februari 1974 ändrade läkarna ordinationen från haloperidol till stora doser av insulin — vilket Pljusjtj inte hade något behov av. Detta medförde ytterligare försämring. Vid besök hos honom den 4 mars noterade Tatjana: ”Stora droppliknande svullnader har uppstått.” Sex månader senare ändrades medicineringen igen, och man satte in drogen triftazin, som användes mot schizofreni. Under hela denna tid gjorde läkarna ingenting åt den tuberkulos, som Pljusjtj hade i benet och som vållade honom stor smärta.

Tatjana var som en tigrinna när det gällde att försvara sin man. När man började med injektionerna på sjukhuset, hotade Tatjana med att publicera de inblandade läkarnas namn i västerländska tidningar. Det tycktes ha gjort verkan, ty två gånger avbröts injektionerna, och Pljusjtjs fysiska och mentala tillstånd förbättrades genast.

I december 1974 skrev Tatjana till Dnepropetrovsk regionale åklagare och krävde att rättsliga åtgärder skulle inledas mot läkarstaben. ”Under ett och ett halvt år”, hävdade hon, ”har min man medvetet getts felaktig medicinsk behandling. Detta gör det fullt berättigat att jag betraktar sjukhusets medicinska personals handlingar som kriminella och kräver att de skall utredas av domstolen.” Sovjetisk lag gör det möjligt att inleda rättsligt förfarande mot läkare som ordinerar fel behandling. Psykiatrer från väst fullföljde hennes aktion med att skriva till åklagaren och begära att få närvara vid förhöret i rätten. Något förhör

hölls aldrig.

Fortsatt press från Tatjana och från väst — mycket tack vare Sacharov — var nästan säkert orsaken till Pljusjtjs frigivning ett år senare. Man protesterade då i hela världen mot förföljelsen av honom, också de franska och italienska kommunistpartierna, som var upprörda över behandlingen av Pljusjtj som bekänner sig som marxist, vilket han har förblivit. Dessa kommunistpartier såg det också som en möjlighet att demonstrera för väljarna, att de var oberoende av Moskva.

Till slut gick tre franska jurister, som hade kommit till Sovjetunionen som turister, tillsammans med Tatjana till sjukhuset i Dnepropetrovsk och krävde att få besöka Pljusjtj.

Detta tycks ha varit sista droppen för sovjetmyndigheterna. Injektionerna stoppades slutgiltigt. Pljusjtj återhämtade sig, och i januari 1976 anlände han och Tatjana och deras två unga söner till Paris som gäster hos franska matematiker.

Han och Tatjana kom till vårt hem den sommaren. Han linkade leende mot oss och drog sitt styva ben efter sig. Aase Marie och jag blev bestörta när vi såg hur klen och bräcklig han var, något som inte framgick av fotografierna. Men vilket varmt hjärta i det bräckliga bröstet!

På vår veranda drack vi välkomstskål i norsk äpplesaft; han ville inte röra vare sig alkohol eller coca cola. "Frihet för Ukraina!" var hans skål. Han är en brinnande ukrainsk nationalist, föredrar att tala sitt eget ukrainska språk framför ryska och kämpar för att bevara sin nations identitet mot den hårdhänta russificering, som har pågått sedan Peter den stores tid.

Min skål var: "En andlig och moralisk revolution!" till vilket han svarade: "Ja, vi behöver en andlig revolution — men inte en politisk."

Det tycks underligt att en marxist avsvär sig politisk omvälvning, men han är en underlig marxist, som bringar både kommunister och konservativa ur fattningen med att påstå att han följer Marx, medan han lidelsefullt kämpar för frihet. Han är djupt misstänksam mot etiketter. I min atelje såg han ett fotografi av Solzjenitsyn och bad att få en kopia. "I Sovjetunionen hade jag hans bild på väggen", sade han. Han känner sig tydligen ha mera gemensamt med en kristen som tror på frihet än med marxister som tror på totalitär makt.

Tidigt i livet var han en entusiastisk stalinist och han erbjöd KGB sina tjänster. Han godtogs inte; han var alltför naiv och idealistisk, som de uttryckte det. De föredrar människor som är motiverade av personlig fördel; de är mera användbara.

Pljusjtj förväntar ständigt sina vänner. När Aase Marie och jag for till flygplatsen med paret Pljusjtj och deras ukrainska värdar i Norge, utropade han plötsligt: "Jag vill ha ett glas öl — för att visa Sparre att jag inte är den enda absolutisten från Sovjetunionen." Han undvek till och med den etiketten. När han höjde glaset, sade han: "Låt oss skåla för våra fruar." De satt i den andra ändan av hallen i en livlig konversation, fastän de inte hade något gemensamt språk.

Hur mycket hade han inte sin leende fru att tacka för! I det ögonblicket kunde jag inte låta bli att tänka på Jurij Galanskov, vid vars rättegång 1968 Pljusjtj hade protesterat offentligt. 1972 sände Galanskov en desperat vädjan till FN och till Internationella Röda

Korset om att han var svag och sjuk och ändå tvingades göra straffarbete. Ingendera organisationen lyfte ett finger, och några månader senare var Galanskov död.

I mars 1976 gick Sovjetunionens mest betydande skulptör, den 51-årige Ernst Neizvestnyj, i landsflykt till Schweiz. "Om jag inte hade kommit ut", förklarade han, "skulle konstnären i mig ha dött." Det uppges, att beslutet att låta Neizvestnyj resa fattades ytterst motvilligt av myndigheterna och på högsta nivå. "Vi behöver Neizvestnyj", förklarade en tjänsteman, "men vi kan inte använda honom. Vi måste skapa en kommunistisk Neizvestnyj."

Denna vulkan till människa är i själva verket kristen. Hans slutgiltiga brytning med regimen skedde vid ett uppdrag att utsmycka fasaden på kommunistpartiets byggnad i Asjchabad. Han gjorde en väldig skulptural komposition, femton meter hög och femton meter bred, som täckte hela husfasaden. Skisserna godkändes i sektioner, och partifunktionärerna såg inte konstverket i dess helhet förrän det invigdes. När täcket föll, gick en skälvning av fasa genom raderna av partimedlemmar. Fasaden på det kommunistiska högkvarteret dominerades av ett kors. "Ett kors?" sade Neizvestnyj. "Kan ni inte se att det är ett ansikte?" Men de flesta tog det för ett kors, och han utslöts ur Konstnärsförbundet och förlorade därmed sitt levebröd.

Det var inte hans första sammanstötning med de maktägande. Han hade en konfrontation med Chrusjtjov som har blivit legendarisk. Händelsen har skildrats av den norske journalisten Leif Hovelsen.

Under Chrusjtjovs *töväder* anordnade Moskvas konstförening en utställning av moderna konstverk av ryska konstnärer i *Manegen*, som ligger i närheten av Kreml. Utställningen väckte stort intresse hos allmänheten och särskilt bland ungdomen.

Chrusjtjov kom till en visning med sjuttio av sina vapendragare. De konstalster, som han fick se i entren till utställningshallen, gjorde honom rasande. "Hundskit! Skandal! Smörja!", skrek han. "Var finns ledaren?" Man pekade på Neizvestnyj och Chrusjtjov fick ett nytt utbrott. En okuvad Neizvestnyj svarade: "Ni är premiärminister och partiordförande, men här bland mina arbeten är jag chef, och ska vi diskutera ska det vara som jämlikar."

Chefen för livvakten ingrep. "Vet ni vem ni talar till? Vi kan skicka er till urangruvorna." Två av hans män grep Neizvestnyjs armar men denne sade: "Ni talar till en man, som är beredd att dö närsomhelst." Vid en nick från Chrusjtjov släppte KGB-männen Neizvestnyj, och Chrusjtjov började diskutera utställningen med honom. När de båda männen blev upphetsade, avbröt säkerhetschefen igen med anmärkningen: "Se på hans skinnjacka — en beatniks jacka!" Neizvestnyj genmälde: "Vilken anmärkning i ett samhälle, där man håller arbete högt i ära! Jag har arbetat hela natten, men ert folk har inte ens låtit min fru komma hit med en ren skjorta till mig."

En annan i Chrusjtjovs omgivning pekade på några av Neizvestnyjs arbeten och frågade: "Var får ni all den där bronzen ifrån?"

"Jag stjäl den", svarade Neizvestnyj.

Chrusjtjov skrattade och sade: "Ni är av den sortens karlar som jag gillar. Men det finns både en ängel och en djävul i er. Om ängeln vinner, ska vi komma

överens. Men om djävulen vinner, ska vi utplåna er.”

Ängeln fick övertaget. När Chrusjtjov dog, uppdrogs åt Neizvestnyj att hugga den minnessten som idag pryder hans grav på Nya Jungfruklostrets kyrkogård, med diktatorns kraftfulla huvud naturalistiskt utformat och omgivet av moderna kubistiska skapelser. Neizvestnyj har anförtrott åt Chrusjtjovs familj vården av de konstverk som han har lämnat kvar i Ryssland.

Neizvestnyj berättar, att det finns en underjordisk rörelse bland konstnärer i Sovjetunionen. Han säger, att de som är engagerade i den har en djup religiös övertygelse, som de försöker att uttrycka i sin konst.

Medan världens ungdom kämpade mot varandra vid olympiaden i Montreal i augusti 1976, kämpade en ung ryss i isoleringscell i Vladimirfängelset mot döden. Den 34-årige Vladimir Bukovskij hade börjat hungerstrejka den 19 februari, och fram till mitten av augusti hade inga nyheter om honom nått utanför fängelsets murar. Hans tävlan sågs inte av applåderande folkskaror; bara ett kallsinnigt öga följde hans maratonkamp genom spionhålet i dörren.

Genom sin kampanj mot Sovjets missbruk av psykiatri och genom sina orädda uttalanden under mer än ett årtionde hade Bukovskij kommit att framstå som en symbol för kampen för mänskliga rättigheter i Sovjetunionen. Han arresterades första gången 1963 för att han innehade exemplar av Milovan Djilas *Den nya klassen*, och han spärrades in under mer än ett och ett halvt år på ett psykiatriskt sjukhus.

Han arresterades en andra gång 1965, då han deltog

i den historiska demonstrationen på Majakovskijplatsen i Moskva, och återigen 1967.

Efter tre år i arbetsläger med sträng regim blev han åter fri och kastade sig in i arbetet för mänskliga rättigheter i insikt om att hans frihet troligen skulle bli kortvarig. Han utarbetade dokumentation om den psykiatriska diagnosen och behandlingen av dissidenter, gav intervjuer i detta ämne till utländska journalister och vädjade till psykiatrer i väst att försvara offren och angripa det psykiatriska missbruket. Slutligen lyckades han att smuggla ut till väst en rad psykiatriska sjukhusjournaler och andra dokument.

Denna intensiva kampanj blev en vändpunkt. Från denna tid har psykiatrer, jurister, människorättsorganisationer, parlamentariker, journalister och radiomän i väst haft kunskap om vad som försiggår, och många har angripit och publicerat fakta om de sovjetiska missförhållandena.

Bukovskij arresterades som väntat på nytt, i mars 1971, efter att ha varit i frihet i exakt ett år och två månader och tre dagar. Denna gång dömdes han till två år i specialfängelset i Vladimir följt av fem år i arbetsläger med sträng regim och därefter fem års förvisning till Sibirien. Men han kunde inte tystas ner. I lägret skrev han tillsammans med en ung medfånge, Semjon Gluzman, en *Handbok i psykiatri för dissidenter*. Den blev mycket spridd genom samizdat. Men Bukovskij återsändes till Vladimirfängelset.

Våren 1976 trängde ett halvkvävt nödrop om hjälp genom järnridån. Bukovskijs olyckliga mor i Moskva underrättade väst om det alarmerande faktum att hon inte hade haft några nyheter från sin son sedan han började hungerstrejka. Opinionen i väst vaknade. Själv skrev jag en fyrspaltig artikel i *Aftenposten* un-

der rubriken: "Är Bukovskij död?"

Slutligen blev det en sådan kör av protester att sovjetmyndigheterna måste finna ett sätt att frige sin besvärlige fånge utan att helt förlora ansiktet. Det gjorde man genom att utväxla honom mot kommunistledaren Luis Corvalan, som hade fängslats av militärjuntan i Chile. En styrka på tio KGB-officerare under befäl av KGB:s biträdande chef åtföljde den med handbojor belagda Bukovskij i flygplanet till väst. Bojorna som fjättrade hans händer bakom ryggen, var av amerikansk tillverkning. Även på detta område är Sovjet beroende av västerländsk teknik. Så det var kanske på sin plats att den förste statsmannen i väst som mottog Bukovskij, var den nyvalde presidenten Carter.

Bukovskij kom till Norge i oktober 1977 för att tala vid ett möte i Oslo för mänskliga rättigheter, och under sitt tiodagarsbesök bodde han hos oss. Dagen efter ankomsten angreps han och Solzjenitsyn i en större artikel i *Dagbladet*. Huvudtemat var att de båda ryssarna hade en kritisk hållning mot avspänningspolitiken och att de trodde att västvärldens sista hopp låg i en "inre moralisk pånyttfödelse". "Det är inte förvånande", hävdades i artikeln, "att människor med sådana åsikter hamnar i de mest reaktionära kretsarna i väst."

Bukovskij svarade: "Dessa politiska kannstöpare påstår att det bästa sättet att trygga freden är att ge efter för hitlertyper av alla kulörer. Men när nya vittnen kommer ut från öststaterna, begär dessa klokhuvuden i väst en "fri debatt" huruvida de framlagda bevisen har manipulerats av vänster- eller högerkrafter. Men för oss i lägren fanns det taggtråd både till vänster och till höger om oss. Där lärde vi oss att förstå, att det

finns bara en enda kamp i världen, nämligen humanitetens kamp mot omänsklighet, livets kamp mot döden.”

Vi for upp till en ”hytte” i de norska fjällen för att vila och meditera i naturens avskildhet. Medan vi var där, berättade han om sig själv.

”När jag var nitton år, gick min mor plötsligt in i kommunistpartiet, inte av övertygelse utan helt och hållet därför att det var förutsättningen för att få ett arbete som hon ville ha. Partiet föredrar sådana opportunister framför idealisterna, därför att partiet kan lättare använda sig av opportunisterna. Jag blev ursinnig på min mor och gick raka vägen till en präst och bad att bli upptagen i kyrkan. Jag fick också tag i en bibel och studerade den under ett år, men jag hittade aldrig vägen till en religiös tro. Jag antar att jag är alltför rationell och vetenskaplig; det måste vara något som jag kan bevisa.

Min opposition mot systemet ökade. Jag avstängdes från skolan för ett skämt om de sovjetiska ledarna, men jag lyckades fuska mig till en universitetsplats.

Jag drömde om en revolution med våld, och jag började planera terroristaktioner. Men när jag drogs in i den unga dissidentrörelsen — och jag var dess yngste medlem — mötte jag människor med en helt annorlunda filosofi om motstånd: oppositionen skulle grundas på att man krävde mänskliga rättigheter enligt sovjetisk lag.”

Vi planerade tillsammans hur vi skulle stödja dr Jurij Orlov, vilkens öde låg Bukovskij varmt om hjärtat. Vi beslöt oss för att samla underskrifter för att nominera både Orlov och Helsingforskommitten för Nobels fredspris. Helsingforskommitten (i Moskva) ar-

betar för Sovjets efterlevnad av Helsingforsavtalet, och Orlov är en av kommittens ledare. Parlamentariker i många länder har sedan dess både som enskilda och i grupp sänt in sina nomineringar.

Två månader efter Bukovkijs besök dog min vän Aleksandr Galitj i Paris. Det föreföll att vara en olyckshändelse med elström, när han höll på att laga sin radio.

Under hans sista år hade likgiltigheten och njutningslystnaden i väst nära nog fört honom till en andlig tragedi. Då jag såg vad som höll på att hända, måste jag göra något drastiskt. Jag riskerade vår vänskap och skrev ett skarpt formulerat brev, i vilket jag sade att han gjorde det dyrbara dopkorset, som han bar om halsen, till ett löje. Aase Marie och jag fullföljde brevet med ett personligt besök. Som en följd härav började Aleksandr en livsföring som motsvarade korset han bar.

Det sista året av hans liv blev segerrikt. Jag såg honom vid Berlinmuren, där han gav hopp och utmaning till tusentals tyskar, och i Rom, där han talade om "det stora uppvaknande" som han förutsåg skulle komma i världen.

Galitjs begravning ägde rum en kall vinterdag. På morgonen gick jag i djupa tankar längs Champs-Elysées till Galitjs hem. Jag hade lovat att följa Angelina Galitj, Maksimov och några andra på den sorgsamma färden med kistan till den ryska ortodoxa katedralen.

Det var en mörk dag, men det är i mörkret som man urskiljer ljuset. Jag erinrade mig hur jag första

gången hade mött Aleksandr fem år tidigare i ett av de mörkaste ögonblicken av dissidenternas kamp och hur han hade introducerat mig i Sacharovs våning till den underbara kretsen av människor, vilka vägrade att acceptera mörkret. Ehuru slagen otaliga gånger levde och växte frihetens ande, medan de mäktige i Kreml bara representerade döda ideer.

Den ortodoxa katedralen är en väldig byggnad. De hundratals vaxljusen i våra händer förmådde föga skingra mörkret under de höga kupolerna, men deras fladdrande lågor belyste den blomstersmyckade kistan, de heliga ikonerna och de allvarliga ryska ansiktena, ansiktena hos människor som hade kämpat och lidit och hade lönats med landsflykt här på jorden, även om en segerkrans väntar på dem i himmelen.

Där vid kistan stod Maksimov med ansiktet som hugget i sten. Han om någon hade som Galitjs bästa vän lidit en stor förlust. De båda hade kompletterat varandra på ett utomordentligt sätt. Där Maksimov var en hård och kompromisslös stridsman, var Galitj medgörlig och i stånd att finna det inspirerade draget.

Jag var nästan den ende närvarande västeuropeen, men inte alldeles. Bredvid mig stod med sitt vaxljus André Glucksmann, som var en av ledarna för studentrevolten i Paris 1968. Idag är han en i gruppen *De nya filosoferna*, vilka arbetar för att frigöra människors tänkande från Karl Marx tyranni.

En annan person som jag mötte för första gången vid jordfästningen, var en liten kvinna med ett intensivt och intelligent ansikte under det svarta håret. Det var den nyligen landsflyktiga Dina Kamenskaja, den modiga advokaten som hade försvarat både Sinjavskij och Bukovskij. Det var Bukovskijs mor som hade anlitat henne. När Bukovskij först mötte Kamin-

skaja, utgick han ifrån att hon, liksom alla hans tidigare försvarsadvokater, skulle ställa sig på åklagarens sida. Men, säger han, plötsligt förstod han att ett mirakel hade skett: hans mor hade funnit en hederlig sovjetisk advokat.

De två ortodoxa prästerna och den äldre biskopen med sin krona på huvudet intonerade gudstjänsten med sina magnifika basröster under det höga taket. Efter akten fördes kistan ut, men endast nerför katedralens trappa. Där stannade man och Viktor Nekrasov höll ett tal.

En poet hade lagts till vila, men en poet kan aldrig dö. Galitjs sista diktsamling hade publicerats fem dagar tidigare. På slutbladet hade han skrivit:

“Varje dikt och varje samling av dikter skulle skrivas som om den var den sista. Även om jag, som jag hoppas, kan fortsätta att skriva poesi, bör läsaren betrakta denna samling som min sista.”

Sommaren 1978 var en ”het sommar” för dem som tänker annorlunda i Sovjetunionen. I ett desperat försök att kväva frihetens röster började regimen utöva press genom en serie åtal inför domstol. De *nya Moskva-rättegångarna* har fortsatt alltsedan avslutningen av Belgradkonferensen med dess misslyckande att ens upprepa huvudpunkterna om mänskliga rättigheter, som fastställdes i Helsingfors.

Anklagade i dessa rättegångar har särskilt varit medlemmar av ”Helsingforskommitteerna”. Dessa Helsingforskommitteer i Sovjetunionen och satellitstaterna har bildats för att bevaka staternas efterlevnad av Helsingforsavtalet. Över tjugo personer har

dömts till straff på upp till femton år av det enda skälet, att de har understött ett avtal som deras regering har undertecknat.

Ledaren för Helsingforskommitten i Sovjetunionen, Jurij Orlov, var den förste som dömdes. I maj 1978 rannsakades och dömdes han till straffarbete och förvisning i en domstol som var fullsatt med håfulla fiender, medan hans vänner utestängdes och endast kunde vänta på gatan utanför. Hans tappra 33-åriga hustru Irina, som var i rättssalen, ropade till honom: "Jurij, Jurij, ge inte upp, utan håll ditt huvud högt. Vi ska fara tillsammans och hämta nobelpriset."

Nästa man som rannsakas och dömes trots protester från världsopinionen, inklusive från några av kommunistpartierna i väst, var Anatolij Sjtjaranskij, dataspecialist och judisk aktivist.

Något senare dömdes en veritabel veteran i dissidentrörelsen, författaren Aleksandr Ginzburg, till ett långt straff i arbetsläger, vilket han knappast hade krafter att överleva efter två tidigare interneringar. Från 16-årsåldern hade han deltagit i demonstrationer för mänskliga rättigheter. När antisemitismen var som starkast, tog han sin mors flicknamn, det judiska Ginzburg. Han är en ortodox kristen och har till särskild uppgift i Helsingforskommitten att bevaka fall av religiös förföljelse. Solzjenitsyn gjorde honom till förvaltare av *Solzjenitsynfonden* för hjälp åt politiska och religiösa fångar och deras familjer. Pengarna anlände till honom helt lagligt genom den sovjetiska statsbanken, och han hann distribuera en summa motsvarande cirka en miljon svenska kronor, innan KGB slog till.

När detta skrives fick den yngste av dem alla, den

24-åriga Aleksandr Podrabinek, sin dom. Hans uppgift var att kartlägga missbruket av psykiatri i Sovjetunionen, och han lyckades att sända ur landet en hel bok om detta ämne. Den har nu publicerats av Amnesty International.

Vid en presskonferens, som Sacharov kallat till då alla hans närmaste medarbetare var dömda, satt vid hans sida som en ny medlem av Helsingforskommittén en välkänd vetenskapsman. Denne man hade redan berövats sitt arbete och sin ställning, men frihetens sak kan inte stoppas.

Vad får sovjetregeringen att göra sig förhatlig i en hel världs ögon genom att döma oskyldiga människor? Svaret är att den lever i en dödlig skräck för att dö, sedan den har förlorat all moralisk och ideell motivation för sina handlingar.

Hjärtat är redan dött. För en tid sedan besöktes jag av förutvarande militärtekniske rådgivaren till politbyrån Igor Glagolev. Han berättade för mig att endast en gång i Sovjetunionens historia har regeringen minskat landets militära styrka. Det var under Chrusjtjov, och det berodde på att Chrusjtjov trodde att kommunismen kunde vinna genom sin ideologi. "Vi ska begrava er", sade han i Amerika. Idag är det kommunismen, som ligger begravd öster om järnridån.

De ålderstigna männen i Kreml är rädda. Trots all sin makt fruktar de några hundra människor i trånga våningar och i läger i Sibirien.

När konsten är farlig

Ytligt sett kan det tyckas märkligt att så många av Rysslands frihetskämpar är vetenskapsmän och konstnärer. Det är inte politiker och ekonomer, jurister och ingenjörer, som har tagit upp kampen för friheten. Man skulle ju kunna tro att dessa det praktiska livets män skulle vara mera lämpade och ha större möjligheter att vända utvecklingen i ett land mot demokrati än fysiker och poeter.

Men då erinrar man sig att det som måste bekämpas i Ryssland är *lögnen*. Vilka är det i första hand som genom sin utbildning har lärt sig att söka sanningen? Det är, fast på olika vägar, vetenskapsmannen och konstnären. Därför är det naturligt att dessa intellektuella har gått i bräschen för frihet i Sovjetunionen och att de gör det inte med bomber, utan med böcker i sina händer.

I sitt nobeltal anger Solzjenitsyn ytterligare ett skäl när det gäller konstnärerna. "Vem skapar åt mänskligheten ett enhetligt värdesystem — för brott och goda gärningar, för det otillåtliga och det tillåtliga...? Vem inriktar vreden inte mot det närmare utan mot det fruktansvärdare...? Här står propaganda och tvång och vetenskaplig bevisning maktlösa. Men det finns dessbättre ett sådant redskap! Det är konsten. Det är litteraturen."

Naturligtvis finns det konst som inte engagerar sig i

gott eller ont, i frihet eller tyranni eller i någon av livets stora frågor. Mycken konst, ja, den mesta konsten är ren estetik, som försöker göra intryck genom skönheten i själva formen. Matisse, formens store mästare, sade en gång: "En målning ska vara som en bekväm länstol att sjunka ner i." Hans landsman Bonnard befolkar sina franska landskap och småborgerliga interiörer med fridsamma människor som ägnar sig åt vardagliga sysslor, att duka bordet eller läsa tidningen vid en kopp kaffe. De kan diskutera världsliga småproblem i timmar men vill inte störas av djupare frågor om livets mening.

Raka motsatsen till dessa franska konstnärer är ikonmålarna i Östeuropa. Deras ovanliga, mäktiga konst uppstod under den så kallade 'mörka' medeltiden, i klostren. Syftet var att ingjuta tro. I Nidarosdomen i Trondheim finns en ikon som är känd under namnet *Frälsaren med det våta skägget* — genomdränkt av blod och svett när han bär sitt kors! Konventionell konstkritik kan aldrig helt analysera dess monumentala kraft. Allt effektsökeri har medvetet lagts åt sidan: huvudet är placerat strängt frontalt i bildytan, ingen min eller anspänning rubbar linjerna i ansiktet som lugnt är vänt rakt mot oss, färgerna är enkla och utan kontraster — rött, gult, brunviolett.

Vem är konstnären bakom denna ikon? Det vet vi inte. Ikonen är inte uttryck för en målares personlighet. Konstnären försvinner bakom bilden. Han träder tillbaka för någon större — Gud, den Evige och Hemlighetsfulle, som här framställes. Den verkliga konstnären är han som här avbildas, Jesus Kristus på sin väg till Golgata.

Kraften hos ikonerna kommer av förpliktelsen hos de män som målade dem. De var inte först och främst

konstnärer, de var munkar. Den störste av dem alla, Rubljov — det är efter honom som ikongalleriet i Moskva fått sitt namn — sov aldrig i liggande ställning. För att lära sig bättre känna Kristi lidande tillbragte han nätterna i sittande ställning med ett par av honom själv förfärdigade kryckor under armarna för att inte falla framåt under sömnen.

Detta var det medeltida Ryssland. Finns det någon motsvarighet i vår tid? Den franske målaren Georges Rouault har kallats vår tids målade munk. Han yttrade en gång: "Jag hör inte hemma i vår tid, jag hör hemma i medeltiden." Som fjortonåring började han arbeta i en glasmåleriverkstad och tillägnade sig en teknik som inte har förändrats sedan 1100-talet. Senare överförde han glasmåleriformen till oljemåleriet. Hans syfte var att säga sina medmänniskor något som länge hade förtigits. Han utgick från en diktarväs yttrande: "Konsten är en av de krafter som har fördärvat fantasin genom att säga att det onda är vackert. Konsten måste bli en av de krafter som helar fantasin; den måste säga att det onda är fult."

Under första hälften av sin karriär målade Rouault synden, syndafallet och det onda. Den senare delen av sitt liv målade han försoningen, förlåtelsen, nåden.

Han bröt med sin tids trend, och han gjorde denna brytning ännu mera tydlig genom att utställa sina verk tillsammans med de mest radikala av sina samtida, *Les Fauves* — 'vilddjuren'. Munch bröt också med de förhärskande tendenserna fast på ett mycket annorlunda sätt. Han målade människor i drifternas våld i en tid då samhällets officiella hyckleri undertryckte det erotiska. Nu är det på modet att förtränga längtan efter tro, och vi behöver en konst som Rouaults som ger uttryck för en tro.

Jag har försökt att göra detta. Jag gjorde det vid festivalen i Bergen häromåret, där programmet beskrev min utställning som "sjuttio bilder om människosinnet och de mäktiga krafter som binder eller frigör personligheten".

Morgenbladets kritiker skrev:

"Bertolt Brecht och Victor Sparre firas i Bergens festspel i år. Den ene är skådespelsförfattare, den andre en fantasirik målare. Konstellationen är intressant. Den gemensamma nämnaren är att båda konstnärerna brinner för en sak, identifierar sig med den och kämpar med konsten som vapen. Ligger häri en fara för att konsten kan bli programmatisk? Otvivelaktigt — det händer dem båda då och då. Men det är ett ringa pris att betala för den stora klarhet som utkristalliseras.

Vi ska inte pressa jämförelsen mellan marxisten Brecht och den kristne frihetskämpen Victor Sparre, men det finns värden hos båda som är eviga och höjda över politiska åskådningar."

Det finns emellertid en avgörande skillnad mellan Brecht och mig. Vi har det gemensamt att vi är förpliktade konstnärer. Men Brecht proklamerar en speciell samhällstyp. Det gör inte jag. Jag försöker att försvara individens rätt att vara sig själv. Det är skälet till att jag så ofta målar en clown, vilkens enda synd är att vara annorlunda — att tänka annorlunda — i en värld som blir mer och mer likriktad och byråkratisk i både öst och väst.

Vi konstnärer är en utvald grupp i dagens värld. Oss har förunnats en makt att frigöra människor. Konsten kan vara det sista värdet för individen mot de väldiga krafter som försöker att likrikta oss.

I det moderna Ryssland har det ibland sett ut som

om konsten ensam har lämnats kvar att motstå tyranniet. Författare har blivit ett dödligare hot mot regimen än terrorister. När vapen smugglats in i ett läger till en rysk frihetskämpe, är det inte gevär utan en roman eller en diktsamling eller en bibel. De oliktkändes rörelse har slagit rot delvis därför att marken har beretts av Pasternaks, Solzjenitsyns och Mandelsjtams böcker och sådana dikter som Anna Achmatovas:

De förde bort dig i gryningen.
Jag följde dig som till din grav.
Från sovrummet hördes barngråt
och ljuset vid ikonerna droppade.
Ikonens svalka på dina läppar
och kallsvetten på din panna—
skall jag aldrig glömma...

Stilla flyter stilla Don.
Månen kommer till stugan grå.

Stiger in med kepsen på.
Ser en skugga i en vrå.

Skuggan av en kvinna spröd,
övergiven, utan stöd.

Fängslad sonen. Mannen död.
Bed för mig i denna nöd.

Dom

Och ordet av sten har fallit
mot mitt ännu levande bröst.

Men jag var förberedd, jag
skall nog överleva det.

I dag skall så mycket ske:
jag skall ge minnet nådastöten,
min själ måste bli som sten,
jag skall lära mig leva igen.

Men sommarens heta vindsus
är som en fest därute.
Jag har anat det mycket länge:
en ljus dag och ett öde hus.
Sommaren 1939

Jag har sett ansikten förtäras,
hur skräcken skymtar under ögonlocken,
hur plågan ristar människornas kinder
som vore de kilskriftssidor,
hur blonda eller svarta lockar
försilvrats över en natt, hur leenden
förtvinar på ödmjuka läppar och skräcken
fladdrar till i ett förtorkat skratt.
Jag ber — och inte endast för
mig själv — utan också för alla som stod där
i den bitande kölden och i julihettan
vid den bländröda muren.

Och om man en gång vill resa
en staty över mig i mitt land

så ger jag tillstånd till det —
fast på ett villkor: att den inte

ställs upp vid havet där jag föddes
(mitt sista band med det är avklippt)

eller vid stubben i Tsarernas park
där en otröstlig skugga söker mig

utan här, där jag köade i trehundra timmar
timmar
vid dörrar som aldrig slogs upp.

Ur diktsamlingen REKVIEM.

(som ingår i *Ett poem utan hjälte och andra dikter av Anna Achmatova*, i urval och tolkning av Hans Björkegren, Stockholm 1978).

Under Finlands vinterkrig 1939-1940, när det finska folket under oerhörda offer utkämpade sin hjältemodiga försvarsstrid mot den mångdubbelt överlägsne sovjetryske angriparen, komponerade min finska kollega professor Lennart Segerstråle sitt stora verk *Finlandiafreskerna*, som han utförde 1943 i Finlands Bank i Helsingfors. De båda monumentala målningarna *Finland vaknar* och *Finland bygger* skildrar kampen mot mörkret i alla dess former, yttre fiender såväl som inre, vilken spränger det onda och genom offret för att behålla friheten öppnar vägen till ljus och försoning. Hans tema utvecklades under intryck av världshändelserna och av Sibelius Finlandiamusik.

Naturen hade utrustat Segerstråle med en högrest gestalt, och hans hjärta brann för medmänniskorna. Han var ursprungligen jägmästare men kände alltmer konsten som sin kallelse. Som målare av monumentalt format vann Segerstråle sina landsmäns uppskattning.

Vid över åttio års ålder utställde han fyrtiotvå stora oljemålningar, som han hade fullbordat under de föregående ett och ett halvt åren. Hans tema är, skrev *Helsingin Sanomat*, "två revolutioner — materialismens revolution, som tränger in i alla länder, och andens revolution". *Uusi Suomis* unge reporter förklarade:

"Segerstråles utställning är inte retrospektiv utan framåtskådande. Han tar klar ideologisk ställning, för ljuset mot mörkret, för det goda mot det onda."

När Segerstråle år 1975 vigdes till den sista vilan vid jordfästningen i Borgå domkyrka, var den stora medeltida kyrkobyggnaden fylld till sista plats.

Min väns namn är symboliskt för hans segervilja och strålände tro på Guds kallelse till nytt liv i människor, en linje som är genomgående i hans konstnärskap. Typiskt för honom var att han alltid bar en heraldisk kravattnål, ett kännemärke för ett fosterländskt förbund som stärkte hemmafronten och bistod de stupades familjer, vilken organisation förbjöds efter 1945. "Hur mycket det än är förbjudet", sade han en gång till mig, "kommer jag att bära detta märke."

Ett annat yttrande av Lennart Segerstråle har etsat sig in i mitt minne som vore det inhugget i sten:

"Vi måste skapa en konst som är farlig för det onda."

En sinnets och hjärtats revolution

När Solzjenitsyn frågade vad som fick mig att arbeta så ihärdigt för hans folks frihet, svarade jag: "Därför att jag tror att trons pånyttfödelse ska komma från dem som har lidit mest."

Senare skrev jag till honom ett fullständigare svar på hans fråga, ty även om det som jag hade sagt var sant, var det likväl inte hela sanningen. För det fordras att jag berättar en del av mitt livs historia, mina ansträngningar att uppnå självständighet som konstnär och som människa, min erfarenhet under det korta norska kriget och den långvariga ockupationen och inte minst de intryck som min far och mor har gjort på mig. Ty allt detta hade lett mig till samma tro som jag senare fann att så många ryska dissidenter omfattade, nämligen att inre frihet kommer av att följa sin egen inre övertygelse vad det än innebär — och att, när man gör det, sker nyskapande ting.

Jag kom till världen simmande, sprattlande som en fisk. Jag föddes med segerhuva över pannan, och därför fick jag namnet Victor (segrare) vid dopet. Men mor bad att mina segrar i livet inte skulle vinnas lättvindigt. Hon har blivit bönhörd.

Mor talade ofta om en "syttende mai" vid sekelskiftet, då hon och hennes bröder gick i spetsen för stans demonstrationståg och bar den illegala norska flaggan i stället för unionsflaggan som symboliserade

Norges påtvingade union med Sverige. Hon ville hålla i flaggans tofs för att visa sin entusiasm för Norges oberoende. Men då hon bara var en liten flicka, kunde hon inte nå upp till tofsen. Därför fäste hon ett snöre vid tofsen och höll i det.

Hela livet var hon entusiastisk för vår store frihetskald, Henrik Wergeland. En dag när jag kom hem från skolan fann jag huset tomt. Men — hördes det inte ett stigande och fallande mummel från övervåningen? Jag följde ljudet och där, mitt bland obäddade sänger, stod mor med tårar i ögonen och reciterade Wergeland.

Hennes far var stortingsledamot för Bergen. Han var 'framstegsman' vid en tidpunkt då det fordrades mod att få den etiketten på sig. 1880 slungade han ut i stortinget att han var darwinist och fritänkare. Men om han revolterade mot samhällets religion, gjorde mor uppror mot hans irreligiositet. Hon började snart ett nästan desperat sökande efter Gud som fortsatte under årtionden.

Min far var bibliotekarie till yrket, en vidsynt demokrat och kulturpersonlighet. Han var älskvärd men utan fruktan. En gång höll hamnarbetarna strejkmöte i hans bibliotek. Den kommunistiska fraktionen anlände först, och de låste de övriga ute. Vaktmästaren som försökte öppna dörrarna slogs ned.

Far gick resolut in i salen och upp på talarstolen. Han hälsade männen välkomna och började tala om litteraturens betydelse för arbetarklassen. Efter fyrtiofem minuter slutade han sitt föredrag med att säga: "Mina herrar, jag hoppas att jag ska få hälsa er alla välkomna tillbaka hit som låntagare. Nu tror jag att min fru väntar på mig med middagen och nu vill jag gå hem."

Ledaren för den kommunistiska gruppen föreslog att mötet skulle ajourneras, och alla gick lugnt därifrån.

Far älskade unga människor, och han lärde dem att tänka, diskutera och studera. Några av hans unga vänner blev politiker, däribland socialdemokraten Aase Lionæs, den första kvinnliga ordföranden i Norges Storting och för den norska nobelkommitten.

Far samlade gamla visor från Bergen och sjöng dem till eget ackompanjemang på gitarr. Han utgav tusentals av dem, en del med illustrationer av mor. För en klagovisa om otrohet och övergivande använde hon reproduktioner av medeltida helvetesmålningar. Dessa framställningar fångslade mig och fick mig att göra mina första teckningar, som var våldsamma och skräckinjagande. Jag gjorde många sådana på stora pappersark, som jag frikostigt försågs med. Oftast använde jag en kopiepenna, och man kunde spotta på spetsen så att den slirade runt med skrämmande resultat. Teckningarna samlades omsorgsfullt på botten av en väldig renässansbyrå. Mina systrar har alltjämt byrån men låset på lådan fastnade när den sista bilden lades ner. Ingen har sedan brutit upp låset för att komma åt infernot därinne.

För att främja mitt intresse för konst hade far med sig hem en stor, vackert inbunden bok. Utan att säga något ställde han den i bokhyllan. Det var det första större verket om Edvard Munch, som med sin konst då chockerade många människor. Jag kastade mig över det och studerade bilderna om och om igen. Om jag skulle bli målare, skulle det bli på samma sätt som Munch — ingenting mindre.

När jag kom från ett sådant hem, fick jag utstå åtskilligt av pojkarna i grannskapet. De flesta av dem

var söner till arbetare och hantverkare. Vi byggde kojor, knyckte äpplen och utforskade avloppsledningar tillsammans, men när de sade att min far var högerman, använde jag knytnävarna för att motbevisa det. I själva verket röstade han med liberalerna.

När jag var fjorton år hände något märkligt min mor. Hon som då var i femtioårsåldern, gick till ett av Oxfordgruppen, numera Moralisk upprustning, anordnat möte och fann där en tro så stark att hon sedan dess aldrig har tvekat. Hennes långa sökande efter Gud hade nått sitt mål. Kort därefter inbjöd hon min äldre bror Waldemar, som studerade musik för att bli pianist, till ett möte på ett fjällhotell. Då han inte ville förlora någon tid, kom han lastad med noter. Han fick inte användning för dem.

När han kom hem, sade han till mig: "Jag vill tala med dig." Jag bara gapade av förvåning. Enligt en skriftlig överenskommelse hade vi inte talat med varandra på två år fastän vi delade rum. Tidigare hade han kallat sig själv för kejsare och mig för slav och jämt slagit mig med en käpp. Och nu ville han inte bara tala med mig utan be om förlåtelse, något ovanligt för en kejsare. Vi blev och har förblivit verkliga bröder sedan dess.

Många norska familjer hade liknande erfarenheter. Det blev plötsligt nästan modernt att "förvandlas", ett mode som emellertid hade sitt pris, eftersom det innebar att bryta med det onda. Det begicks alla slags misstag, av naivitet och entusiasm, men det hände alltid saker och ting kring de nyförvandlade som gav hopp om att världen kunde bli en bättre plats att leva i.

Det mest slående var enkelheten. Om vi ville att världen skulle bli bättre, måste människor först bli

bättre. Gud hade en plan efter vilken vi skulle ordna våra liv. Att rensa upp allting som var fel i våra egna liv, så att Gud kunde ta sin boning i oss och leda oss.

I mitt eget liv kom det till ett avgörande ögonblick när jag var sjutton år. På en liten plats fem mil från Oslo, i en sal för knappt hundra människor, reste jag mig upp och sade: "Jag ger mitt liv till Gud." Föga insåg jag att de orden slutligen skulle föra mig till Moskva.

Under tiden gav man mig en hård dust vid konstakademien i Oslo. Där var det inne att kalla sig marxist. Mina studiekamrater tyckte att det var "deilig" att se hammaren och skäran framför konstnärernas hus. Toppeleven i min första årskurs, som jag sett upp till med respektfylld beundran, spottade en dag på mig och väste: "Du din kristne djävul!" Det var en god träning. Ingen kan bli en betydande konstnär, förrän han har lärt sig att stå ensam för vad han tror på. Inte heller kan han effektivt bekämpa det onda.

Vår familj utövade vid denna tidpunkt många märkliga aktiviteter. Ett helt år genomfördes en regelrätt gatumission med vår lilla våning som högkvarter. Vi tog hand om alkoholister och vagabonder på gatorna och gav dem mat och en bädd för natten. En student som arbetade med oss är i dag ledare för vår största institution för att bota alkoholism och narkotikamissbruk.

Det var Carl J. Hambro, talman i det norska stortinget och ordförande för generalförsamlingen i Nationernas Förbund, som hade satt i gång allt detta. 1934 inbjöd han 120 av sina vänner, däribland ledande politiker, författare och intellektuella, att möta Oxfordgruppen. Han väntade sig att trettio eller fyrtio skulle komma. I själva verket kom tolv hundra

människor och knappast någon enda blev oberörd. Inflytandet på några av Norges ledande personligheter skulle visa sig få avgörande betydelse under krigsåren.

En av våra främsta poeter, Alf Larsen, berättade för mig många år efteråt hur hopplöst naiv han fann Oxfordgruppen. Själv var han antroposof. Men en sak hade gjort ett outplånligt intryck på honom, förändringen i romanförfattaren Ronald Fangen. Larsen sade att Fangen hade varit Norges otrevligaste människa men att han hade förvandlats. Fangen skrev den första norska boken om Oxfordgruppen med titeln *En kristen världsrevolution*.

Under de följande åren var Fangen en av dem som försökte väcka vårt pacifistiska land inför det fruktansvärda hotet från nazismen. 1938 for han som en kristen Demosthenes fram och tillbaka genom Norge och varnade oss för den nya hedendomen som var på framryckning. Han röntede det öde som ofta drabbar profeter: strax efter tyskarnas inmarsch blev han kastad i fängelse. Det var första gången som jag såg exempel på det förhållande som vi upplever i Ryssland idag, nämligen att konstnärerna leder kampen mot tyranni och även använder sin konst i den kampen.

Arnulf Överland var en annan författare som gjorde detta. Diktaren som några år tidigare hade skrivit

*Stryk kristenkorset av ditt flag,
og heis det rent og rødt!*

/Stryk det kristna korset från din fana
och hissa den ren och rødt!/
riktade nu sin diktning mot nazisternas hakkors. I en dikt, som vid denna tid lästes över hela landet, varnade han oss

Du må ikke sove! Du må ikke sove!

och med ord, som idag skulle kunna tillämpas på vår hållning gentemot de förföljda i Sovjet, förebrådde han oss vårt bristande engagemang i kampen mot nazismen:

*Du må ikke tåle så inderlig vel
den urett som ikke rammer dig selv!*

*/Du bör inte så lätt acceptera
den orätt som inte drabbar dig!/
/*

I vår familj var vi pacifister. Jag skulle snart börja min militärtjänst, och jag ansökte om att få göra vapenfri tjänst. Regeringen hade också, som då var vanligt bland europeiska socialister, starka pacifistiska sympatier och följaktligen hade den försummat vårt lands försvar. Men det fanns i arbetarrörelsen åtminstone ett undantag, Haakon Lie. Han hade återkommit från inbördeskriget i Spanien övertygad om att detta endast var ett förspel till Hitlers planer på att erövra hela Europa. Lie lät allmänheten få veta, att det inte fanns en enda luftvärnspjäs för Oslos försvar, och själv ställde han sig i spetsen för en privat insamling för att köpa en Boforskanon från Sverige. Men kriget utbröt innan kanonen hade levererats.

När slaget föll och tyskarna kastade sig över det nästan försvarslösa landet under de tidiga morgontimmarna den 9 april 1940, fanns det åtminstone en klartänkt hjärna. Under den morgonens förvirring, medan stortinget fortsatte debatten som pågått hela natten om vår bristande beredskap, ringde Carl Hambro till järnvägen och beordrade ett specialtåg. Han fick den kungliga familjen ombord på tåget. Sedan sände han hem stortingsledamöterna att hämta sina väskor och fick dem också på tåget, som avgick

strax innan de tyska invasionsstyrkorna hann fram.

Vidare yrkade Hambro vid ett sista sammanträde med stortinget i den lilla staden Elverum, dit tåget hade fört dem, att regeringen skulle få fullmakt att utanför Norges gränser leda landet under kriget. Denna åtgärd visade sig vara av största betydelse under åren som följde, ty därigenom legaliserades både den norska regeringen och den norska motståndsrörelsen.

Min egen reaktion på invasionen var omedelbar och helt skild från mina teorier. Mitt land hade brutalt anfällits, och en förrädare, Vidkun Quisling, hade proklamerat sig själv som ledare för en olaglig regering. Jag anmälde mig som menig soldat hos våra trupper i det centrala Norge.

Min krigstjänst, på ett lasaretsfartyg nära Åndalsnes, var kort och blodig. Det första liket låg naket på ett lastflak sent en natt, klart att bäras ombord. Det var en ljushårig pojke, avtvättad och likblek, med ett väldigt sår tvärsöver bröstkorgen som hade täckts med plåster.

Följande dag strömmade sårade engelsmän ombord för att föras till sjukhuset i Ålesund. Krigsvana cockneys kravlade sig över relingen i sina bandage och trasor. De som hade förlorat sina ben hävde sig över landgången med armarna. Ett bylte av bandage, ett människohuvud, lutade sig nästan ömt mot mitt öra. Det var resterna av en människa, som jag bar på min rygg.

När fartyget trots sina Röda Kors-beteckningar bombades, blev fyra metallsplitter från Krupp en bestående del av min kropp.

De nazistiska erövrarna visade snart sitt rätta ansikte som ockupationsmakt, och skiljelinjen mellan patriot och medlöpare drogs snabbt upp. Vi kallade den

”isfronten”. Vi såg på en norsk nazist eller en tysk som om de inte existerade.

Fastän vi norrmän betraktar oss själva som obotliga individualister, överlevde vi ockupationen tack vare en fullständig solidaritet. När det kom besked från motståndsrörelsens ledning, lydde vi, fast ingen visste ledarnas namn. När det viskades, ”Gå inte till biografen”, gick vi inte dit. När en quislingpräst predikade, hade han två eller tre åhörare, medan kyrkorna i närheten var överfulla. Och när nya professorer installerades i konstakademin, slöt sig studenterna samman och bildade en hemlig illegal akademi.

Jag blev medlem av den militära delen av motståndsrörelsen. En gång mot krigets slut fick min grupp till uppgift att sätta upp anslag, tryckta i England, som varnade quislingar för att använda sina vapen mot sina egna landsmän. I ett anfall av övermod beslöt två av oss att klistra upp ett anslag på glasdörrarna till Quislings ungdomsförbunds högkvarter. Ingen av oss upptäckte en vakt som stod innanför dörrarna. Plötsligt bländades vi av ett skarpt sken rakt i ansiktet. Vi flydde åt vart sitt håll. Vakten öppnade eld mot mig, så nära och i så snabb följd att kulorna tycktes skära ut min figur i luften. Avstod han medvetet från att träffa mig?

Just då kom en spårvagn runt hörnet och jag hoppade på den och undkom. Under de närmaste timmarna var min kropp som ett skälvande gelé. Jag kunde inte kontrollera mina knän och märkligt nog inte heller min tunga.

Vid ett tillfälle under ockupationen kallades jag till justitiedepartementet. Där påstod man att man hade definitiva bevis för att min far hade varit halvjude. Nu var det min sak att bevisa att min familj var oskyl-

dig. Användningen av ordet "oskyldig" gjorde mig rasande, och jag röt till den kvinnliga förhørsledaren, en gammal häxa med ett stort Quislings partimärke: "Jag är *skyldig!* Skyldig till att vara jude. Skyldig till att vara arab. Skyldig till att vara neger. Skyldig till att vara vit. Jag är skyldig till att vara människa."

Hon stirrade bestört på mig och lät mig gå. Vi hörde aldrig mera något om att vara judar. Händelsen övertygade mig om något som jag senare har fått bekräftat i Ryssland, nämligen att funktionärer i diktaturstaterna ofta kan sättas på plats genom ett fast uppträdande och att det vanligen är det bästa sättet att handskas med dem.

Nazismens väsen av verklig ondska insåg man troligen bättre i Norge än i något annat ockuperat land. Hitler uppfattades som en psykopat, men den mörka sidan av hans väsen gick djupare än så. Under de tidiga åren i Wien experimenterade han med kaktusgifter för att få ockulta kunskaper, och han deltog i svarta mässor. De fyrtio grundarna av det politiska parti, som förde fram honom i offentlighetens ljus, kom alla från ett hemligt och inflytelserikt ockult samfund, Thule-sällskapet, som många ledande tyskar tillhörde. Hitler trodde att han var ledd av demoniska krafter och såg sig själv som Antikrist.

Akershus fästning i Oslo övertogs från tyskarna utan strid dagen innan kriget slutade i Europa. Den norska styrkan var på nittio man, och jag var en av dem. Utrustade med mausexgevär stod en kamrat och jag vakt utanför kommendantens hus. Kommendanten som just hade överlämnat slottet var en vänlig småväxt österrikare, i det civila musikkritiker. Han steg artigt fram och gav oss nycklarna till sitt tidigare residens.

Kort efter krigets slut lämnade jag med tacksamhet in mina vapen och återgick till mitt arbete som målare. I början kom framgången förvånansvärt lätt. I september 1945 debuterade jag med en utställning i Oslo. I mina målningar omväxlade det erotiska och det religiösa. Ibland fanns båda motiven i samma bild. På vernissagen stod den legendariske kongsamlaren och finansmannen Rolf Stenersen, en vän till Edvard Munch, mitt på golvet och sade: "Jag tar den — och den — och den." De tre största målningarna gick till hans Akerssamling, som han sedermera donerade till Oslo stad.

Det var som en soluppgång. Folk började känna igen mig på gatan. Jag började frekventera det fashionabla Theatercafeet och blev bekant med kyparna. En eftermiddag svänger jag in genom glasdörren och promenerar fram mot konstnärernas bord. Då händer katastrofen.

En kraftig skulptör reser sig, pekar på mig med ett ostadigt finger och dundrar ut över restaurangen: "Här kommer den äcklige målaren som horar med Jesus i sina tavlor. Kommer du hit, så ska jag klippa till dig."

Först var jag böjd för att avfärda det hela som fyllesnack. Men orden trängde rakt in i mig. Och de fastnade. Jag måste medge att den berusade hade rätt.

Jag satte mig ner för att tänka över detta, och jag kom fram till ett orubbligt beslut: Vad det än måtte innebära, var det viktigaste för mig att tjäna Gud och inte att bli en stor konstnär.

Det var ett kostsamt beslut. Som jag senare berättade för Solzjenitsyn rörde jag inte en målarpensel på två år. Under dessa år lärde jag något av konsten att skapa i människor, i människors liv och karaktär, i

stället för på målarduken, och det är en konst utan vilken jag senare skulle ha varit till mycket mindre nytta för mina ryska vänner.

Först for jag till Schweiz där det pågick en stor konferens för moralisk upprustning. I atmosfären vid en sådan samling, bland människor som liksom jag var sökare, hoppades jag att få klarhet om vilken min särskilda insats för världen kunde vara. Detta ledde till att jag fick göra en rad resor till nära och fjärran länder — Tyskland, Indien, Sydamerika — alltid som en lem i ett arbetslag, alltid med målet att inte framhäva sin egen personlighet utan att hjälpa andra att samverka med den gudomliga handen i tillvaron.

En av mina bohemiska vänner avundades mig mina utlandsresor med MRA: "Kan du inte skaffa mig ett sådant jobb?" Jag förklarade för honom att i ett sådant arbete lever man på ungefär samma sätt som en medeltida tiggarmunk: man äger ingenting, man lever på vad man får, man bor där man erbjudes en bädd för natten, och man avhåller sig fullständigt från alkohol, tobak och kvinnor. På den tiden hörde det också till reglerna att klä sig som en engelsman i varje detalj ända ner till de välputsade skorna! Min väns intresse svalnade hastigt.

Ingen av mina konstnärskolleger kunde begripa vad det var jag höll på med. En av mina vänner fick höra anmärkningen: "Det är synd! Vi hade två stora konstnärstalanger i Norge. Den ene håller på att supa ihjäl sig, och den andre har gått in i MRA."

Men jag hade inte gått in i en rörelse eller en organisation. Jag hade funnit ett nytt liv, som konstnär och som människa. I grunden var det ett anarkistiskt livsätt, eftersom regler är överflödiga när människor lever öppet och har total omsorg om varandra. Det var

ett liv i frihet, lett av en osynlig mystisk kraft, den helige Ande. Var och en av oss och alla tillsammans följde den inre rösten, utan fasta anställningar, utan löner, och utan trycket av yttre befallningar.

Idealistiska rörelser har ett typiskt utvecklingsmönster. Det som börjar som något befriande nytt och levande blir stelt och dött bakom teorins och organisationens fängelsegaller. Frank Buchman brukade skaka på huvudet när någon alltför definitivt ville fastslå vad MRA är. Låt det vara en sjö där en elefant kan simma och ett lamm kan vada, sade han.

Naturligtvis fanns också där korpralsämnena som ville drillas i vad de trodde vara MRA:s ideologi. Men även de hjälpte individen att finna sin livsväg genom att lära honom att sätta sig till motvärn. För mig var MRA alltid en skola i att stå på egna ben, att inte stödja sig på andra människor utan att nå fram till den fasta verkligheten som är över oss alla.

Åren "on the road" var en utomordentlig skolning. Vi steg vanligen upp klockan fem på morgonen för en timmes stilla stund med bön och meditation, och vi kom sällan i säng före klockan tolv på natten. Alltid måste vi vara redo att träffa människor eller hålla ett kort anförande om världens behov och vad Gud kallar människor att göra. Ens tankar fick gå snabbt som blixten och man fick välja ord och uttryck som gick fram till åhörarna vare sig de var politiker eller hamnarbetare. Jag var ingen lätt elev, jag knotade ofta, men så kom glädjen över att arbeta i ett osjälviskt kollektiv.

En av mina resor gick till Amerika. När jag var där höll den katolske teologen Fulton Sheen, som senare blev kardinal, en föredragsserie i TV om tron. Han gav vad som för mig då var en helt ny syn på Ryss-

lands framtid. Han sade ungefär så här: "Här i väst har vi en Kristus utan lidande och kors. I öst har de lidande och offer utan rättigheten att ha en tro. I framtiden blir det lättare för dem som har lidit att finna vägen tillbaka till den sanna tron."

Sheen var framsynt. Sedan dess har vi sett den häpnadsväckande uppblomstringen av den kristna tron i Ryssland.

Frank Buchman talade också ofta om de kommunistiska länderna, särskilt med sina närmaste medarbetare. Han hade samma uppfattning som Fulton Sheen och återkom ständigt till temat att det var bland de lidande i Ryssland som tron i framtiden skulle finna sin bördigaste jordmån.

1949 uppmuntrade han tre av oss att delta i en kommunistisk ungdomsfestival i Budapest. Det var en skakande upplevelse. Vi mötte vad som tycktes oss vara en sinnessjuk entusiasm för en brutal diktatur. Var entusiasmen verklig eller regisserad?

I Budapests majestätiska operahus uppförde Bolshojbaletten en balett som bygger på Delacroix målning *På barrikaderna*. I slutscenen skriker under intensiv tystnad hela truppen steg för steg ända fram till rampen. Plötsligt höjer ballerinan den röda fanan och ropar med sina lungors fulla kraft: "Stalin!" Alla i publiken reser sig omedelbart och skriker tillbaka: "Stalin! Stalin!" De fortsätter med: "Rakosi! Rakosi!" Den ungerske diktatorn stod i sin hedersloge och mottog hyllningarna. Vid samma tid torterades efter vad vi nu vet ärkebiskop Mindszenty i en annan byggnad inte långt från operan.

Det hölls en jätteparad genom stan med festivalens tiotusen "fredsdelegater", däribland fyra hundra kinesiska soldater i full uniform, grekiska gerillasolda-

ter av båda könen och östtyska ungdomar med en fanborg som föga skilde sig från Hitlerjugend några år tidigare.

I den vackra staden vid Donau frågade vi oss hur människor frivilligt kunde applådera det råa våldet och diktaturen? Hur kunde de föga sig i ett likriktat tänkande?

Jag gick som i ett chocktillstånd efter återkomsten. Jag sade till Buchman: "Det som försiggår därborta är alltför mäktigt för att kunna stå emot. De kommer att vinna världen." De närvarande gapade. Men Franks ansikte lystes upp av ett leende. Det var tydligt att han inte höll med mig. Men det var inte förrän under det ungerska upproret 1956, när samma unga människor som hade ropat "Stalin" och "Rakosi", tog upp kampen för friheten, som jag helt återvann min tro på framtiden.

Under tiden hade jag återvänt till min gamla atelje på vinden i ett förfallet hus i Oslo och försökte göra come back som målare. Ensam och halvt bortglömd arbetade jag desperat för att vinna fotfäste.

En dag såg jag en flicka på andra sidan gatan. Impulsivt gick jag över och bad om tillåtelse att få måla henne. Två dagar senare kom Aase Marie till min atelje. Hon var nitton och hade haft en svår barndom. När hon berättade om sitt liv, brast hon i våldsam gråt och bekände att hon hyste djup bitterhet mot dem som uppfostrat henne tills hon från 16-årsåldern blev självförsörjande. Jag rådde henne till att hon skulle skriva ett brev och be om förlåtelse för sitt agg oberoende av hur mycket skäl hon tyckte sig ha för det. Aase Marie följde rådet och blev fri från sin börda. Men jag fick en känsla av att jag aldrig skulle kun-

na leva utan denna flicka!

Jag försökte vara förnuftig. Jag var tolv år äldre än hon, jag hade inga pengar och mina framtidsutsikter var ovissa. Jag hade sträckt ut handen och en liten fågel hade landat på mitt finger. Det kunde inte vara rätt att fånga den. Så vi bröt kontakten. Men ett år senare när Aase Marie var i Kalifornien började vi skriva till varandra igen.

1955 utlystes en riksomfattande tävling om nya glas-målningar till fönstren i den ärevördiga medeltida Stavanger domkyrka. De skulle ersätta de befintliga, som var gotiska kopior från sekelskiftet. Jag kastade mig över uppgiften, fastän glasmåleri var ett nytt område för mig. När jag till min förvåning fick höra i radio att mina förslag hade vunnit första pris, telegraferade jag till Kalifornien: "Aase Marie, vill du komma hem, så gifter vi oss."

Flickan som jag inte kunde leva utan, måtte ha känt detsamma, ty hon lämnade sin nya tillvaro i Amerika! Fem dagar efter det att hon hade landat i Norge, var vi gifta.

Stavanger gav mitt liv ett nytt mål. Det gjorde det möjligt för mig att förena de två huvudströmmarna i mitt liv: tro och konst. Här utförde jag den första i en serie på tjugo beställningar av kyrklig konst.

I slutet på 60-talet ombads jag ta emot en grupp på tio ryska konstnärer som var på rundresa i Västeuropa. De hade uttryckt önskemål om att få besöka ett norskt konstnärshem. Gruppen omfattade både målare och skulptörer, de var särskilt utvalda och kom från alla delar av Sovjetunionen.

KGB-männen, som åtföljde gruppen, såg inte någon risk med besöket i mitt hem, så de stannade kvar på sitt hotell. Jag höll en föreläsning för ryssarna om

mitt arbete och min tro, och jag talade om Solzjennitsyn, vars *En dag i Ivan Denisovitjs liv* jag hade läst. De gjorde få kommentarer, men när jag slutat mitt tal gav de mig en bok om rysk konst, och när jag talade om min senaste glasmålning, ett kyrkfönster i Hinna, var de genast ivriga att fara dit och se den.

Fönstret i Hinna skildrar Långfredagens kväll sedan Jesus hade tagits ned från korset. Korset är tomt men Jesu närvaro förnimmes alltjämt. Efter ryssarnas besök berättade prästen i Hinna att de hade tillbragt hela dagen i kyrkan och att de hade talat om att detta fönster hade gjort djupare intryck på dem än något annat som de hade sett i väst.

Kort efteråt fick jag min viktigaste beställning av kyrkokonst, korfönstret åt öster i *Ishavskatedralen* vid Tromsø, fyrtio mil norr om Polcirkeln — det var en reproduktion av detta fönster som jag senare tog med till Moskva.

Kyrkan består av en rad väldiga betongtrianglar, den ena efter den andra, som pekar rakt upp mot himmelen. Det östra fönstret i den sista triangeln liknar en väldig kil som tränger in i himlen. Vid fotändan framträder Adam och Eva mot ljuset som silhuetter i betong. I överdelen, i pilens spets, finns en mäktig hand som är öppen mot jorden, Guds hand som åter sträcker sig ner i historien. Tre strålar av gyllene ljus utgår från den. I mitten står Jesus, Världens ljus, med utsträckta armar. Mindre figurer visar vad vi tillfogar honom och varandra: sorg, elände, död.

När jag arbetade med denna glasmålning, hade jag känslan av att vi inte lever i tiden efter Kristus utan i tiden före Kristi återkomst till jorden.

Några mil från Norges nordöstra gräns ligger Kola-halvön. Här har Sovjetunionen byggt "världen störs-

ta militära bas". Den fasta styrkan på Kolahalvön består av två mekaniserade divisioner på 14 000 man vardera, 266 medeltunga stridsvagnar, en artilleribrigad, en raketbrigad, ett luftvärnsregemente och ett marininfanteriregemente på 2 000 man. Söder om Murmansk finns två baser för medeldistansraketer. Vidare finns sjutton flygbaser färdiga att ta emot förstärkningar.

Den sovjetiska nordflottan har sina baser på Kola med omkring 200 fartyg och 340 flygplan. Sjuttio procent av ryssarnas strategiska ubåtar av Delta- och Yankee-klassen är stationerade här. Cirka hälften är utrustade med långdistansraketer som kan nå mål i USA från positioner i Barents hav.

Man behöver inte vara någon stor strateg för att inse, att detta gör havet längs Norges kuster till ett utomordentligt intressant område för båda supermakterna.

Det viktigaste örlogsfartyget, som är stationerat på Kolabasen, är atomkryssaren *Kirov*. Bortsett från hangarfartyg är *Kirov* med sina 32 000 ton det största marina överbattensfartyg som har byggts efter kriget. Svenska varv har för basen på Kola byggt världens största flytdocka. Den är tillräckligt stor för att tjäna *Kirovs* behov. Under transporten till Kola havererade flytdockan utanför norska kusten. Den reparerades på norska varv och är nu på plats vid den sovjetiska basen.

Från sin bas på Kola kan Sovjet kontrollera Nordatlanten. Där finns också en flotta av landstigningsbåtar, som Sovjet kan använda vid en militär operation mot Nordnorge.

Norge bygger sin säkerhetspolitik på alliansen i NATO. Trots att våra folkvalda har fastslagit, att

atomvapen inte får lagras på norsk mark i fredstid, kommer med jämna mellanrum starkt kritiska uttalanden från Moskva.

Vid en sammankomst i den norska PEN-klubben frågade jag författaren Aleksandr Zinovjev hur han bedömde våra möjligheter att stävja sovjetimperialismens expansion och försvara vår självständighet och en demokratisk livsform.

Zinovjev, som betraktas som en framstående logiker och före exilen var filosofiprofessor vid Moskvas universitet, svarade med att berätta en märklig irrationell historia. Under kriget var Zinovjev officer i Röda armén. Senare blev han pilot och kapten i flygvapnet, men i början av kriget var han befälhavare för en infanteriavdelning. Under hårda strider med tyskarna blev han tillsammans med cirka fyra hundra överlevande helt omringad av överlägsna fiendestyrkor. De ryska stridsvagnarna hade skjutits sönder och samman och ställningen var desperat. Soldaterna ropade: Läget är hopplöst. Vi måste kapitulera. — Men Zinovjev svarade: Läget är hopplöst. Vi kommer att dö. Därför måste vi kämpa. De som vill kapitulera, kan välja att stanna här. De som vill kämpa, följer mig.

Ungefär hälften av soldaterna, cirka två hundra man, följde Zinovjev. De satte bajonetterna på sina gevär och i den föråldrade stilen från första världskriget gick de till anfall rakt mot fiendens linjer.

Vad hände? Zinovjev och hans trupp kom tvärs igenom tyskarnas linjer utan att upptäcka en själ och blev alla räddade, medan de som stannade kvar för att kapitulera dödades av den tyska elden till sista man.

Zinovjev kan ännu inte i denna dag ge någon ratio-

nell förklaring till hur de kunde slippa igenom den tyska belägringen, men där i PEN-klubben klargjorde han för några av Norges mest kritiska pennor att kampen för frihet har en andlig grund. Om vi vill försvara humanismen och friheten, måste vi först övervinna fienden i oss själva, den fiende som vill intala oss att andlig styrka intet förmår mot materialism och atombomber.

Jag tänker åter tillbaka på den märkliga kyrkan som byggdes däruppe i Nordnorge. *Ishavskatedralen* är ju våldsamt överdimensionerad för att tjäna som församlingskyrka åt ett litet fiskarsamhälle. Men den har blivit som en fyrbåk för ett fritt folk som lever och bor där uppe vid Norra Ishavet.

Då jag arbetade med kompositionen av den stora glasmålningen, kände jag, att människor från hela världen skulle komma till denna kyrka vid Tromsö. Och jag ville att varje besökare skulle få se att han som var den första helt fria människan och som blev korsfäst, idag är på väg tillbaka till vår jord som en lysande kraft av ande och tro.

Lågan bärs vidare

1979 frigavs fem dissidenter ur fånglägren i Sovjet. Inför en häpen omvärld utväxlade den sovjetiska regeringen fem förkämpar för mänskliga rättigheter mot två av sina spioner, vilka hade gripits i USA och blivit dömda till långa fängelsestraff för sitt spioneri.

Tre av dessa fem medborgarrättskämpar är tidigare nämnda i denna bok, nämligen Aleksandr Ginzburg, Eduard Kuznetsov och Georgij Vins. Den sistnämnde avtjänade sitt andra fängelsestraff och var nära döden under det omänskliga arbetet i lägret, när fängelseledningen plötsligt utan någon förklaring till honom avskilde honom från de andra fångarna och satte honom på närande kost. Det visade sig senare att det var två månader före utväxlingen till USA, som Vins alltså inte visste om. Men sovjetmyndigheterna ville tydligen försöka undanröja de mest påtagliga spåren hos fången av behandlingen i arbetslägret, innan han släpptes till väst.

De övriga utväxlade fångarna var piloten Mark Dymsjits och historikern Valentin Moroz. Dymsjits var dömd för att han tillsammans med Kuznetsovs grupp hade planlagt att stjäla ett sovjetiskt flygplan för att fly till Sverige. Moroz var länge den främste förespråkaren för ett politiskt och kulturellt oberoende Ukraina. För denna övertygelse dömdes han till sammanlagt fjorton år i arbetsläger.

Vid ankomsten till USA förklarade Ginzburg, som var svårt medtagen efter att tre gånger ha avtjänat straff i arbetsläger: "Framför allt strävar vi efter ett samhälle som inte utgöres av 'homo sovjeticus'. Varje person måste vara en mänsklig varelse. Sedan kan detta medföra politiska förändringar. Det grundläggande är inte ett förmänskligande av regimen utan av människorna själva."

Ginzburgs uttalande förde mina tankar till den sena decemberkväll 1973, då jag satt tillsammans med en grupp dissidenter i Andrej Sacharovs hem i Moskva och denne på sitt försynta men övertygande sätt yttrade: "Den viktigaste delen av kampen för mänskliga rättigheter framöver blir att tillförsäkra individen dess rätt att ha en tro."

Den katolska kyrkan har under senare år engagerat sig starkt för de grundläggande mänskliga rättigheterna. Påven Johannes Paulus II, tidigare polsk kardinal under namnet Karol Wojtyla, har ställt kyrkan i främsta ledet när det gäller de fattigas och undertrycktas rättigheter i världen, och hans budskap har nått massorna inte bara i det traditionellt katolska Latinamerika utan också i det officiellt ateistiska Östeuropa.

När påven besökte sitt hemland Polen, mottogs han med stormande jubel av miljoner människor, som i en gigantisk men inofficiell folkomröstning gav sitt besked: hellre frihet under Gud än slaveri under Marx. Männen i Kreml fick se sin värsta mardröm bli verklighet, nämligen att arbetarna och de intellektuella förkämparna för de mänskliga rättigheterna tillsammans med kyrkan bildade en enad frihetsfront.

Kristider föder ibland stora ledare. Den troende elektrikern Lech Walesa, inspirerad av sin katolska

tro — han går regelbundet till mässan i kyrkan — och av arbetarnas försvarskommitté KOR, organiserade den fria fackföreningsrörelsen Solidaritet, till vilken miljoner polska arbetare har anslutit sig.

En fri fackförening, som är självständig i förhållande till partiapparaten, är en självmotsägelse i ett kommunistiskt samhälle. Men sovjetregimen har knappast någon möjlighet att omintetgöra det redan skedda i Polen. En så desperat handling som militär invasion skulle vara en konkursförklaring av hela sovjetsystemet. Kreml tycks först och främst inrikta sig på att förhindra en liknande utveckling i andra östeuropeiska länder inklusive Sovjet. Det finns dock tecken på att tiden löpt ifrån sovjetregimen. Fastän den ryska ortodoxa kyrkan inte har en självständig ledning på samma sätt som den katolska kyrkan i Polen, har det redan upprättats ett samarbete mellan troende och intellektuella i Sovjet, och trots myndigheternas brutala repression kan en demokratisk fackföreningsrörelse vara under utveckling också där. Initiativ i denna riktning har redan förekommit.

Sålunda kallades utlandsjournalisterna i Moskva till en presskonferens den 26 januari 1978, vid vilken en grupp arbetare meddelade att en oberoende facklig organisation, Fria fackföreningsunionen, hade bildats för att tillvarata arbetarnas ekonomiska och fackliga intressen och att fackföreningen vid bildandet hade 200 medlemmar och ytterligare ett hundra som hade ansökt om medlemskap. KGB slog till omedelbart, och inom några veckor hade ett 20-tal av fackföreningsunionens ledare spärrats in på mentalsjukhus eller i arbetsläger eller eliminerats på andra sätt. Bland de inspärrade på sinnessjukhus är Vladimir Klebanov och Jevgenij Nikolajev, och bland dem

som dömts till arbetsläger är Valentin Poplavskij.

Till det groteska i "proletariatets diktatur" hör bland annat att i det sovjetiska samhället behandlas bönder och arbetare sämst av alla, och de officiella fackföreningarna är verktyg åt statsmakten och har i praktiken fråntagit arbetarna varje möjlighet att kämpa för bättre villkor.

Regimen i Sovjet utnyttjar medvetet okunnigheten i väst om de sovjetiska arbetarnas levnadsförhållanden, men den lyckas dock inte att undertrycka all information. Samma dag som Internationella arbetsorganisationen (ILO) öppnade sin konferens i juni 1980 i Genève, blev det känt att en av grundarna av den fria fackföreningen SMOT i Leningrad hade arresterats. Hans namn är Vladimir Borisov, och han dömdes till förvisning, medan hans hustru dödades genom en som det antas av KGB arrangerad "bilolycka" i Moskva. Sovjetmyndigheternas behandling av Borisov föranledde skarpa protester vid ILO-konferensen från fackföreningsrepresentanterna i västvärlden. Idén om oberoende och demokratiska fackliga organisationer har såatts också i Sovjet och kan komma att mogna till skörd trots sovjetregimens skoningslösa undertryckningsåtgärder.

Runt omkring oss går gamla teorier i graven. Dogmer och doktriner, som länge har ansetts som självklara sanningar, mister sitt grepp om människorna, medan andra ideer kungöres med oväntad livskraft.

Plötsligt träder islam åter in på världsscenen som en betydelsefull faktor, efter det att de muslimska folken i århundraden har fått tåla förödmjukelse och förtryck. Bland Muhammeds efterföljare finns inte bara profeter och 'gudsmän' utan också statsmän och krigare. En skakad värld åser hur hat och förakt för

mycket i den västerländska kulturen bryter fram. Profetens söner förkastar delar av vår livsstil såsom vårt alkoholbruk, våra våldsfilmerna, vårt jeansmode, kvinnoemancipationen och dyrkan av sex. Men vem vill hävda att alkohol, dans och pornografi är nödvändiga beståndsdelar i vår västerländska kultur?

Västerlandet får nu i viss mån lida för sina tidigare försyndelser. Främst torde dock Sovjet ha orsak att frukta den vaknande islamska självkänslan. De muslimska folken i Sovjet utgör idag en femtedel av hela dess befolkning, och folkökningen är hos dem mycket starkare än hos deras ryska härskare. Det är betecknande att sovjetregimen under invasionen av Afghanistan måste byta ut trupper från Tadzjikistan och Uzbekistan mot soldater från andra delar av Sovjetunionen. Tadzjikerna och uzbekerna kunde befaras vägra strida mot sina muslimska trosfränder i Afghanistan. Många av dem var också ivriga att köpa exemplar av Koranen, som är en lika sällsynt bok i Sovjet som Bibeln.

En gemensam front mellan islam och kristendom mot gudlösheten och dess ideologier måste vara en skräckinjagande tanke för de ryska ledarna i Moskva. Tanken är emellertid inte helt främmande. Den islamska religionen rymmer i sig inslag av askes och kontemplation och kärlek till nästan. Nyligen uttalade kung Hassan av Marocko, som själv härstammar i rakt nedstigande led från ledaren för den sunnitiska riktningen, att islam och kristendomen har en gemensam roll att spela mot gudlösheten. Kung Hassan anbefaller därför en dialog mellan kristna och muslimer och förklarar att han har det största förtroende för påven Johannes Paulus II, vilken har "alla de kvaliteter som en stor ledare behöver och är en man som har

kommit i rätt tid”.

Utan grundläggande mänsklig frihet och rätt kan ett samhälle inte utvecklas. Sovjetstaten har blivit som en stor kräftsvulst, säger Solzjenitsyn. ”En kräftsvulst växer bara så länge som den är levande. Sovjetstaten måste växa eller dö.”

General Petro Grigorenko besökte nyligen Skandinavien. Han var en av de generaler i Sovjet som fick flest utmärkelser för sina insatser i kriget mot Hitler. Vid Grigorenkos stab fanns en politisk kommissarie som hette Leonid Brezjnev. Brezjnev satt i trygghet bakom linjerna och bevakade människors lojalitet mot Stalin men kom aldrig i närheten av själva fronten. Grigorenko kom i konflikt med sovjetregimen, när han tog ståndpunkt för mänskliga och nationella rättigheters tillämpning. Krimtatarerna, en folkgrupp som i århundraden bott på halvön Krim, deporterades av Stalin under andra världskriget till Sibirien. Grigorenko stödde deras krav på att få återvända till sina hemorter på Krim.

Grigorenko arresterades och inspärrades på sinnessjukhus. Han slapp visserligen psykiatrisk tvångsmedicinering men utsattes för den hårda påfrestningen att under sju år få vistas bland svårt mentalsjuka patienter utan att ha tillgång till arbete eller litteratur av något slag. Sedan han 1980 sänts i exil till väst med sin familj, berövade sovjetmyndigheterna honom det sovjetiska medborgarskapet.

Men förvisningen har inte knäckt denne stridsmans kampvilja. Outtröttligt har han varnat väst för vad som pågår i Sovjet och utmanat demokratierna att praktisera sina demokratiska principer och kräva de universella mänskliga rättigheternas tillämpning också i Sovjet.

”Kan en kanin försvara sig själv mot en orm?” frågar generalen och svarar: ”Nej, det kan den icke. Paralyserad av ormens blick hamnar kaninen i ormens gap och sväljes ner.” Lyckligtvis behöver inte Europa bli som denna kanin. Vid Madridkonferensen kan man bestämt fordra att Sovjetunionen ska infria det avtal som även Sovjet undertecknade i Helsingfors och omedelbart frige alla fängslade medlemmar av Helsingforskommitteerna i Sovjet och av andra människorättsorganisationer samt utfärda en allmän amnesti för alla politiska fångar i Sovjetunionen.

När Sovjet genomförde sin massiva invasion i Afghanistan, riskerade Kreml vad man hittills hade uppnått av avspänning gentemot väst, goodwill i de afrikanska staterna och propagandavärdet av den förestående Moskvaolympiaden i förlitan på att väst även denna gång skulle finna sig i fait accompli. Men sovjetregeringen hade gjort en felbedömning. Flera folk i den fria världen ville inte stillatigande acceptera att Sovjetunionen berövade ytterligare ett land dess frihet — Afghanistan är det tjugoförsta i raden av de länder som Sovjet har lagt under sig sedan andra världskriget. President Carter och hans regering vägrade att ge avkall på sitt krav att även Sovjetunionen ska respektera de mänskliga rättigheterna, som sovjetregeringen har förpliktat sig till i internationella avtal. Flera nationer med USA i spetsen bojkottade Moskvaolympiaden. Häpna Leningradbor upptäckte sommaren 1980 att i deras butiker plötslig fanns riklig tillgång på en del varor som det tidigare hade rått brist på. Det var produkter som hade framställts för den väntade men genom bojkotten betydligt reducerade turistströmmen till olympiaden.

Vad som inte minskade var sovjetregimens fruktan

för att deltagarna och besökarna vid Moskvaolympiaden skulle möta vanliga sovjetmedborgare som var kritiska mot ofriheten i sovjetsystemet. Nästan alla ungdomar avlägsnades från Moskva under olympiaden, och regeringen deporterade till andra delar av landet alla som kunde misstänkas vara regimkritiker. Hårda åtgärder vidtogs mot dem som KGB betraktade som oppositionella.

Andrej Sacharov, den outtröttlige förkämpan för frihet och mänskliga rättigheter som hade kraftigt protesterat när hans land under sin järnhäl krossade det lilla Afghanistans självständighet, berövades sina medborgerliga rättigheter och förvisades till industristaden Gorkij, dit inga utlänningar får komma.

Företrädarna för kravet på den i Sovjets författning inskrivna religionsfriheten kastades i fängelse den ena efter den andre. Den ortodoxe prästen Dmitrij Dudko, som hade döpt tusentals ungdomar som han hade vunnit för den kristna tron och var känd som biktfader för Solzjenitsyn och andra dissidenter, karakteriserade situationen med orden: "Sovjet är idag ett Golgata." Dudko, som under stalintiden hade avtjänat åtta år i arbetsläger, kastades i fängelse av KGB på nyåret 1980. Ett halvår senare framfördes han i Moskvas TV som en nedbruten och förvirrad människa med tecken på att vara drogad, och i detta tillstånd fick han läsa upp en färdigskriven "bekännelse", i vilken han bad om förlåtelse för sina "sovjetfientliga" handlingar. Dudkos "bekännelse" publicerades också i *Pravda*. Dudko, som frigavs efter TV-framträdandet, har efteråt till vänner i Sovjet och i brev till den kristna opinionen i den fria världen beklagat sin svaghet, och när han hösten 1980 i byn Vinogradovo av KGB förelades en ny färdigskriven

”bekännelse”, vägrade han att underteckna den. Målet mot Dudko är vilande och kan närsomhelst återupptas av myndigheterna.

Vid Kyrkornas Världsråds generalförsamling i Nairobi 1975 väckte ett brev från två ryska ortodoxa trosbekännare stor uppståndelse. Appellen, som kom från prästen Gleb Jakunin och fysikern Lev Regelson, blev känd över hela världen och fäste världssopinionens uppmärksamhet på förföljelsen av de kristna i Sovjet. Senare grundade Jakunin och Regelson Kristna kommittén för försvar av de troendes rättigheter.

I slutet av 1979 arresterades både Jakunin och Regelson. Jakunin, som har hustru och tre minderåriga barn, satt i häkte till den 28 augusti 1980, då han dömdes till tio års frihetsberövande, varav fem år i arbetsläger med sträng regim följt av fem års inre förvisning. Trots den nära tio månader långa häktningstiden förmådde KGB inte bryta ner Jakunins psykiska motståndskraft. Regelson orkade däremot inte stå emot pressen utan avgav en ”ångerförklaring”, varefter hans dom på fem år i arbetsläger förvandlades till villkorligt straff. Regimens hårda domar har inte kunnat förhindra att nya människor har trätt i de fängslades ställe i Kristna kommittén för de troendes rättigheter, trots att de är medvetna om riskerna.

De många arresteringarna och rättegångarna mot kristna dissidenter i Sovjet har också lett till att Kyrkornas Världsråd för första gången på trettiofyra år offentligt vänt sig mot den sovjetiska religionsförföljelsen. Det skedde hösten 1980 i skrivelser från världskyrkorådet till de statliga myndigheterna i Sovjetunionen och till metropoliten Juvenalij, som i Moskva-patriarkatet är ansvarig för den ryska ortodoxa kyrkans utrikesförbindelser.

Alla längtar efter fred. Men vad är fred?

För de förtryckta och ockuperade länderna råder det inget tvivel därom. Fred är detsamma som frihet.

För förtryckarna, för de mäktiga härskarna i Kreml råder inte heller något tvivel. Fred är fortsatt ideologiskt krig med alla medel, även militära vapen. Så är till exempel terrorbombning av bergsbyar i Afghanistan en del i Sovjets "fredspolitik", likaså ubåtsraider med kärnvapen in i svensk skärgård. Men framför allt är "fred" och fredspropaganda ett effektivt vapen i Sovjets krigsstrategi.

Att folkens fredslängtan kan utnyttjas på detta sätt är inte något nytt. En av de främsta ideologiska läromästarna vid Leninskolan i Moskva, Dimitri Manuilskij, sade redan 1931: "Krig på liv och död mellan kommunism och kapitalism är oundvikligt. I dag är vi naturligtvis inte starka nog till att angripa. Vår tid kommer om tjugo eller trettio år. Borgarna måste vaggas till sömns, därför skall vi lansera historiens största fredsoffensiv — med smäktande locktoner och medgivanden utan motstycke. De dåraktiga och dekadenta kapitalistländerna kommer att kasta sig in i sin egen undergång. De kommer att gripa varje chans att bli vänner med oss. Men i det ögonblick som de inte längre är på sin vakt, skall vi krossa dem med vår knutna näve."

Manuilskij var under många år generalsekreterare för Komintern. Sin främsta roll i falskspeleri gjorde han vid undertecknandet av Förenta nationernas stadga i San Francisco 1945. Stalin lyckades att få tre röster för Sovjet i FN under föregivande av att Vitryssland och Ukraina var självständiga republiker. Quislingen Manuilskij undertecknade som Ukrainas utrikesminister.

Brezjnev uttalade 1974 att Sovjets snabba upprustning snart skulle möjliggöra en aggressivare utrikespolitik. Lenin hade satt som sitt mål att utrota myten om Gud ur människornas sinnen. I viss utsträckning har han lyckats i väst. I öst är som bekant bilden en annan. Där är tron på Gud en styrka. Men i väst synes många ha böjt knä för en ny gud, en avgud — fruktan, särskilt för atombomben. Alltför många hos oss har låtit sina rädda hjärtan intala sig att makten kommer att segra.

Många knöt förhoppningar till de nordiska kvinnornas fredsmarsch 1982, och även vi som var skeptiska kände en viss respekt för begestringen och idealismen hos deltagarna. Själv skrev jag i *Aftenposten*:

”Fredsaktivisterna hoppas på ett samarbete över gränserna på gräsrotplanet trots statsledarnas kapprustning. Kan den drömmen gå i uppfyllelse? Det finns faktiskt en möjlighet för att fredsmarschen i Sovjet kan få epokgörande betydelse. Men då måste fredsfolket fullt ut solidarisera sig med de fria individer, som med livet som insats arbetar för fred i Sovjet, och inte bara gå i sovjetmyndigheternas ledband.”

Jag förmedlade också till fredsmarschen alla upplysningar om och namnen på de tio medlemmarna av den inofficiella fredskommitten i Moskva under ledning av bildkonstnären Sergej Batovrin, som ville ha kontakt med de skandinaviska deltagarna. Men fredsmarschens ledare vägrade att sammanträffa med dem, och Batovrin arresterades.

Man skulle ha kunnat förvänta sig att de fredsmarschdeltagare som var medlemmar i Amnesty skulle besöka den ryske Amnesty-ledaren författaren Georgij Vladimov, men ingen kontaktade den sjuke

och förföljde författaren som sitter i husarrest i Moskva.

Fredsmarschens paroll var "Nej till atomvapen i öst och väst", men man bad inte den främste atomprotestanten i Sovjet, Andrej Sacharov, att gå med i fredsmarschen.

Alla fredsmarschdeltagare kom från stater som har undertecknat avtalet om fred och säkerhet i Europa, Helsingforsdeklarationen, vilken som bekant garanterar yttrandefrihet, religionsfrihet, politisk frihet, organisationsfrihet och fri ut- och inresa mellan länderna. Men det kom ingen begäran från fredsmarschen till de sovjetiska myndigheterna om frigivning av de 148 medlemmarna av de sovjetiska Helsingforskommitteerna som hålles inspärrade i läger och fångelser i Sovjet.

Varför missade fredsmarschen 1982 möjligheten att bli en verklig fredsdemonstration? Var det de kommunistiska partimedlemmarna från de nordiska länderna som förhindrade att man i Sovjet liksom i Östtyskland kunde solidarisera sig med den folkliga freds rörelsen?

En djupare syn på fredsarbetet präglar det budskap som Andrej Sacharov lyckades sända från sin förvisning i Gorkij till Pugwashkonferensen i Warszawa i augusti 1982. Här möttes vetenskapsmän från hela världen för att samtala om möjligheten till fred. Sacharov döljer inte att en viktig förutsättning för fred är att stoppa den sovjetiska expansionen som hotar stabiliteten i världen. Sacharovs fredsplan sätter kärnfysisk nedrustning som slutsten på ett byggnadsverk, vars grundvalar är mänskliga rättigheter, utveckling och stabilitet.

Nobels fredspris 1982 delades mellan Alva Myrdal

och mexikanen Alfonso Garcia Robles. Myrdal var i många år Sveriges nedrustningsminister och delegat vid FN:s nedrustningskonferens, och Robles har i trettio år varit Mexikos delegat vid samma konferens.

Lech Walesa och fackföreningsrörelsen Solidaritet, som militärregimen i Polen förgäves försöker krossa, hade haft större nytta av fredspriset. Men kampen för frihet och mänskliga rättigheter låter sig inte dödas. Den polske fackföreningsmannen Marion Jurezyk säger:

”Solidaritets fana skall vaja från Ural till Portugal. I framtiden kommer det inte att finnas två rivaliserande politiska system i Europa med spänningar och krigshot. *Mänsklighet* är framtidens idé.”

För den som känner sig nedtryckt av fruktan, finns hopp att hämta i följande ord av författarinnan Tatjana Goritjeva, en av de första feministerna i Sovjet och en ortodox kristen. Hon säger:

”Vi lärde oss att övervinna fruktan. Hos oss har utformats ett nytt slags personlighet. Det är det viktigaste vi har i Ryssland idag: en ny människotyp. Denna personlighet är oändligt fri och samtidigt redo att bringa varje offer i kampen för idealet och att ge sitt liv för sina vänner. Det är lysande och skapande människor, fria från fruktan.”

Dessa ord är inte lättköpta. Det är stolta ord från människor, som i fängelser, arbetsläger och mentalsjukhus har fått betala ett högt pris för sin andes frihet.

Just när detta skrives ropar en förtvivlad mor ut över vår brutala värld: ”Låt min son få leva.” Den unge frihetskämpen Anatolij Sjtjaranskij har under de fem år som han hittills avtjänat av sitt straff i ett sovjetiskt slavläger, tvingats tillbringa inte mindre än

ett hundraåttiofem dagar i straffcell. Nu är han nära döden i en hungerstrejk för sin lagliga rättighet att få besök av sin familj två gånger om året, vilket förvägrats honom.

President Reagans invändning mot den sibiriska naturgasledningen till Västeuropa har väckt debatt. Men det finns ännu större skäl att uppmärksamma under vilka förhållanden denna ledning bygges.

Den 18-19 november deltog jag i en internationell undersökningskommission i Bonn om "Tvångsarbete vid gasledningen i Sibirien". Hearingen, som hade anordnats av Internationella sällskapet för mänskliga rättigheter i Frankfurt och internationella Sacharov-kommitten, riktade ljuset på Sovjets användning av slavarbete, och själv deltog jag i utfrågningen av vittnen, det vill säga lägerfångar, som hade arbetat på gasledningen i Sibirien.

Kommissionen under ordförandeskap av fransmannen Alfred Coste Floret, som var en av åklagarna vid Nürnbergprocessen, kom på grundval av dokument och vittnesmål, som vid hearingen hade avgivits av sakkunniga och av förutvarande sovjetiska fångar, till följande resultat:

1. Sovjetunionen fortsätter sitt avskyvärda bruk av tvångsarbete i produktions- och byggnadsprojekt, också vid den sibiriska gasledningen.
2. Fångar, även politiska fångar och människor som har fängslats för sin religiösa tros skull, bland dem kvinnor och barn, tvingas att arbeta under mycket svåra förhållanden och utsätts för undernäring, bristfälliga bostäder, otillräcklig klädutrustning och hårda bestraffningar. Många fångar har dött.

Kommissionen kräver att Sovjetunionen skall sluta med det brottsliga bruket av tvångsarbetare. Vi upp-

manar alla nationer och företag att stödja våra slutsatser. Vi har framlagt sanningen för världen, och ingen kan nu säga: "Jag visste ingenting", slutar den internationella undersökningskommissionen sitt uttalande.

Medan Sjtjaranskij och tusentals andra samvetsfångar omkommer i fängelserna, lägren, mentalsjukhusen och tvångsarbetsplatserna, stiger till maktens tinnar den man som i varje fall för en tid har fömått att med våld undertrycka frihetsrörelserna i Sovjet. Den tidigare KGB-chefen Jurij Andropov har blivit den nye härskaren i Kreml. Troligen har han länge varit den starke mannen bak kulisserna.

Vem är han? En maktmänniska som Brezjnev, men med långt större intellektuell kapacitet.

Om Chrusjtjov var den siste som hade bevarat sin barnatro på de kommunistiska idéernas seger, är Jurij Andropov den förste renodlade pragmatikern som vet att endast makt kan hålla samman ett system som har mistat sin dröm.

Kreml har blivit ett fängelsetorn där ledarna är sina egna fångvaktare. Om de någonsin skall förmå att med egen hjälp bryta sig ut ur sitt fängelse, måste det otroliga ske, att ledarna bestämmer sig för att tjäna människorna i stället för ideologierna.

Mörkret drar sig samman kring den fria människan. Men frihetens låga låter sig inte släckas. Frihetens låga brinner i varje själ som inte fruktar mörkret, väl vetandes att i det yttersta mörkret lyser lågan klarast.

Kan vi i väst förstå det, vi som lever halvt i ljus och halvt i skugga? Kan vi förstå att frihetens låga som brinner så klart där i mörkret är vårt enda hopp?

Må vi i denna avgörande tid låta oss tändas av trons

och frihetens ljus hos våra bröder och systrar därinne i mörkret, så att vi kan bära lågan vidare in i framtiden.

Inre frihet

För några år sedan arbetade jag med glasmålningar till en kyrka (Immanuel Lutheran Church) i Tel Aviv. En dag vandrade jag runt i den del av staden som kallas för Jaffa — det bibliska Joppe. Jag sökte efter huset som ska ha tillhört Simon garvaren och som för snart två tusen år sedan under någon tid gästades av en ännu mer känd Simon med tillnamnet Petrus.

Under min upptäcktsfärd genom de stenlagda trånga gatorna gick jag vilse. Medan jag stod där hjälplös, lade jag märke till en underlig figur som lugnt betraktade mig från en dörröppning. Det var en lång äldre man med ett vitt profetskägg som böljade ner över en väst av fårskinn — eller var det kamelskinn? Ja, antingen är detta Sankte Per själv eller också är det en konstnär, tänkte jag, medan jag framstammade: "Ni skulle väl inte kunna säga mig var Petrus bodde?" — "Skulle jag inte? Det var där!" Hans finger pekade mot dörren tvärs över gatan.

Mannen var inte Petrus utan en konstnär från Ryssland. Kände han månne Solzjenitsyn? — Fem av sina femton år i Sibirien hade han kamperat tillsammans med Sasja, som han kallade honom. Påminn honom om att han är skyldig mig fem rubler, uppdrog han åt mig och skrattade.

Kunde jag möjligen få komma innanför dörröppningen, som han fyllde på ett så praktfullt sätt? —

Naturligtvis! Stig på.

Hans atelje var proppfull av dukar med de underligaste motiv, de flesta gamla judiska symboler. På ena väggen hängde den enda tavlan som var signerad, ett självporträtt av hans vän från studietiden i Paris, Chaim Soutine. Hur många var det inte av dessa rysk-judiska konstnärer, som hade varit med om modernismens genombrott i början av detta århundrade och senare, liksom Chagall och Kandinskij, i begeistring hade återvänt till revolutionens Ryssland men snart tvingats lämna det igen, fördömda som dekadenta estetiker?

Efter någon timmas samtal med min åldrande kollega vände jag stegen mot garvaren Simons hus. Ty det var på taket av det huset som idén om människornas universella rättigheter och lika värde föddes. Apostlagärningarna berättar att Petrus hade en syn, som fick honom att acceptera den helt nya tanken att alla människor, inte bara judar, var värdiga att motta Guds nåd.

Det var på detta sätt som kristendomen blev hela mänsklighetens egendom och man började hävda att varje individ har ett oändligt värde. Detta skedde i en tid då till och med grekerna reserverade demokratin endast för överklassen. Simon Petrus gav i själva verket världen den första förklaringen om universella mänskliga rättigheter.

Härifrån kommer den franska revolutionens "frihet, jämlikhet och broderskap" och den amerikanska revolutionens "Vi håller denna sanning för självklar att alla människor är skapade lika". Det är också denna tanke som utgör kärnan i den undertryckta demokratiska rörelsen i Sovjetunionen och i de sovjetiska satellitstaterna i Centraleuropa.

1975 dömdes en katolsk kvinna Nijole Sadunaite till sex års fängelse för att ha arbetat i ett hemligt tryckeri för religiös litteratur i Litauen. I sitt försvarstal vid rättegången sade hon till sina ryska domare:

”Jag vill gärna säga er alla att jag älskar er som om ni vore mina egna bröder och systrar och att ingenting skulle kunna hindra mig från att offra mitt eget liv för er. Men vad ni idag behöver är att höra sanningen sagd er rakt i ansiktet. Det finns ett talesätt att bara den som älskar har rätt att döma. Jag gör anspråk på denna rätt när jag nu vänder mig till er.

Vi kristna är inte rädda för era koncentrationsläger och fängelser, och vi ser det som vår plikt att fördöma er diskriminering och er förnedring av folket. Kampen för mänskliga rättigheter är för oss alla en helig plikt.”

Sommaren 1980 släpptes Nijole Sadunaite ur fängelset efter att ha avtjänat sitt straff. Full av tro och andlig kraft fortsätter hon sin religiösa verksamhet utanför fängelsemurarna på samma sätt som hon gjorde det i fängelset. Ty här är det fråga om en inre frihet som kan vara varje människas egendom oberoende av tid och rum, innanför murarna eller utanför.

Frihetskämparna i öst ser det inte som sitt första mål att störta regimen. De är mer upptagna av att göra varje enskild människa medveten om frihetens natur.

Solzjenitsyn skrev 1974 i sitt *Brev till de högsta ledarna* i Sovjet:

”Jag är motståndare till alla politiska omvälvningar, antingen de sker i andra länder (vilket ni hoppas på!) eller här hemma (vilket ni fruktar!). Blodig revolution är alltid till nackdel för de folk där den äger rum.”

De som arbetar för de mänskliga rättigheterna i Sovjet förbereder sina landsmän för den dag, då frihet och demokrati kan praktiseras oinskränkt.

”Vi vill få människorna att tänka själva”, sade Andrej Amalrik, författaren som så tragiskt omkom när han var på väg för att plädera för de mänskliga rättigheterna vid Madridkonferensen. ”Vi vill få människor att förstå sitt eget värde och ge dem en inre övertygelse som gör det möjligt för dem att hävda sina rättigheter. Det är endast när det sker som systemet kommer att förändras.”

Sacharov tillfrågades i en TV-intervju 1977 om han verkligen trodde att kampanjen för mänskliga rättigheter någonsin skulle lyckas. Han svarade:

”Jag skulle inte på det sättet vilja värdera dem som kämpar för mänskliga rättigheter. Vi som är upptagna med dessa frågor kan helt enkelt inte låta bli att engagera oss. Men det är min övertygelse att den öppna aktiviteten till försvar för de mänskliga rättigheterna skapar den psykologiska grunden för den inre frigörelsen av vårt folk och för den nödvändiga utvecklingen mot demokrati.”

Det är alltså i verkligheten fråga om en inre frihet som var och en av oss måste finna, om vi ska kunna leva ett fullvärdigt och skapande liv och förstå vad ett fritt samhälle egentligen innebär.

Ty denna härliga och olyckliga värld finner till slut fred med sig själv endast genom den enskilda människan.

Individen är en värld i miniatyr. Psykologiskt och biologiskt är vår kropp uppbyggd av myriader av ytterst små celler, var och en med sin individuella form. Hur har dessa massor av celler kunnat förena sig till att skapa en hel kropp? Hur får en cell kunskapen och

drivkraften till att fungera som levercell? Och hur avskiljer sig just det rätta antalet till att bli blodceller?

Kan vi tänka oss världssamhället som en kropp som består av miljarder individuella själar? Kan vi tänka oss att alla dessa celler i världssamfundet individuellt kan låta sig ledas av en andlig kraft, att varje individ kan finna just den personlighet som hans inre frihet skapar och därmed göra det möjligt för varje enskild att finna den plats i tillvaron som fungerar som en självständig del i en harmonisk andlig helhet?

De oliktankande har kämpat sig fram till en erfarenhet av frihet, som alla behöver. Ingen av oss kan säga att han eller hon har funnit svaret på alla frågor, men mänskligheten har börjat vandra på en väg som leder bort från föråldrade doktriner och teorier. Varje människa som har frigjort sig från falska konventioners tyranni och materialismens kravmentalitet, är en oliktankande, en dissident. Vi kan alla bli fria, om vi vill, till att ledas av våra samveten, vår djupaste övertygelse och den helige Ande inom oss.

Den som har funnit denna inre frihet, blir en lysande låga i mörkret. Han eller hon har vunnit seger, inte bara för sin egen del utan för hela mänskligheten.

Register

- Achmatova Anna 112, 140
Afghanistan 168, 170, 171, 173
Aftenposten (Oslo) 12, 58, 60, 128, 174
Akershus 153
Alternativ till världens undergång 19
Amalrik Andrej 11, 183
Amalrik Giselle 12
Amnesty International 97, 119, 135, 174
Amnesty rapport om politiska fångar i Sovjet 1975 119
Amnesty-rapport från Sovjet 1980 bildsida 2
Andropov Jurij 178
Aniasi borgmästare (Milano) 96-99
Antigone 103, 110
Appell till mänskligheten 93
arbetsläger *se* koncentrationsläger
Asjchabad 125
Augusti fjorton 73
- BBC 37
Bakom den fria världens kulisser 53
baptister (oregistrerade) 16, 91
Barnes Ralph 14
Batovrin Sergej 174
Belgradkonferensen 133
Bergens Festspel (Bergenfestivalen) 45, 52-53, 81, 139
Berlinmuren 131
bibeln 140, 168
Bjerkebakken 58, 62
Bjørkegren Hans 142
biblioteket för ateism (Sovjet) 46
Blomberg Harald 106
Bolsjojbaletten 157
Bonnard Pierre 137
Bonner Jelena *se* Sacharova 12
Borgå domkyrka 143

- Borisov Vladimir 167
 Borten Per 100
 Brecht Bertolt 139
Brev till de högsta ledarna i Sovjet 69, 182
 Breznev Leonid Iljitj 85, 95, 96, 169, 174, 178
Brott och straff 50
 Buchman Frank 156, 157, 158
 Budapest kommunistisk ungdomsfestival 157
 Bukovskij Vladimir 8, 11, 53, 127-131
 Böll Heinrich 57, 58
Bön 6, 79
- Carter James president 129, 170
 Caux 155
 Chagall Marc 181
 Champs-Élysées 131
 Chatjaturjan Aram 26
Chronicle of Current Events se bildsida
 och *Krönika över aktuella händelser*
 Chrusjtjov Nikita 15-18, 125, 126, 127, 135, 178
 Conquest Robert 15
 Corvalan Luis 129
- Dagbladet* (Oslo) 129
Dagens Nyheter (Stockholm) 75
 Daniel Julij (N.Arzjak) 11, 19
 datja 29
De nya filosoferna 132
 Delacroix Eugène 157
 Demokratiska rörelsen i Ryssland 11, 17, 181
Den nya klassen 127
Den nya människan 55
Det etiska sinnet 106
 Det sovjetiska arbetets hjälte 18, 110
 dissidenter 8, 11, 13, 17, 35, 38, 40, 54, 76, 79, 80, 89, 128, 130,
 132, 140, 164, 165, 171
 Djilas Milovan 127
Domare Smirnov och fången 44
 Dostojevskij Fjodor 50
 Dudko Dmitrij 171-2
 Dymsjits Mark 164
 Dzerzjinskij Felix 29
 dödsstraff 14, 15, 55
- ESK se Helsingfors-, Belgrads- och Madrid-konferenserna om sä-

kerhet och samarbete i Europa
Egeland Erik 22, 56, 58, 62
Eichmann Adolf 103
Eszterhas Ernö 93
En dag i Ivan Denisovitjs liv 16, 73, 76, 160
En kristen världsrevolution 149

FN 124, 173, 176
fackföreningar fria 166
Fainberg Viktor 107, 108, 116
Fangen Ronald 149
Les Fauves "vilddjuren" 138
feministrörelsen /i Leningrad/ 176
filmskaparnas förbund (Sovjet) 26, 83
Finlandiafreskerna 142
Florens 99, 101
Floret Alfred Coste 177
Ford Gerald president 96
Frankfurt 56-57, 58, 177
franska revolutionen 181
fredsmarsch kvinnornas 174-5
Frälsaren med det våta skägget 137
Furtseva Jekaterina 23-24, 32
förryskning se russificering
För tron på evangeliet 93
författarförbundet sovjetiska 20, 26, 79

Galanskov Jurij 19, 120, 124, 125
Galerie Moscou-Petersbourg, Paris 7
Galitj Aleksandr 6, 11, 25-27, 30, 35-38, 45, 81-88, 117, 131-133
Galitj Angelina 31, 87, 131-133
Gestapo 42
Gill Claes 23-24
Ginzburg Aleksandr 8, 19, 75, 120, 134, 164-5
Glagolev Igor 135
Glucksmann André 132
Gluzman Semjon 123
Goritjeva Tatjana 176
Gorkij 171, 175
Grieg Edvard 30
Grigorenko Petro 35, 167
Gudsmodern och barnet från Kazan 87
Gulag 107
GULAG-arkipelagen 14, 53, 54, 73, 110

Haerem Alf 91, 92
 Hambro Carl Johan 148, 150, 151
Handbok i psykiatri för oliktankande 128
 Hansen Guttorm 112
 Hassan kung av Marocko 168
 hedersbostad 22
 Hegge Per Egil 12, 23, 58-60, 66, 69
 Helsingforsavtalet 95, 99, 100, 130, 133, 170
 Helsingforskommitteer 91, 130, 131, 133, 134, 170, 175
 Helsingforskonferensen om säkerhet och samarbete i Europa
 /ESK/ 41, 94, 95, 99, 100, 130, 133
Helsingin Sanomat (Helsingfors) 143
 Herzen Aleksandr 80
 Hinna kyrkan i 160
 Hitler 14, 153, 158
 'homo sovjeticus' 165
 Hotel Berlin i Moskva 29, 33, 35
 Hovelsen Leif 125

ILO /Internationella arbetsorganisationen/ 167
 IRA 102
I Stalingrads skyttegravar 118
 Ibsen Henrik 83
 ikoner 33, 34, 36, 47, 70, 71, 87, 137, 140
 Iljitjov Leonid 18
 Immanuel Lutheran Church i Tel Aviv 180
In the Shadow of Katyn 104
Internationella Sacharov-Hearingen 93, 99-100, 103-105
 Ishavskatedralen 7, 34, 47, 55, 163
 islam 167-8
 Islands nationalmuseum 7

Jaffa /Joppe/ 180
 Jakir Pjotr 26
 Jakunin Gleb 172
 Jermilov Vladimir 73
 J-senin-Volpin Aleksandr 17
 Jesus se Kristus
 Jevdokimov Boris bildsida 2
 Johannes Paulus II påve 165, 168
 Johansen Trygve 59
 Judiska Dokumentationscentralen 103
 Jurezyk Marion 176
 Juvenalij metropolit Moskva 172

KGB Sovjets hemliga polis 16, 19, 29, 36, 39, 42, 43, 45, 49, 53, 57,
60, 66, 71, 94, 96, 108, 112, 113, 126, 129, 166, 167, 171, 178
KOR 165
Kamenskaja Dina 132, 133
Kandinskij Vasilij 181
Kasjtjenkoinstitutet 106
Katyn massakern vid 104
Kekkonen Urho president 101
Martin Luther King 111
Kirov atomkryssare 161
Kislovodsk 69, 74
Klebanov Vladimir 166
Kolahalvön 161
kolchoz kollektivjordbruk 61
Kolokol (Klockan) 80
Kommer Sovjetunionen att bestå till år 1984? 11
Kommitten för mänskliga rättigheter 20, 48, 92
Kommitten för statens säkerhet se KGB
koncentrationsläger 13, 14, 16, 18, 42, 83, 86, 105, 115, 129, 135,
172, 178, 182
Konstnärsförbundet (Sovjet) 125
Kontinent (Paris) 80
Kontinent Skandinavien (Oslo)
Kopelev Lev 16
Korach 96-97
koranen 168
Kosygin Aleksej 56
Kovaljov Sergej 110, 113
Krasin Viktor 26
krestjanin — christjanin (bonde — kristen) 48
krimtatarerna 35, 169
Kristna kommittén för försvar av de troendes rättigheter 172
Kristus 34, 35, 46, 63, 118, 137, 154, 157, 160, 163
Krönika över aktuella händelser 110
Kuznetsov Eduard 43, 118, 164
Kyrkan kommer inte att dö 92
Kyrkornas Världsråd WCC 92, 172

Lagercrantz Olof 75, 76
Landau Jakov L 107
Larsen Alf 149
Lenin 173, 174
Les Fauves "vilddjuren" 138
Lie Haakon 25, 45, 94, 103, 111, 150
Lilius Carl-Gustaf 106

Lionæs Aase 71, 101, 110, 119, 146
litauer Litauen 38, 113, 182
Lubjankafängelset 29
Lunts Daniil 107
Luthuli Albert 111
Lysenko Trofim 18

MRA se moralisk opprustning
Madridkonferensen 12, 170, 183
Maihaugen friluftsmuseum 65
Majakovskijplatsen 128
Maksimov Vladimir 8, 9, 25, 36, 37, 44, 45, 52, 54, 78-88, 132
Mandelsjtam Nadezjda 33
Mandelsjtam Osip 20, 33, 140
Manuilskij Dimitri 173
Marcia del coraggio (Olav Kielland) 109
Marx marxism marxist 70, 73, 123, 132, 139, 148, 165
Matisse Henri 137
Medvedev Zjores (Jaurèz) 40, 89, 90
Medvedev Roj 40
Memorandum (av Andrej Sacharov) 19
metafysisk dimension 7
Mindszenty J ärkebiskop 157
Misjon bak Jernteppet (Mission bak järnridån) 91
Misstaget 6, 84-85
moralisk opprustning moral re-armament 91, 147, 155, 156
Morgenbladet (Oslo) 22
Moroz Valentin 164
Morozov Georgij 107
motstånds rörelsen norska 151, 152
Munch Edvard 109, 138, 146, 154
Murmansk 161
Myrdal Alva 175-6
mänskliga rättigheter 9, 17, 116, 120, 130, 169, 170, 177, 181, 182, 183

NATO 161
NRK 109
NTS 27, 39, 40
Nadzjarov Ruben 106, 108
Nansen Eigil 111
Nansen Fridtjof 35, 111
Nansenpass 82
Narodno-Trudovoj Sojuz se NTS
Nasjonalgalleriet i Oslo 7

Nationernas Förbund 148
 Neizvestnyj Ernst 125
 Nekrasov Viktor 109, 118
 Nidarosdomen Trondheims domkyrka 137
 Nikolajev Jevgenij 166
 Nobel Alfred 25
 nobelkommitten norska 25, 71, 89, 109, 112, 146
 Nobels fredspris
 Martin Luther King 111
 Albert Luthuli 111
 Sean Mac Bride 90
 Fridtjof Nansen 111
 Carl von Ossietzky 111
 Andrej Sacharov 12, 25, 52, 89f, 100, 101, 109f
 Eisaku Sato 90
 Nobelpriset i litteratur
 Heinrich Böll 57
 Boris Pasternak 15
 Aleksandr Solzjenitsyn 23
 Sigrid Undset 58
 Norderval Monrad biskop 94
 Norges statliga teater 26
 Norska konstakademin 148, 152
 Norsk Rikskringkasting se NRK
 Norsk Telegrambyrå 56
 Novosibirsk sångfestival 86
Novyj Mir 16

Oktjabr (Oktober) 79
 Olav den helige 63
 olikränkande se dissident
 olympiad i Montreal 127
 olympiad Moskva 170, 171
 Oppenheimer Robert 17
Opposition en sinnessjukdom? Om rysk politisk psykiatri 106
 Orlov Irina 134
 Orlov Jurij 130, 134
 ortodoxa kyrkan 86, 166, 172
 Ossietzky Carl von 111
 Oxfordgruppen 147, 148, 149

 Panteleimons kyrka i Kislovodsk 69
 Pasternak Boris 15, 83, 140
Paviljong 7 17
 PEN-klubben franska 78

PEN-klubben norska 162, 163
Pesni (Sånger) 85
Petrus aposteln 180
Pljusjtj Leonid 11, 19, 48, 120
Pljusjtj Tatjana 121
Podrabinek Aleksandr 135
Polen 104, 165, 166
Poplavskij Valentin 167
Poremskij Vladimir 25
Posev-förlaget München 85
Potter Philip 92
Pravda (Moskva) 47, 73, 85, 171
Princeton universitet 117
"psichusjka" 107
psykiatri missbruk av 11, 17, 35, 48, 90, 106-108, 121-123, 127-128, 169
psykiatriska specialsjukhus 48, 107, 121
Pugwashkonferensen 175
På barrikaderna 157

Quisling Vidkun 152, 153

Rachmaninov Sergej 30
Radio Liberty 66, 109, 114
Rakosi Mattias 157, 158
Raskolnikov i *Brott och straff* 50
Reagan Ronald president 177
Regelson Lev 173
rehabilitering 74
Rekviem 142
repression 168
Revolud Axel
Rjazan 16
Robles Alfredo Garcia 176
Rostov-vid-Don 69, 74
Rouault Georges 138
Rubljov Andrej 138
Rubljovgalleriet 33
russificering 123
Ryssland vaknar 118
Röda armén 162
Röda Korset Internationella 124, 151

SAS 27
Sacharov Andrej 8, 9, 12, 17-18, 25, 36-50, 52, 54, 76, 89-102, 123,

165, 171, 175, 182
Sacharov(a) Jelena (= Jelena Bonner) 12, 20-21, 35-48, 103-119
Sacharov-Hearingen 93, 99-100, 103-105
Sadunaite Nijole 182
samizdat 107
Segerstråle Lennart 142-143
Segrarnas gästabud 73
Serbskijinstitutet i Moskva 107, 108
Sheen Fulton kardinal 156
Sibelius Jean 142
Sibirien 86, 114, 180
sibiriska gasledningen 177
Simon garvaren 181-82
Sinjavskij Andrej (Abram Tertst) 11, 19, 44, 101
Sjafarevitj Igor 25
Sjichanovitj Jurij 47, 48, 49
Sjostakovitj Dmitrij 26
Sjtjaranskij Anatolij 8, 134, 176, 178
Sjtjaranskij och Ginzburg i Emmaus 8
Sju dagar av skapande 78
Skripnikova Aida 45-46
Smirnov domare 44
SMOT 167
"smygande schizofreni" 106
Snezjnevskij Andrej 106, 120
Solidaritet fackförbund i Polen 166, 176
Solidaritetskommitten för intellektuell frihet 23
Solzjenitsyn Aleksandr 6, 7, 8, 12, 14, 15, 20-21, 22-23, 33, 52-77,
89, 90, 93, 101, 124, 129, 140, 144, 154, 160, 169, 180, 182, 183
Solzjenitsyn Natalja 56, 67, 75
Solzjenitsynfonden 75, 134
Soutine Chaim 181
Sparre Aase Marie 59, 82, 87, 101, 113, 123, 158-9
Sparre Waldemar 147
Stalin stalinist 14, 15, 20, 52, 68, 76, 83, 114, 124, 157, 158
Stanislavskij Konstantin 26-27, 83
Stavanger domkyrka 7, 159
Stenene skal rope 6
Stenersen Rolf 154
Stolpe Sven 7, 8
stortinget 150, 151
Stypulkowski Z 104
sunniter 168
Svenska Akademien 23
Swianiewicz S 104

Tadzjikistan 168
 Talgar psykiatriskt specialsjukhus bildsida
 Taltse Margita F 107
Tankar om framåtskridande, fredlig samexistens och intellektuell frihet (Memorandum) 19, 41
 Tarsis Valerij 17
Tass (Moskva) 74
 teater statlig i Sovjet 82
 Tel Aviv 54, 180
 Thule-sällskapet 153
 Tjeckoslovakien 19, 115
 Tjugonde partikongressen 15
 triftazin 122
 Tromsdalens kyrka se *Ishavskatedralen*
 Trondheims domkyrka 137
 Tvardovskij Aleksandr 16
 tvångsarbete, -are 177
 "töväder" 15, 16, 126

Uccello Paolo (1397-1475) 34
 Ukraina 45, 111, 123, 164
 Undset Sigrid 58, 62
Upprop till norska folket 22
Uusi Suomi (Helsingfors) 143
 Uzbekistan 35
 Vermont USA 71
 Vetenskapsakademien Sovjets 17
 Vilnius 110
 da Vinci Leonardo 88
 Vins Georgij 91, 93, 164
Bukovskijs påtvingade resa 53
 Vladimov Georgij 175
 Voichanskaja Marina 108
 Vul Bentsion 105

WCC se Kyrkornas Världsråd
 Walesa Lech 165, 176
 Warszawapaktsländer 85
 Wergeland Henrik 22, 145
 Westminsterteatern 101
A Whispered Cry 85
 Wien 57, 82, 103, 120, 153
 Wiesenthal Simon 103
 Wojtyla Karol se Johannes Paulus II 165

Zinovjev Aleksandr 162
Zürich 74

YMCA-Press (Paris) 20

Åndalsnes 67, 151

Överland Arnulf 22, 149-150

Bildförteckning

Andrej och Jelena Sacharov (*foto Peter Reddaway*)

Psykiatriska specialistsjukhuset i Talgar

(*foto Chronicle of Current Events No 51*)

Sparre framför Moskvas universitet vintern 1973.

Fotostatkopia av utsmugglat brev från sovjet (*Sparre*)

Vladimir Maksimov (*foto Lars Rengfelt*)

Aleksandr Galitj i Caux (*foto Freeman*)

Jelena Sacharov vid fackeltåg i Oslo (*foto Verdens Gang, Oslo*)

Aase Lionæs, norska nobelkommittens ordförande

(*foto Gunnar Moe*)

Sparre välkomnar Solzjenitsyn (*foto Aftenposten, Oslo*)

Omslag av Janet Bouch, London, med reproduktion av Victor Sparres originalmålning

VICTOR SPARRE

Född den 4 november 1919 i Bærum. Uppvuxen i Bergen. Elev vid Statens hantverks- och konstindustriskola och vid Statens Konstakademi i Oslo.

Deltagarmedalj från kriget i Norge 1940.

Assistent hos professor Axel Revold vid arbetet med frescomålningarna i Oslo Rådhus.

Internationellt arbete 1947-52 med Moralisk upp-
rustning i Europa, Asien, Nord- och Sydamerika.

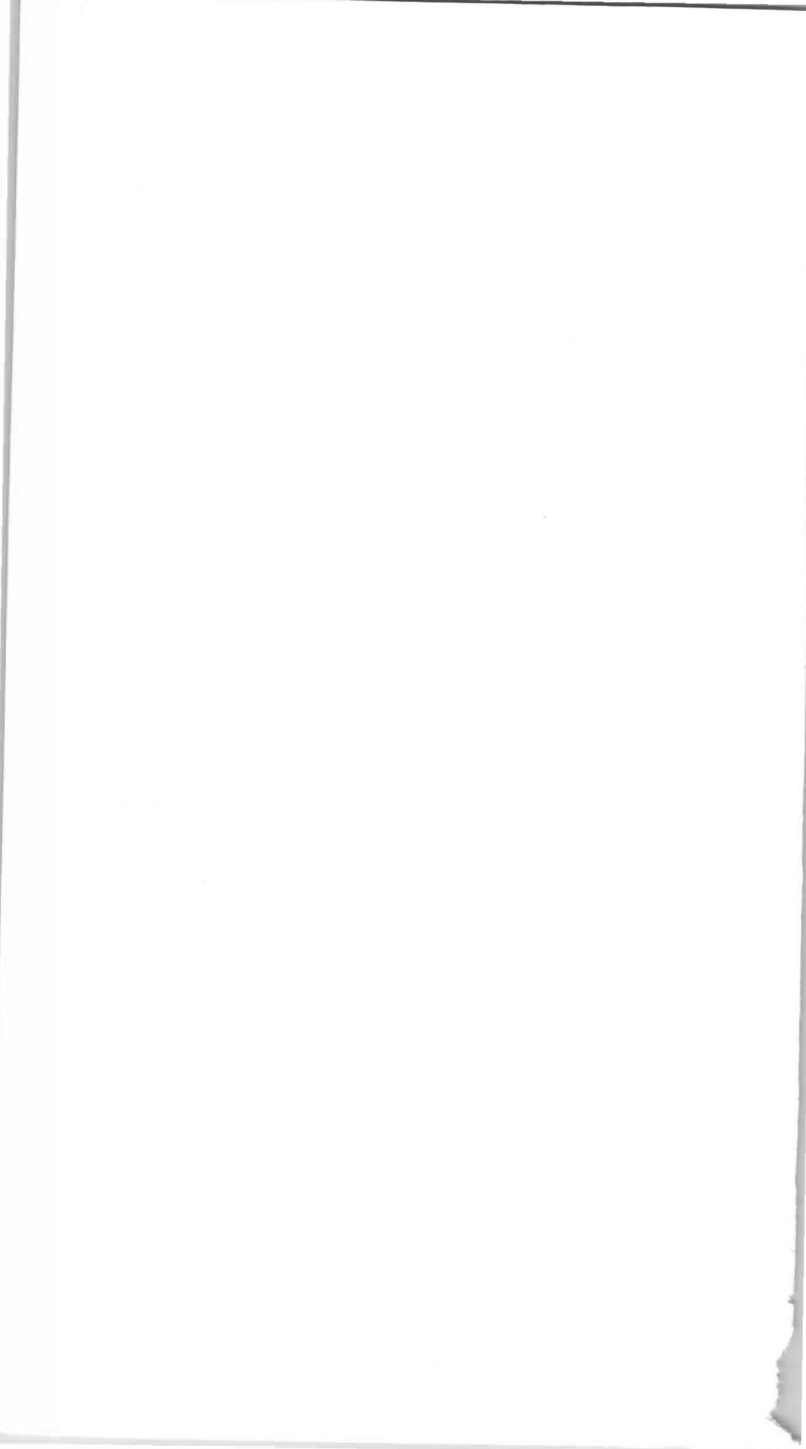
Internationellt engagemang för de mänskliga rättig-
heterna från 1950.

Deltog i Sacharov-Hearingen i Köpenhamn 1975, Rom 1977, Washington 1979, i Kambodja(Kampu-
chea)-Hearingen i Oslo 1978, och i hearingen i Bonn 1982 om "Tvångsarbete vid den sibiriska gasled-
ningen".

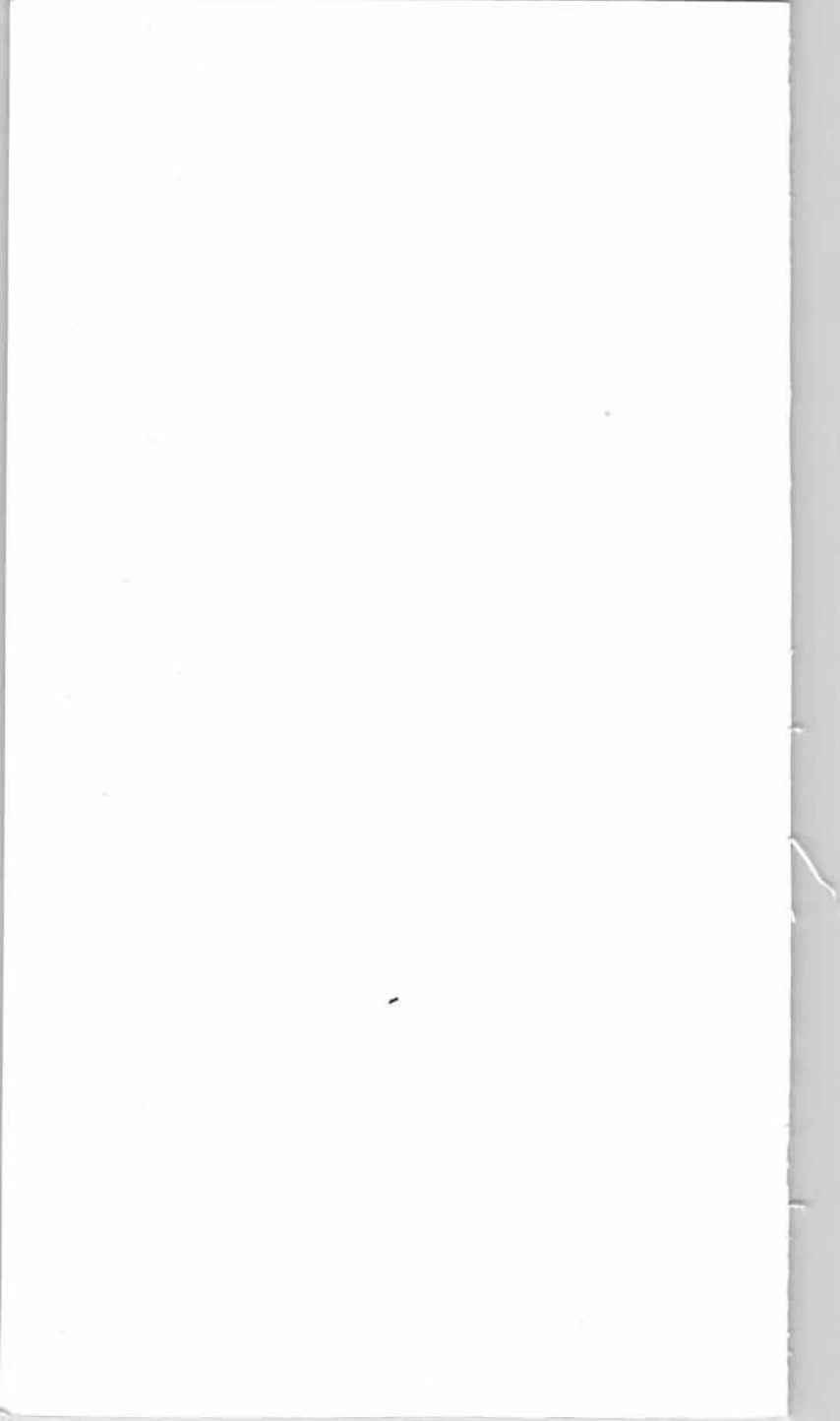
Tillhör redaktionsrådet för den internationella, även ryskspråkiga, *Kontinent*, Paris, och för *Konti-
nent Skandinavien*, Oslo.

Glasmåleri i Stavanger domkyrka, *Ishavskatedra-
len*, och ett 20-tal andra kyrkor. Separatutställningar i Norge och utomlands. Hans oljemåleri är representerat i en rad museer och konstsamlingar i och utanför Norge. Som förste icke-ryska konstnär inbjuden att hålla egen utställning hösten 1980 i Galerie Moscou-Petersbourg i Paris.

Medverkat i radio och TV om konst och kultur.

Leningrad.

I, the undersigned Evdokimov
Boris Dmitrievich, hereby nominate
Victor Sparre to represent my interests.
15 September 2 1979

"Leningrad. Jag, undertecknad (J)Evdokimov Boris Dmitrievich, utnämner härmed Viktor Sparre att företräda mina intressen.
B. Evdokimov 2 sept. 1979."

Boris Jevdokimov var en journalist från Leningrad, som arresterades 1971 och anklagades för "antisojetisk agitation och propaganda" och inspärrades på det psykiatriska specialistsjukhuset i Leningrad, varifrån han först förflyttades till motsvarande specialistsjukhus i Dnepropetrovsk och 1978 till psykiatriska specialistsjukhuset i Kazan. Myndigheterna frigav honom i juni 1979 då han led av långt framskriden lungcancer, och han dog i denna sjukdom senare samma år innan han kunde utresa till Norge.

Jevdokimov var en av de första som i en bok *Andligt mord* beskrev det sovjetiska missbruket av psykiatri.

En utförligare redogörelse för Jevdokimov-fallet finns i *Amnesty-rapport från Sovjet 1980*.

